

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ανίχνευση επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών ηγεσίας
πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την
υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής»**

Δέσποινα Μαυράκη

A.M. 158769

ΔΟΥΡΓΚΟΥΝΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Επιβλέπων Καθηγητής)

Πάτρα

ΙΟΥΝΙΟΣ 2026

Πνευματικά δικαιώματα

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Δέσποινας Μαυράκη και εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Εκπαίδευση Ενηλίκων» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Η παρούσα εργασία διατίθεται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού – Μη εμπορική Χρήση – Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές (CC BY-NC-ND 4.0).

Σύμφωνα με τους όρους της άδειας, επιτρέπεται η αντιγραφή και αναδιανομή της εργασίας, ολικά ή τμηματικά, σε οποιοδήποτε μέσο ή μορφή, αποκλειστικά για μη εμπορικούς σκοπούς, υπό την προϋπόθεση ότι γίνεται κατάλληλη αναφορά στη δημιουργό και στην άδεια χρήσης. Η διανομή τροποποιημένου, διασκευασμένου ή άλλου παράγωγου υλικού που βασίζεται στην παρούσα εργασία δεν επιτρέπεται χωρίς την άδεια της δημιουργού.

Η συγγραφέας διατηρεί τα πνευματικά και ηθικά δικαιώματα επί της παρούσας εργασίας, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία και τους όρους της ανωτέρω άδειας Creative Commons.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ανίχνευση επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών ηγεσίας
πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την
υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής»**

Δέσποινα Μαυράκη

A.M. 158769

Επιτροπή Κρίσης

ΔΟΥΡΓΚΟΥΝΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

(Α΄ Επιβλέπων Καθηγητής)

ΚΡΑΣΑΔΑΚΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

(Β΄ Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)

Πάτρα

ΙΟΥΝΙΟΣ 2026

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία αποτελεί αποτέλεσμα της επαγγελματικής μου ενασχόλησης με την εκπαίδευση στα ελληνικά σχολεία, καθώς και της βαθύτερης ανάγκης που αναγνώρισα για την ουσιαστική ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Μέσα από την εμπειρία μου στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, διαπίστωσα την ανάγκη των παιδιών για έγκυρη, ασφαλή και παιδαγωγικά κατάλληλη ενημέρωση, αλλά και τη σημασία της ουσιαστικής επικοινωνίας με τους γονείς και τη σχολική κοινότητα.

Παράλληλα, η εργασία αυτή συνδέεται με τη δική μου ανάγκη για επαγγελματική ανάπτυξη, όχι μόνο ως προς τον τρόπο με τον οποίο επικοινωνώ με τα παιδιά, αλλά και ως προς τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρώ με τους ενήλικες που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία: τους γονείς, τους/τις εκπαιδευτικούς, τους φορείς, αλλά και όλους όσοι συμβάλλουν στην εκπαίδευση και στη διά βίου μάθηση.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, κ. Γεώργιο Δουργκούνα, για την καθοδήγηση, την υποστήριξη και την εμπιστοσύνη του σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας.

Ευχαριστώ, επίσης, την οικογένειά μου, που με στήριξε ουσιαστικά και με ενθάρρυνε σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου, συμβάλλοντας με τον δικό της τρόπο στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας.

Τέλος, ευχαριστώ από καρδιάς την ομάδα της Α.ΞΕ.Π.Τ. - Ασφαλή Ξένοιαστα Παιδιά. Τώρα, με την οποία ξεκινήσαμε μαζί από ένα κοινό όραμα και βλέπουμε σταδιακά αυτό το όραμα να γίνεται πραγματικότητα. Η κοινή μας πορεία, η συνεργασία και η πίστη στην ανάγκη προστασίας και ενδυνάμωσης των παιδιών αποτέλεσαν σημαντική πηγή έμπνευσης για την παρούσα εργασία.

Περίληψη

Η σεξουαλική αγωγή στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αποτελεί ένα κρίσιμο ζήτημα που σχετίζεται με σημαντικές πτυχές της ανάπτυξης των παιδιών, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής τους υγείας, της συναισθηματικής ευεξίας, της αυτοπροστασίας και της ανάπτυξης υγιών διαπροσωπικών σχέσεων. Παράλληλα, συμβάλλει στην καλλιέργεια του σεβασμού στη διαφορετικότητα, στην ισότητα των φύλων και στην προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών. Ωστόσο, στην Ελλάδα, ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζεται η σεξουαλική αγωγή στα σχολεία είναι συχνά περιορισμένος και αποσπασματικός. Αυτή η αποσπασματικότητα επηρεάζεται από διάφορους θεσμικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς παράγοντες, παρόλο που υπάρχουν διεθνείς κατευθυντήριες γραμμές και σχετικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Στο πλαίσιο αυτό, δημιουργείται η ανάγκη διερεύνησης του τρόπου με τον οποίο τα ηγετικά στελέχη της εκπαίδευσης μπορούν να δημιουργήσουν, να υποστηρίξουν και να συντονίσουν αποτελεσματικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία.

Η παρούσα μελέτη διερευνά τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, όπως είναι οι διευθυντές/ντρίες και οι υποδιευθυντές/ντρίες των σχολείων, οι προϊσταμένοι/νες νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων και οι σύμβουλοι εκπαίδευσης. Τα στελέχη διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σχολικής κουλτούρας, στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών, στην επικοινωνία με τους γονείς και στη διαχείριση πιθανών κοινωνικών αντιστάσεων. Η έρευνα στοχεύει στην κατανόηση των στάσεων, των προκλήσεων και των επιμορφωτικών τους αναγκών σε σχέση με την Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Για τη διερεύνηση αυτού του σύνθετου και ευαίσθητου θέματος, το οποίο είναι βαθιά συνυφασμένο με προσωπικές εμπειρίες και κοινωνικές αντιλήψεις, υιοθετήθηκε ποιοτική ερευνητική προσέγγιση. Η μελέτη βασίζεται σε ημιδομημένες συνεντεύξεις με δεκαπέντε στελέχη πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και αναλύει τη στάση τους απέναντι στη σεξουαλική αγωγή, τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν και τις ανάγκες τους. Τα ευρήματα δείχνουν ότι θεωρούν τη σεξουαλική αγωγή απαραίτητη για την προστασία και ανάπτυξη των παιδιών, αλλά αντιμετωπίζουν δυσκολίες, όπως είναι η έλλειψη επιμόρφωσης και η κοινωνική πίεση που δέχονται. Η μελέτη προτείνει την ανάπτυξη στοχευμένων προγραμμάτων επιμόρφωσης για τα ηγετικά στελέχη της εκπαίδευσης, ώστε να ενισχυθεί η υποστήριξη των εκπαιδευτικών και η ενσωμάτωση της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Επισημαίνει τη σημασία της εκπαιδευτικής ηγεσίας στη διαμόρφωση πολιτικών για τη σεξουαλική αγωγή στην Ελλάδα.

Λέξεις-κλειδιά: Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή, πρωτοβάθμια εκπαίδευση, στελέχη εκπαίδευσης, επιμορφωτικές ανάγκες, προστασία και ανάπτυξη παιδιών, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, εκπαίδευση ενηλίκων

Abstract

Comprehensive Sexuality Education (CSE), which includes age-appropriate education on the body, personal boundaries, self-protection, emotional development, and healthy relationships, is a critical issue in primary schools and is connected to important aspects of children's development, including their sexual health, emotional well-being, self-protection, and the development of healthy interpersonal relationships. At the same time, it contributes to the cultivation of respect for diversity, gender equality, and the protection of children's rights. However, in Greece, the implementation of Comprehensive Sexuality Education in schools is often inconsistent and fragmented. This inconsistency is influenced by various institutional, cultural, and social factors, despite the existence of international guidelines and relevant educational programmes.

Within this context, there is a need to investigate how educational leaders can effectively create, support, and coordinate Comprehensive Sexuality Education programmes in schools. The present study explores the training needs of primary education leaders, such as school principals and deputy principals, heads of kindergartens and primary schools, and education advisors. These leaders play an important role in shaping school culture, supporting teachers, communicating with parents, and managing potential social resistance. The research aims to understand their attitudes, challenges, and training needs regarding Comprehensive Sexuality Education in primary education. To investigate this complex and sensitive topic, which is deeply intertwined with personal experiences and social perceptions, a qualitative research approach was adopted. The study is based on semi-structured interviews with fifteen primary education leaders and analyses their attitudes towards Comprehensive Sexuality Education, the challenges they face, and their needs. The findings indicate that they consider Comprehensive Sexuality Education essential for the protection and development of children, but they encounter difficulties such as a lack of training and the social pressure they experience. The study proposes the development of targeted training programs for educational leaders in order to strengthen support for teachers and facilitate the integration of Comprehensive Sexuality Education in schools. It highlights the importance of educational leadership in shaping policies for Comprehensive Sexuality Education in Greece.

Keywords: Comprehensive Sexuality Education (CSE), primary education, school leaders, professional development, child protection and development, teacher training, adult education

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πνευματικά δικαιώματα	2
Επιτροπή Κρίσης.....	3
Ευχαριστίες.....	4
Περίληψη.....	5
Abstract	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
1. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας - Από το Ερευνητικό Κενό στη Θεσμική Ανάγκη.....	14
1.1. Αποσαφήνιση του όρου «Σεξουαλική Αγωγή»	15
1.2. Η σημασία και η αναγκαιότητα της έρευνας	16
1.3. Από τον δημόσιο διάλογο στις θεσμικές δεσμεύσεις	16
2. Εισαγωγή στο θεσμικό, κοινωνικό και παιδαγωγικό πλαίσιο της σεξουαλικής αγωγής στην εκπαίδευση	18
2.1. Ορισμός της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση	18
2.2. Διαστάσεις της σεξουαλικής αγωγής στην ελληνική εκπαίδευση	19
2.3. Θεωρητικές προσεγγίσεις της σεξουαλικής αγωγής.....	20
2.3.1. Θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης της εκπαιδευτικής ηγεσίας στη σεξουαλική αγωγή	22
2.4. Η σεξουαλική αγωγή ως κοινωνική και εκπαιδευτική πολιτική.....	23
3. Τα διεθνή πρότυπα: UNESCO, Π.Ο.Υ. (WHO), Ο.Η.Ε.....	28
4. Σεξουαλική αγωγή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: ιστορική αναδρομή και πρόσφατες εξελίξεις.....	32
5. Ηγεσία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: συγκριτική ανάλυση μοντέλων ηγεσίας, καθορισμός αρμοδιοτήτων και διερεύνηση σύγχρονων τάσεων	35
5.1. Θεσμικό πλαίσιο για την επιλογή και τοποθέτηση στελεχών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.....	36
5.2. Ο ρόλος της σχολικής ηγεσίας.....	37
6. Επιμορφωτικές ανάγκες στελεχών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης: έννοια, θεωρητικές προσεγγίσεις και ανίχνευση	40
7. Εκπαιδευτικός σχεδιασμός προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και οι απαιτούμενες ικανότητες των στελεχών.....	41
7.1. Θεμελιώδεις αρχές.....	41
7.2. Προκλήσεις ηγεσίας στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής	42
8. Σεξουαλική αγωγή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: ανασκόπηση βιβλιογραφικών ευρημάτων και ανάλυση του ερευνητικού κενού	44
8.1. Γενικό ερευνητικό πλαίσιο	44
8.2. Έρευνες για την επιμόρφωση στελεχών εκπαίδευσης.....	44
9. Μεθοδολογία της Έρευνας	45
9.1. Ερευνητικός Σχεδιασμός	45
9.2. Σκοπός της Έρευνας και Ερευνητικά Ερωτήματα.....	46
9.3. Δείγμα Έρευνας, Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων	47
9.4. Διαδικασία ανάλυσης	48
9.5. Ζητήματα Δεοντολογίας	48
10. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	49
10.1. Εισαγωγή στη διαδικασία ανάλυσης	50
10.2. Θεματική Ανάλυση Δεδομένων.....	50
10.2.1. Αντιλήψεις των Στελεχών Εκπαίδευσης για τη Σεξουαλική Αγωγή	51
10.2.2. Στάσεις απέναντι στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής.....	53
10.2.3. Ο Ρόλος της Εκπαιδευτικής Ηγεσίας	55
10.2.4. Προκλήσεις και Εμπόδια στην Εφαρμογή Προγραμμάτων Σεξουαλικής Αγωγής.....	57
10.2.5. Επιμορφωτικές ανάγκες στελεχών κι εκπαιδευτικών	59

10.2.6. Συνεργασία με γονείς και σχολική κοινότητα.....	60
10.2.7. Προτάσεις και Μελλοντικές Προοπτικές: Τι προτείνουν τα ηγετικά στελέχη μέσα από τις συνεντεύξεις	62
10.3. Επιμορφωτικές ανάγκες στελεχών ηγεσίας και σχεδιασμός προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής	64
11. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	67
11.1. Σύνδεση με τη διεθνή κι ελληνική βιβλιογραφία	67
11.2. Ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας.....	69
11.3. Επιμορφωτικές ανάγκες κι εκπαιδευτική πολιτική.....	69
11.4. Συμπέρασμα - Σχόλια	70
12. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	71
12.1. Συμπεράσματα της έρευνας	71
12.2. Απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα.....	72
12.3. Προτάσεις για τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.....	74
12.4. Προτάσεις για επιμορφωτική πολιτική στην εκπαίδευση.....	77
12.5. Συνολική αποτίμηση της έρευνας.....	78
13. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ.....	79
13.1. Περιορισμοί της Έρευνας	79
13.2. Προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	80
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	81
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	83
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Οδηγός Ημιδομημένης Συνέντευξης	93

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σεξουαλική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα αποτελεί ένα πολυδιάστατο αλλά και επίκαιρο ζήτημα, καθώς σχετίζεται με την καλλιέργεια στάσεων, αξιών και δεξιοτήτων που συμβάλλουν στη συνολική ανάπτυξη των παιδιών. Δεν περιορίζεται απλώς στη μετάδοση πληροφοριών βιολογικού χαρακτήρα, αλλά σχετίζεται και με την ολόπλευρη ανάπτυξή τους, τη σεξουαλική τους υγεία και την ψυχοσυναισθηματική τους ευημερία. Η σεξουαλική αγωγή βοηθά στη διαμόρφωση βασικών δεξιοτήτων ζωής, όπως είναι η αυτογνωσία, η υπευθυνότητα, η επικοινωνία και η ανάπτυξη υγιών διαπροσωπικών σχέσεων. Παράλληλα, συνδέεται με την προαγωγή της σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής υγείας των μαθητών/τριών, συμβάλλοντας στην προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού, όπως είναι η πρόληψη της βίας και της κακοποίησης, αλλά και ο σεβασμός στη διαφορετικότητα και στην ισότητα φύλων (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 2018· World Health Organization [WHO], 2023a· United Nations Population Fund [UNFPA], 2023).

Στις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες η ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία είναι βαρύνουσα σημασία. Τα παιδιά, από πολύ μικρή ηλικία, εκτίθενται σε πληροφορίες, εικόνες και μηνύματα που αφορούν το σώμα, τις σχέσεις, το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Συχνά, όμως, έρχονται σε επαφή και με πληροφορίες χωρίς την κατάλληλη παιδαγωγική καθοδήγηση αλλά και την απαραίτητη διαμεσολάβηση από τους ενήλικες. Σ' αυτό το πλαίσιο, το σχολείο δεν είναι απλώς ένας χώρος για να μάθουν τα παιδιά γνώση, αλλά, ταυτόχρονα, ένας χώρος που μπορεί να προάγει την πρόληψη, την ενδυνάμωση και την προστασία τους. Η σεξουαλική αγωγή, όταν σχεδιάζεται με επιστημονική τεκμηρίωση και παιδαγωγική ευαισθησία, ενώ παράλληλα είναι εναρμονισμένη με το αναπτυξιακό στάδιο των μαθητών, συμβάλλει καθοριστικά να κατανοήσουν το σώμα τους, να αναγνωρίζουν τα όριά τους, να εκφράζουν τα συναισθήματα και τις ανάγκες τους, να ζητούν βοήθεια όταν τη χρειάζονται και να χτίζουν σχέσεις που βασίζονται στον σεβασμό, την ασφάλεια και την ισότητα (WHO Regional Office for Europe & BZgA, 2010· UNESCO, 2018).

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η σεξουαλική αγωγή προσεγγίζεται ως μια ολιστική, δικαιωματική και συμπεριληπτική παιδαγωγική διαδικασία, η οποία συνδέεται με τις διεθνείς κατευθύνσεις για την Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή (UNESCO, 2018· WHO, 2023a). Η αναλυτική αποσαφήνιση του όρου και των βασικών διαστάσεων του παρουσιάζεται στα επόμενα κεφάλαια.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εστιάζει στην ανίχνευση των επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, με στόχο τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Το ενδιαφέρον της ερευνήτριας δεν περιορίζεται στο περιεχόμενο της σεξουαλικής αγωγής, αλλά εστιάζει κυρίως στον ρόλο των στελεχών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Τα στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης προσεγγίζονται ως κρίσιμοι παράγοντες για τον συντονισμό, την υποστήριξη και τη βιώσιμη εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων στο σχολικό περιβάλλον. Ο ρόλος αυτός συνδέεται άμεσα με τη διαμόρφωση θετικού σχολικού κλίματος, την επικοινωνία με τους/τις εκπαιδευτικούς και τους γονείς, καθώς και με τη διαχείριση των σχέσεων στη σχολική κοινότητα (Stamatis & Chatzinikolaou, 2020).

Ο στόχος της εργασίας είναι να εξερευνήσει τις στάσεις και τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών της εκπαιδευτικής ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σχετικά με τον σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Φιλοδοξεί να προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες που θα βοηθήσουν στην ανάπτυξη μιας πιο αποτελεσματικής προσέγγισης στη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία σε συγκεκριμένα θέματα, όπως: α) πώς αντιλαμβάνονται τα στελέχη τη σεξουαλική αγωγή και πόσο σημαντική τη θεωρούν στο σύγχρονο σχολείο, β) ποιες είναι οι στάσεις τους απέναντι στην εφαρμογή προγραμμάτων Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής, γ) ποιες προκλήσεις εντοπίζουν κατά το σχεδιασμό και την υλοποίησή τους, δ) ποιες επιμορφωτικές ανάγκες αναγνωρίζουν για τον εαυτό τους αλλά και για τους/τις εκπαιδευτικούς των σχολικών μονάδων και ε) ποιο ρόλο πιστεύουν ότι μπορούν να παίξουν στην υποστήριξη, τον συντονισμό και τη βιωσιμότητα αυτών των παρεμβάσεων στο σχολικό περιβάλλον.

Η επιλογή του θέματος συνδέεται με την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα, όπου, παρά τη θεσμική αναγνώριση σχετικών θεματικών και τη σταδιακή ενίσχυση του δημόσιου διαλόγου, η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής παραμένει συχνά άνιση, αποσπασματική και εξαρτημένη από την ετοιμότητα, την επιμόρφωση και την πρωτοβουλία εκπαιδευτικών και στελεχών. Η συνθήκη αυτή καθιστά αναγκαία τη διερεύνηση των επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών, ώστε να κατανοηθεί πώς μπορούν να υποστηρίξουν πιο συστηματικά και με παιδαγωγική ασφάλεια την ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο.

Η επιλογή της συγκεκριμένης έρευνας συνδέεται, επίσης, με την επαγγελματική πορεία της ερευνήτριας, καθώς είναι εκπαιδευτικός πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο Ρέθυμνο. Το 2011, η τοπική κοινωνία του Ρεθύμνου συγκλονίστηκε από μια υπόθεση σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών από έναν εκπαιδευτικό και προπονητή καλαθοσφαίρισης. Αυτό το γεγονός ανέδειξε με δραματικό τρόπο την επείγουσα ανάγκη για ουσιαστική πρόληψη, έγκαιρη ενημέρωση και παιδαγωγική θωράκιση των παιδιών απέναντι σε μορφές σεξουαλικής βίας και κακοποίησης. Τόσο για την ερευνήτρια όσο και για μια σημαντική μερίδα της εκπαιδευτικής κοινότητας, το γεγονός αυτό αποτέλεσε ορόσημο, καθώς ανέδειξε την ευθύνη του σχολείου, όχι μόνο ως χώρου μάθησης, αλλά και ως ενός ασφαλούς περιβάλλοντος που ενδυναμώνει και καλλιεργεί τις δεξιότητες αυτοπροστασίας των παιδιών. Με αφορμή αυτό το γεγονός, το 2015, η ερευνήτρια μαζί με άλλες τέσσερις εκπαιδευτικούς, δημιούργησε το εκπαιδευτικό εγχειρίδιο *«Παίζω με τον Φρίζο και μαθαίνω για το σώμα μου και τις διαπροσωπικές σχέσεις»* (Γερούκη κ.ά., 2020), που απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας, καλύπτοντας θέματα όπως το σώμα, τα συναισθήματα, τις διαπροσωπικές σχέσεις και την πρόληψη από την παιδική κακοποίηση. Το εγχειρίδιο έλαβε διεθνή διάκριση από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Σεξουαλικής Υγείας (WAS, 2019) και αναγνωρίστηκε από την UNESCO ως Καλή Εκπαιδευτική Πρακτική, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για συστηματική σεξουαλική αγωγή στην ελληνική εκπαίδευση (WAS, 2019· UNESCO, 2024). Η ερευνήτρια συνεχίζει την προσπάθεια μέσω της ομάδας Α.ΞΕ.Π.Τ - Ασφαλή Ξένοιαστα Παιδιά Τώρα, εστιάζοντας στην ενημέρωση και προστασία των παιδιών από την κακοποίηση. Η παρούσα έρευνα αποτελεί μέρος της διπλωματικής της εργασίας στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα *«Εκπαίδευση Ενηλίκων»* του ΕΑΠ και συνδέεται με το ευρωπαϊκό πρόγραμμα SPARK, που προωθεί την ποιοτική Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή.

Η συγκεκριμένη έρευνα υιοθετεί μια ποιοτική μεθοδολογία, καθώς το υπό εξέταση θέμα χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και ευαισθησία, ενώ συνδέεται άμεσα με προσωπικές εμπειρίες, κοινωνικές αντιλήψεις, επαγγελματικές πρακτικές και θεσμικές συνθήκες (Τσιώλης, 2014). Μέσω αυτής της ποιοτικής προσέγγισης, επιχειρείται να γίνουν αντιληπτές οι στάσεις των συμμετεχόντων/ουσών για το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας και οι ανάγκες επιμόρφωσης των συμβούλων εκπαίδευσης, των διευθυντών/ντριών, των προϊσταμένων καθώς και των εκπαιδευτικών. Για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων, το εργαλείο της έρευνας ήταν οι ημιδομημένες συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, επαγγελματίες που κατέχουν θέσεις ευθύνης και έχουν άμεση ή έμμεση εμπλοκή στον σχεδιασμό, την υποστήριξη ή την υλοποίηση εκπαιδευτικών δράσεων. Η ανάλυση των δεδομένων έγινε με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης (Braun & Clarke, 2006).

Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να συμβάλει στον διάλογο για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα, εστιάζοντας στα στελέχη εκπαίδευσης και στις επιμορφωτικές τους ανάγκες. Η εστίαση αυτή συνδέεται με το ερευνητικό κενό που εντοπίζεται στην ελληνική βιβλιογραφία ως προς τις στάσεις, τις ανάγκες και τον ρόλο των στελεχών στο συγκεκριμένο πεδίο.

Η παρούσα εργασία, όπως αναφέρεται στη συνέχεια, είναι δομημένη σε δεκατρία κεφάλαια που οδηγούν βήμα-βήμα από τη θεωρία και το θεσμικό πλαίσιο μέχρι την εμπειρική έρευνα, την ανάλυση των δεδομένων και την εξαγωγή συμπερασμάτων και προτάσεων. Αυτό επιτρέπει την κατανόηση του αντικειμένου, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε ερευνητικό επίπεδο, συνδέοντας την εκπαιδευτική ηγεσία με τη σεξουαλική αγωγή, τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών και τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό σχετικών προγραμμάτων. Αρχικά, στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, αποσαφηνίζεται η έννοια της σεξουαλικής αγωγής και τεκμηριώνεται η σημασία και η αναγκαιότητα της έρευνας. Παράλληλα, εξετάζεται η σημασία της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στον καθοριστικό ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας, καθώς αυτός μπορεί να βοηθήσει στην ενσωμάτωσή της στην εκπαίδευση και στο σχολικό περιβάλλον. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται το θεσμικό, κοινωνικό και παιδαγωγικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ερμηνεύεται η σεξουαλική αγωγή, καθώς και οι βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις που τη στηρίζουν. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα διεθνή πρότυπα και στις κατευθύνσεις οργανισμών όπως η UNESCO, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας και ο ΟΗΕ, καθώς αυτά αποτελούν βασικό σημείο αναφοράς για την Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή. Ακολούθως, η εργασία εστιάζει στην πορεία της σεξουαλικής αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, αναδεικνύοντας τις θεσμικές παρεμβάσεις, τις πρόσφατες εξελίξεις, αλλά και τις δυσκολίες που εξακολουθούν να επηρεάζουν την εφαρμογή της στη σχολική πράξη. Στο ίδιο πλαίσιο εξετάζεται η ηγεσία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, μέσα από την παρουσίαση σχετικών μοντέλων, αρμοδιοτήτων και σύγχρονων τάσεων, προκειμένου να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα στελέχη μπορούν να συμβάλουν στην υποστήριξη καινοτόμων και ευαίσθητων παιδαγωγικών προγραμμάτων. Η εργασία προχωρά έπειτα στη διερεύνηση της έννοιας των επιμορφωτικών αναγκών, συνδέοντάς τη με την εκπαίδευση ενηλίκων και την επαγγελματική ανάπτυξη των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στη συνέχεια, αναλύεται ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και οι γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες που απαιτούνται από τα στελέχη για την αποτελεσματική υποστήριξη και υλοποίησή τους.

Η θεωρητική ενότητα ολοκληρώνεται με την ανασκόπηση των βιβλιογραφικών ευρημάτων και την ανάδειξη του ερευνητικού κενού που επιχειρεί να καλύψει η παρούσα εργασία, ιδίως ως προς τη συστηματική διερεύνηση των στάσεων και των επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο ελληνικό πλαίσιο. Το εμπειρικό μέρος της εργασίας περιλαμβάνει τη μεθοδολογία της έρευνας, όπου παρουσιάζονται ο ερευνητικός σχεδιασμός, ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα, το δείγμα, η μέθοδος συλλογής δεδομένων, η διαδικασία ανάλυσης και τα ζητήματα δεοντολογίας. Ακολουθεί η παρουσίαση και ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τις ημιδομημένες συνεντεύξεις με στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η ανάλυση οργανώνεται σε θεματικούς άξονες που αφορούν τις στάσεις των συμμετεχόντων/ουσών για τη σεξουαλική αγωγή και την εφαρμογή σχετικών προγραμμάτων, τον ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας, τις προκλήσεις και τα εμπόδια που εντοπίζονται, τις επιμορφωτικές ανάγκες, την επικοινωνία με τους γονείς και τη σχολική κοινότητα, καθώς και προτάσεις για μελλοντικές παρεμβάσεις.

Τέλος, η συζήτηση των ευρημάτων συνδέει τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας με τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, αναδεικνύοντας τις προεκτάσεις τους για την εκπαιδευτική ηγεσία, την επιμορφωτική πολιτική και την ουσιαστική ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στα ελληνικά σχολεία. Μέσα από αυτή τη διάρθρωση, η εργασία επιχειρεί να φωτίσει τόσο το θεωρητικό και θεσμικό υπόβαθρο του ζητήματος όσο και τις πρακτικές προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη μετάβαση από αποσπασματικές πρωτοβουλίες σε μια πιο συστηματική, παιδαγωγικά τεκμηριωμένη και θεσμικά υποστηριζόμενη εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αναδεικνύει ότι η συστηματική και παιδαγωγικά τεκμηριωμένη ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση προϋποθέτει κατάλληλη επιμόρφωση, θεσμική υποστήριξη και ενδυνάμωση των στελεχών που καλούνται να συντονίσουν και να υποστηρίξουν την εφαρμογή της.

1. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας - Από το Ερευνητικό Κενό στη Θεσμική Ανάγκη

Η παρούσα έρευνα εντάσσεται σε ένα ιδιαίτερος κρίσιμο και ευαίσθητο πεδίο της εκπαιδευτικής πολιτικής και πράξης: αυτό της σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο, με ιδιαίτερη έμφαση στον ρόλο που διαδραματίζουν τα στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ως προς τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό, την υποστήριξη και την επιμόρφωση για την υλοποίηση σχετικών προγραμμάτων. Η μελέτη εντάσσεται στο διεπιστημονικό πεδίο της σεξουαλικής αγωγής και αντλεί θεωρητικές και ερευνητικές αναφορές από την παιδαγωγική επιστήμη, τη δημόσια υγεία, την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης και τις σπουδές φύλου. Υιοθετεί τις σύγχρονες ολιστικές και κριτικές προσεγγίσεις της Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής, όπως αυτές προωθούνται από διεθνείς οργανισμούς, κυρίως την UNESCO (2018) και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας WHO (2023a) και συνδέονται οργανικά με την ισότητα των φύλων, τα δικαιώματα του παιδιού, τη συμμετοχή και την ενδυνάμωση των μαθητών/τριών (UNFPA, 2023).

Ταυτόχρονα, η έρευνα αναγνωρίζει τη σεξουαλική αγωγή ως πεδίο κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής με ουσιώδη οφέλη για τη δημόσια υγεία, την πρόληψη της βίας και την καλλιέργεια δεξιοτήτων αυτοπροστασίας (WHO, 2023a· World Health Organization, 2023b). Η σύνδεση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς οι σύγχρονες προσεγγίσεις δημόσιας υγείας δίνουν έμφαση στην έγκαιρη αναγνώριση κινδύνων, στην πρόληψη και στην οργανωμένη απόκριση σε ζητήματα που επηρεάζουν την υγεία και την ασφάλεια του πληθυσμού.

Παράλληλα, δεν παραβλέπει τις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και τα εμπόδια εφαρμογής που ανακύπτουν, ιδιαίτερα σε κοινωνικά περιβάλλοντα με συντηρητικό προσανατολισμό. Στο ελληνικό πλαίσιο, όπου η εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής υπήρξε ιστορικά αποσπασματική και άνιση, παρά τη θεσμική της ένταξη στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, αναδεικνύονται σοβαρά ελλείμματα επιμόρφωσης, αβεβαιότητα εκ μέρους των εκπαιδευτικών και επιτακτική ανάγκη για υποστηρικτική ηγεσία (Λαχανοπούλου, 2024). Οι θετικές πρακτικές που έχουν καταγραφεί καταδεικνύουν με ενάργεια τη σημασία της θεσμικής στήριξης.

Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στον καθοριστικό ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας: στη θεσμική νομιμοποίηση, τον σχεδιασμό, την ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και τη διαχείριση κοινωνικών αντιστάσεων (UNESCO, 2018). Ωστόσο, επισημαίνεται ότι οι αντιλήψεις, οι δεξιότητες και οι επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών παραμένουν ανεπαρκώς διερευνημένες. Με τον όρο «ηγετικά στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης», η παρούσα εργασία αναφέρεται στους/στις προϊσταμένους/νες νηπιαγωγείων και δημοτικών, διευθυντές/ντριες και υποδιευθυντές/ντριες δημοτικών σχολείων και στους/στις συμβούλους εκπαίδευσης.

Η μελέτη του Συμβουλίου της Ευρώπης (Council of Europe - CDENF, 2024) αποτελεί σημαντική πολιτική και επιστημονική αναφορά για την παρούσα έρευνα. Αναγνωρίζει την Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή ως έναν κρίσιμο μηχανισμό για την πρόληψη της βίας και την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών. Επιπλέον, τονίζει την ανάγκη για θεσμική υποστήριξη και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και των διοικητικών στελεχών, ώστε να μπορούν να εφαρμόσουν αποτελεσματικά τις σχετικές παρεμβάσεις στα σχολεία. Η παρούσα μελέτη, μέσω της ποιοτικής διερεύνησης των

αναγκών των στελεχών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, επιχειρεί να καλύψει το ερευνητικό κενό που διαπιστώνεται στην ελληνική βιβλιογραφία, συμβάλλοντας τόσο στη θεωρητική κατανόηση του πεδίου όσο και στη διαμόρφωση στοχευμένων επιμορφωτικών πολιτικών.

1.1. Αποσαφήνιση του όρου «Σεξουαλική Αγωγή»

Οι εκπαιδευτικές πολιτικές και τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής δεν είναι απλώς τυχαία ή ουδέτερα. Αντλούν από συγκεκριμένες ιδεολογίες, κοινωνικές αντιλήψεις και επιστημονικές θέσεις. Στον παγκόσμιο διάλογο γύρω από την εκπαίδευση έχουν αναπτυχθεί διάφορες προσεγγίσεις, από τα προγράμματα αποχής και εγκράτειας έως τις πιο ολιστικές και συμπεριληπτικές μορφές σεξουαλικής αγωγής. Όλα τα παραπάνω αντικατοπτρίζουν μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο που αντιμετωπίζεται η ανθρώπινη σεξουαλικότητα. Πλέον δεν εξετάζεται ως ένα βιολογικό χαρακτηριστικό, αλλά ως μια δυναμική διαδικασία που επηρεάζεται από κοινωνικούς παράγοντες και συνδέεται με την ανθρώπινη ανάπτυξη (Γερούκη, 2021).

Στο παρόν κεφάλαιο και γενικότερα στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιείται αποκλειστικά ο όρος «σεξουαλική αγωγή», αποφεύγοντας εναλλακτικές εκφράσεις όπως «σεξουαλική διαπαιδαγώγηση», «σεξουαλική εκπαίδευση» ή «αγωγή υγείας για τη σεξουαλικότητα». Αυτή η επιλογή δεν είναι τυχαία, αλλά εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο επιστημονικό, παιδαγωγικό και πολιτικό πλαίσιο, όπως διαμορφώνεται από την UNESCO και τον WHO, οργανισμούς με τους οποίους η Ελλάδα έχει επίσημες δεσμεύσεις.

Ο όρος «αγωγή» υποδηλώνει μια ολιστική και διαχρονική διαδικασία που ξεπερνά την απλή μετάδοση πληροφοριών. Στοχεύει στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του παιδιού ως έμβιου, κοινωνικού και συναισθηματικού ατόμου. Σε αντίθεση με τον όρο «εκπαίδευση», που συχνά περιορίζεται σε γνωστικούς στόχους και διδακτικά περιεχόμενα, η «αγωγή» περιλαμβάνει αξίες, κοινωνικές και ηθικές διαστάσεις, οι οποίες είναι θεμελιώδεις για την κατανόηση της σεξουαλικότητας ως κομμάτι της ανθρώπινης εμπειρίας (UNESCO, 2018· WHO, 2023a). Επιπλέον, ο όρος «σεξουαλική αγωγή» συνδέεται με τις σύγχρονες προσεγγίσεις της Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής (Comprehensive Sexuality Education), οι οποίες διαμορφώνονται στο πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας των φύλων και της προστασίας των παιδιών. Αυτός ο όρος αναδεικνύει τη σεξουαλικότητα όχι ως ένα ατομικό ή βιολογικό ζήτημα, αλλά ως ένα κοινωνικό και παιδαγωγικό πεδίο που σχετίζεται με την αυτονομία, τον σεβασμό, τη συναίνεση, την ασφάλεια και την ευημερία των παιδιών (UNFPA, 2023· Council of Europe, 2024).

Η παραπάνω προσέγγιση έχει βρει τη θέση της και στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Αγωγή Υγείας θεσμοθετήθηκε με την Υπουργική Απόφαση Γ2/4867/28-8-1992 (ΦΕΚ Β' 629/23-10-1992). Στο πλαίσιο αυτό, η σεξουαλική αγωγή εμφανίστηκε σταδιακά ως θεματικό πεδίο παρέμβασης μέσα από προγράμματα και εκπαιδευτικό υλικό Αγωγής Υγείας, με στόχο την ενημέρωση, την πρόληψη και τη διαμόρφωση υπεύθυνων στάσεων και συμπεριφορών των μαθητών/τριών (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2001). Στο ελληνικό εκπαιδευτικό πλαίσιο, ο όρος «σεξουαλική αγωγή» αποκτά

θεσμική και παιδαγωγική σημασία, καθώς αποτυπώνει τη μετάβαση από αποσπασματικές ή υγειοκεντρικές παρεμβάσεις σε μια πιο συνεκτική και δικαιωματική προσέγγιση στο σχολείο.

Η επιλογή του όρου «σεξουαλική αγωγή» στην παρούσα μελέτη στοχεύει στην επιστημονική ακρίβεια, την εννοιολογική σαφήνεια και τη θεωρητική συνέπεια σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα και τις σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις.

1.2. Η σημασία και η αναγκαιότητα της έρευνας

Κατά την τελευταία εικοσαετία, η ελληνική βιβλιογραφία για τη σεξουαλική αγωγή έχει σταδιακά αναπτυχθεί, εστιάζοντας κατά κύριο λόγο σε εκπαιδευτικούς, μαθητές και γονείς. Εντούτοις, ελάχιστες μελέτες έχουν εξετάσει τις ανάγκες επιμόρφωσης των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η παρούσα έρευνα στοχεύει να καλύψει αυτό το κενό, συνδέοντας τη σεξουαλική αγωγή με την εκπαιδευτική ηγεσία και την επιμόρφωση ενηλίκων (Vassilikou & Ioannidi-Kapolou, 2016· Chiou & Sideri, 2025).

Η μελέτη χαρακτηρίζεται από πρωτοτυπία και διαθέτει άμεση πρακτική αξία για φορείς εκπαιδευτικής πολιτικής και σχολικές μονάδες, καθώς δύναται να οδηγήσει σε στοχευμένα προγράμματα επιμόρφωσης και στην ενίσχυση του ρόλου των συμβούλων εκπαίδευσης. Τα ευρήματά της αναμένεται να βοηθήσουν τα ηγετικά στελέχη να αναγνωρίσουν τις ανάγκες τους και να αναπτύξουν στρατηγικές για την ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία ευθύνης τους, ενώ παράλληλα μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για μελλοντικές έρευνες και επιμορφωτικές δράσεις. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, η επιμόρφωση εκπαιδευτικών και στελεχών είναι απαραίτητη για την εφαρμογή προγραμμάτων Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής (UNESCO, 2018).

Η εργασία επιδιώκει να συνδέσει τα διεθνή πρότυπα, όπως αυτά της UNESCO, του WHO και του ΟΗΕ, με την ελληνική πραγματικότητα στον τομέα της Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής, τα μαθησιακά αποτελέσματα και τη δικαιωματική προσέγγιση της σεξουαλικότητας. Αξιοποιεί αυτά τα πρότυπα ως αναλυτικό πλαίσιο για την ερμηνεία των αναγκών των στελεχών και τη σύγκριση των διεθνών προβλέψεων με την εγχώρια εκπαιδευτική πραγματικότητα, αναδεικνύοντας κενά σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συμπερίληψης (UNESCO, 2018).

Με αυτόν τον τρόπο, η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να εγκαινιάσει έναν νέο, γόνιμο διάλογο για το πώς η σχολική ηγεσία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης για την ουσιαστική και συμπεριληπτική ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στο ελληνικό σχολείο.

1.3. Από τον δημόσιο διάλογο στις θεσμικές δεσμεύσεις

Τα τελευταία χρόνια, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, έχει ενταθεί αισθητά ο δημόσιος διάλογος γύρω από ζητήματα σεξουαλικής αγωγής, προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, πρόληψης της σεξουαλικής κακοποίησης, έμφυλης βίας και διακρίσεων λόγω φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού. Η ανάδειξη περιστατικών κακοποίησης ανηλίκων (SaferInternet4kids.gr, 2024), το ελληνικό κίνημα #MeToo

(Καθημερινή, 2021), καθώς και η συνεχής έκθεση των παιδιών σε ψηφιακό περιεχόμενο χωρίς φιλτράρισμα, έχουν καταστήσει σαφές ότι η αποσιώπηση και η σιωπή γύρω από τη σεξουαλικότητα δεν προστατεύουν τα παιδιά. Αντιθέτως, τα αφήνουν απροετοίμαστα και ευάλωτα.

Παράλληλα, η Ελλάδα έχει αναλάβει συγκεκριμένες δεσμεύσεις μέσω διεθνών οργανισμών για την προώθηση Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής, βασισμένης στα ανθρώπινα δικαιώματα και σε επιστημονικά δεδομένα. Η ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων» από το 2021 (Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, 2020· ΠΕΚΕΣ Δυτικής Ελλάδας, 2021) αποτελεί μια σημαντική θεσμική τομή. Ωστόσο, η εφαρμογή της στην πράξη αποδεικνύεται άنيση, αποσπασματική και συχνά εξαρτώμενη από την προσωπική βούληση και την τόλμη επιμέρους εκπαιδευτικών ή στελεχών εκπαίδευσης.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, διευθυντές/ντρίες δημοτικών σχολείων, προϊστάμενοι/νες νηπιαγωγείων και δημοτικών, καθώς και σύμβουλοι εκπαίδευσης, βρίσκονται στην «πρώτη γραμμή» της υλοποίησης ή αντίθετα, της αναστολής των θεσμικών επιλογών. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται τη σεξουαλική αγωγή, οι στάσεις τους απέναντι στις κοινωνικές εντάσεις και πρωτίστως, το επίπεδο επιμόρφωσης και ετοιμότητάς τους, επηρεάζουν άμεσα το εάν και με ποιον τρόπο θα δοθεί στους/στις μαθητές/τριες η δυνατότητα να επωφεληθούν από ένα σύγχρονο, ολοκληρωμένο πρόγραμμα σεξουαλικής αγωγής (UNESCO, 2018· WHO, 2023a).

Οι στάσεις των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης απέναντι στη σεξουαλική αγωγή παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιτυχία ή αποτυχία της εφαρμογής της στα σχολεία. Αυτές οι στάσεις περιλαμβάνουν ένα μείγμα από πεποιθήσεις, συναισθήματα και προθέσεις που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα στελέχη στην εκπαίδευση βλέπουν το περιεχόμενο και τη σημασία της σεξουαλικής αγωγής. Ανάλογα με το αν τη θεωρούν απαραίτητη και χρήσιμη για τα παιδιά, οι αντιδράσεις τους μπορεί να διαφέρουν σημαντικά. Έτσι, οι στάσεις τους λειτουργούν σαν ένα φίλτρο που γεφυρώνει το κανονιστικό πλαίσιο με την πραγματική εκπαιδευτική διαδικασία (UNESCO, 2018).

2. Εισαγωγή στο θεσμικό, κοινωνικό και παιδαγωγικό πλαίσιο της σεξουαλικής αγωγής στην εκπαίδευση

Η σεξουαλική αγωγή στην εκπαίδευση συνιστά ένα θέμα που συχνά πυροδοτεί συζητήσεις και ενδέχεται να φανεί περίπλοκο, καθώς συνδυάζει στοιχεία από την παιδαγωγική, την υγεία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις κοινωνικές αντιλήψεις (Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025). Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται μια εισαγωγική προσέγγιση στην έννοια της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, στο θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου αυτή εφαρμόζεται, καθώς και στις βασικές θεωρίες που την υποστηρίζουν. Αναδεικνύεται το γεγονός ότι η σεξουαλική αγωγή δεν είναι απλώς ένα μάθημα, αλλά μία θεμελιώδης πτυχή της σύγχρονης εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ελληνική βιβλιογραφία γύρω από τη σεξουαλική αγωγή έχει αναπτυχθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια.

2.1. Ορισμός της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Η σεξουαλική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ορίζεται ως μια συστηματική και παιδαγωγικά οργανωμένη εκπαιδευτική διαδικασία, η οποία υλοποιείται με τρόπο αναπτυξιακά κατάλληλο για τις ηλικιακές ανάγκες των μαθητών του νηπιαγωγείου και του δημοτικού (UNESCO, 2018). Σύμφωνα με τον WHO (2023a), την Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (WHO Regional Office for Europe & BZgA, 2010) και τους διεθνείς οργανισμούς του ΟΗΕ (UNESCO et al., 2021), η σεξουαλική αγωγή προσεγγίζει τη σεξουαλικότητα ως πολυδιάστατο φαινόμενο με βιολογικές, ψυχοκοινωνικές και συναισθηματικές διαστάσεις, αποσκοπώντας στην καλλιέργεια βασικών γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων που συνδέονται με την αυτογνωσία, τον σεβασμό του σώματος, την ασφάλεια και την ανάπτυξη υγιών σχέσεων.

Κατά συνέπεια, η σεξουαλική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση:

- στηρίζεται σε αρχές πρόληψης, προστασίας και προαγωγής της υγείας,
- συμβάλλει στην αναγνώριση ορίων, προσωπικού χώρου και δικαιωμάτων,
- ενισχύει δεξιότητες αυτοπροστασίας και αναζήτησης βοήθειας,
- καλλιεργεί τον σεβασμό στη διαφορετικότητα και την ισότητα φύλων,
- προάγει τον συναισθηματικό γραμματισμό και την ενσυναίσθηση,
- υποστηρίζει την ολόπλευρη ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού,
- βασίζεται σε επιστημονικά έγκυρη πληροφόρηση (WHO & BZgA, 2010).

Η προσέγγιση είναι ολιστική, δικαιωματική και συμπεριληπτική, εναρμονίζεται με τα διεθνή πρότυπα Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής (UNESCO, 2018· WHO & BZgA, 2010) και δίνει έμφαση:

- στην πρόληψη της βίας και της κακοποίησης,
- στην ασφαλή πλοήγηση στο ψηφιακό περιβάλλον,
- στη συνεργασία σχολείου - οικογένειας - κοινότητας,
- στον υποστηρικτικό ρόλο της σχολικής ηγεσίας και των εκπαιδευτικών (Δακοπούλου, 2008).

Στο πλαίσιο αυτό, η σεξουαλική αγωγή δεν περιορίζεται στη μεταβίβαση πληροφοριών, αλλά λειτουργεί ως διαδικασία αγωγής και ενδυνάμωσης, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση υπεύθυνων, αυτόνομων και κοινωνικά ευαίσθητων μαθητών/τριών (UNESCO et al., 2021).

2.2. Διαστάσεις της σεξουαλικής αγωγής στην ελληνική εκπαίδευση

Η σεξουαλική αγωγή αποτελεί έναν τομέα της εκπαίδευσης με έντονη θεσμική και κοινωνική διάσταση, ο οποίος αντιμετωπίζεται με επιφυλακτικότητα στην Ελλάδα (Γερούκη, 2011). Σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπου η σεξουαλική αγωγή αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του προγράμματος σπουδών, στη χώρα μας υφίσταται ως ένα «αόρατο μάθημα», εξαρτώμενο κυρίως από την πρωτοβουλία και την καλή θέληση ορισμένων εκπαιδευτικών και στελεχών εκπαίδευσης (Γερούκη, 2011· Ketting & Ivanova, 2018). Χαρακτηρίζεται ως «αόρατο», διότι δεν περιλαμβάνεται ως υποχρεωτικό μάθημα στα αναλυτικά προγράμματα, αλλά εξαρτάται από την πρωτοβουλία και την ευαισθησία των εκπαιδευτικών που το εφαρμόζουν κατά περίπτωση.

Από θεσμική άποψη, η σεξουαλική αγωγή στην Ελλάδα υπήρχε από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 αποσπασματικά μέσω προγραμμάτων Αγωγής Υγείας και σχολικών εγχειριδίων, χωρίς ωστόσο να έχει καθιερωθεί ως υποχρεωτικό μάθημα (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2001). Επίσημα εντάχθηκε στο εκπαιδευτικό σύστημα μέσω των «Εργαστηρίων Δεξιοτήτων», τα οποία εισήχθησαν πιλοτικά και στη συνέχεια καθολικά από το σχολικό έτος 2021-2022 (Νόμος 4692/2020· ΙΕΠ, 2021) με τη σεξουαλική αγωγή να περιλαμβάνεται στις βιωματικές και κοινωνικές δεξιότητες σε νηπιαγωγεία, δημοτικά και γυμνάσια. Παρότι το Υπουργείο Παιδείας Θρησκευμάτων και Αθλητισμού ως αρμόδιος φορέας της εκπαιδευτικής πολιτικής στην Ελλάδα έχει συμπεριλάβει το μάθημα ως υποχρεωτικό για συγκεκριμένες τάξεις (Γ' και Στ' δημοτικού καθώς και Β' γυμνασίου) με ηλικιακά κατάλληλο περιεχόμενο, ένα σημαντικό ποσοστό εκπαιδευτικών δεν το εφαρμόζει, γεγονός που υπογραμμίζει το χάσμα μεταξύ θεσμικών ρυθμίσεων και εκπαιδευτικής πράξης. Η επίσημη ονομασία του Υπουργείου αποκτά μεγαλύτερη σημασία όταν αφορά κοινωνικά και ευαίσθητα θέματα, όπως είναι η σεξουαλική αγωγή, καθώς συνδέει θεσμικά την εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα με τον χώρο των θρησκευμάτων (Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, χ.χ.).

Με δικαίωμα επιλογής μεταξύ διαφορετικών θεμάτων, οι εκπαιδευτικοί συχνά αποφεύγουν τη σεξουαλική αγωγή, προτιμώντας λιγότερο «ευαίσθητα» αντικείμενα, ένα φαινόμενο που απορρέει τόσο από την ελλιπή γνώση όσο και από κοινωνικές αντιστάσεις. Κοινωνικοί παράγοντες, όπως ριζωμένα ταμπού, ο ρόλος της Εκκλησίας και οι αντιδράσεις ορισμένων γονέων, έχουν διαμορφώσει αυτό το πλαίσιο. Επικρατεί η αντίληψη ότι αυτά τα ζητήματα δεν πρέπει να διδάσκονται στο σχολείο ή ότι η συζήτησή τους θα εκθέσει πρόωρα τα παιδιά σε ακατάλληλες πληροφορίες. Τέτοιου είδους απόψεις ασκούν πίεση στους εκπαιδευτικούς να αποφεύγουν τη θεματική, προκειμένου να αποτρέψουν πιθανές αντιπαραθέσεις με γονείς ή με την ευρύτερη κοινωνία (Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025).

Από παιδαγωγική σκοπιά, η σεξουαλική αγωγή απαιτεί μια ολοκληρωμένη και επιστημονικά τεκμηριωμένη προσέγγιση. Στο σχολείο οφείλει να παρέχεται με τρόπο

κατάλληλο, προσαρμοσμένο στην ηλικία και το αναπτυξιακό στάδιο των μαθητών, ενσωματώνοντας δραστηριότητες βιωματικής μάθησης και καλλιεργώντας κλίμα εμπιστοσύνης στην τάξη. Οι εκπαιδευτικοί καλούνται να διαχειριστούν θέματα σεξουαλικότητας με επιστημονική γνώση αλλά και με ευαισθησία, ώστε οι μαθητές/τριες να αισθάνονται άνετα και ασφαλείς να μοιραστούν τις σκέψεις και τις ανησυχίες τους (Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025).

2.3. Θεωρητικές προσεγγίσεις της σεξουαλικής αγωγής

Η σύγχρονη προσέγγιση θεωρεί τη σεξουαλική αγωγή ως ένα δομημένο εκπαιδευτικό σχήμα, το οποίο συσχετίζεται άμεσα με τη σωματική και ψυχική ευεξία, τις διαπροσωπικές σχέσεις, τα θεμελιώδη δικαιώματα και την ισότητα μεταξύ των φύλων. Διεθνείς οργανισμοί, όπως η UNESCO και ο WHO, προωθούν την «Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή» (*Comprehensive Sexuality Education - CSE*), η οποία θεμελιώνεται σε επιστημονικά τεκμήρια, στην αρχή της μη διάκρισης και στην ισότητα των φύλων (UNESCO, 2018).

Στο πλαίσιο αυτό, έχουν διαμορφωθεί ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις που εστιάζουν σε διαφορετικές διαστάσεις της σεξουαλικότητας και προτείνουν διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης της σεξουαλικής αγωγής, όπως αναφέρονται παρακάτω (Barriuso-Ortega et al., 2024).

Η βιοϊατρική προσέγγιση και το ηθικο-κανονιστικό πλαίσιο

Μία από τις παλαιότερες και πλέον διαδεδομένες προσεγγίσεις για τη σεξουαλικότητα είναι αυτή που την αντιμετωπίζει κυρίως από βιολογική και ιατρική σκοπιά. Η έμφαση δίνεται στη δομή και τη λειτουργία των αναπαραγωγικών οργάνων, στην εγκυμοσύνη και στον έλεγχο των γεννήσεων, καθώς και στην προστασία από τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα (Bancroft, 2009· Γερούκη, 2011).

Η ψυχολογική προσέγγιση

Η ψυχολογική προσέγγιση επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο κάθε άτομο αντιλαμβάνεται και βιώνει τη σεξουαλικότητά του σε προσωπικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό, η σεξουαλική αγωγή δεν περιορίζεται απλώς στην παροχή πληροφοριών, αλλά συνιστά μια διαδικασία που σχετίζεται άμεσα με τη συναισθηματική ανάπτυξη, την αυτοεκτίμηση και την ψυχική ισορροπία του ατόμου. Σε αυτό το πλαίσιο αναδύονται και συζητούνται συναισθήματα όπως η έλξη, η ντροπή, το άγχος, η ζήλια και ο φόβος, καθώς και η χαρά και η απόλαυση. Παράλληλα, ενθαρρύνεται κάθε άτομο να αναγνωρίζει και να εκφράζει τις επιθυμίες του και τα προσωπικά του όρια (Bancroft, 2009). Η προσέγγιση αυτή εξετάζει πώς η εικόνα που έχουμε για το σώμα μας, οι εμπειρίες μας, οι οικογενειακές μας σχέσεις και οι εσωτερικευμένες πεποιθήσεις επηρεάζουν την ερωτική μας ζωή. Οι σύγχρονες μελέτες για τη σεξουαλική υγεία υπογραμμίζουν ότι αυτή η πτυχή της ζωής συνδέεται άρρηκτα με την ποιότητα των ανθρώπινων σχέσεων και τη συνολική ευζωία (Laan et al., 2021· Nimbi et al., 2022).

Η κοινωνιολογική προσέγγιση

Παράγοντες όπως το περιβάλλον, η οικογένεια, το σχολείο, οι πληροφορίες που προέρχονται από τα μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι νόμοι και η ιστορική εξέλιξη, ασκούν σημαντική επιρροή στην αντίληψη για το τι θεωρείται «φυσιολογικό» στην ερωτική ζωή του ανθρώπου (Mathieu, 1991). Οι θεωρίες που αναλύουν την κοινωνική κατασκευή εννοιών υποστηρίζουν ότι οι ορισμοί που παρέχονται για το φύλο, τις επιθυμίες, τις σχέσεις και την ταυτότητα δεν είναι απλώς «δοσμένοι» ή στατικοί, αλλά διαμορφώνονται εντός του κοινωνικού ιστού (Mathieu, 2005). Όταν αυτές οι έννοιες ενσωματώνονται στην εκπαίδευση για τη σεξουαλικότητα, οδηγούν σε προγράμματα που εξετάζουν τις προκαταλήψεις σχετικά με τους ρόλους των φύλων, την επιρροή των μέσων ενημέρωσης και της πορνογραφίας στις προσδοκίες για το σεξ, τη θέση των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων στην κοινωνία, καθώς και τη σύνδεση της σεξουαλικότητας με ζητήματα εξουσίας και βίας (Haberland & Rogow, 2015· Sousa & Gato, 2024).

Η προσέγγιση ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Είναι θεμελιώδους σημασίας να γίνει κατανοητό ότι η σεξουαλική αγωγή συνδέεται άμεσα με τα ανθρώπινα δικαιώματα και ειδικότερα με τα δικαιώματα του παιδιού. Υπό αυτό το πρίσμα, δεν αποτελεί απλώς ένα συμπληρωματικό ή «προαιρετικό» μάθημα, αλλά ένα θεμελιώδες δικαίωμα κάθε παιδιού και νέου ανθρώπου. Διεθνείς οργανισμοί, όπως η UNESCO, υπογραμμίζουν ότι η Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή πρέπει να έχει επιστημονική βάση, να σέβεται τη διαφορετικότητα, να μην αποκλείει κανέναν και να είναι προσαρμοσμένη στην ηλικία των παιδιών (UNESCO, 2018· UNFPA, 2018).

Τα παιδιά και οι έφηβοι έχουν το δικαίωμα να λαμβάνουν ακριβείς και ολοκληρωμένες πληροφορίες για τη σεξουαλικότητα, να προστατεύονται από κάθε μορφή κακοποίησης, εκμετάλλευσης και βίας, καθώς και να αναπτύσσουν την ικανότητα να λένε «όχι», θέτοντας όρια τόσο στο σώμα τους όσο και στις σχέσεις τους. Η σεξουαλική αγωγή συνδέεται στενά με την αξιοπρέπεια και την ισότητα, καθώς αναγνωρίζεται το δικαίωμα σε κάθε άνθρωπο να εκφράζει ελεύθερα την ταυτότητα φύλου και τον σεξουαλικό προσανατολισμό, χωρίς να φοβάται την καταδίκη ή τον στιγματισμό (UNESCO, 2018).

Η βιοψυχοκοινωνική προσέγγιση

Μια ιδιαίτερα σημαντική και σύγχρονη ιδέα είναι η βιοψυχοκοινωνική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η σεξουαλικότητα και η σεξουαλική υγεία καθορίζονται ταυτόχρονα από βιολογικούς, ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες (Perelman, 2025· Laan et al., 2021). Για παράδειγμα, βιολογικοί παράγοντες, όπως είναι οι ορμόνες και η λειτουργία του οργανισμού αλληλοεπιδρούν με τα συναισθήματα, τις πεποιθήσεις και την αυτοεκτίμηση, έννοιες που καθορίζουν τους ψυχολογικούς παράγοντες. Αυτοί οι παράγοντες επηρεάζονται από κοινωνικούς παράγοντες, όπως είναι οι ρόλοι των φύλων, οι κανόνες της κοινωνίας, οι σχέσεις και οι οικονομικές συνθήκες (Perelman, 2025· Laan et al., 2021).

Όταν εφαρμόζεται αυτό το μοντέλο στη σεξουαλική αγωγή, τα προγράμματα δεν αρκούνται στην απλή διδασκαλία της ανατομίας ή της αντισύλληψης, αλλά εξετάζουν και τη συναισθηματική πλευρά της σεξουαλικότητας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικό περιβάλλον διαμορφώνει τις εμπειρίες και τις επιλογές των νέων (Goldfarb & Lieberman, 2021). Υπό αυτό το πρίσμα, η σεξουαλική υγεία αναφέρεται

στη συνολική ευεξία και την ικανοποίηση σε ό,τι αφορά τη σεξουαλική μας ζωή και τις σχέσεις μας (Nimbi et al., 2022).

Η κριτική προσέγγιση

Εμπνευσμένη από το έργο του Paulo Freire, η κριτική προσέγγιση βασίζεται στην αρχή ότι η εκπαίδευση πρέπει να προάγει την κριτική σκέψη στους νέους και να βοηθά να αναγνωρίζουν στον σύγχρονο κόσμο τη διαμόρφωση των σχέσεων εξουσίας και των κοινωνικών ανισοτήτων (Freire, 2000). Ειδικά στη σεξουαλική αγωγή, η προσέγγιση αυτή δεν αντιμετωπίζει τους νέους ως παθητικούς αποδέκτες πληροφοριών, αλλά ως ενεργά υποκείμενα που έχουν δική τους φωνή, εμπειρίες και δικαιώματα. Η διδασκαλία βασίζεται στον διάλογο, τη συμμετοχή και τις ανοιχτές συζητήσεις για θέματα, όπως είναι ο σεξισμός, η ομοφοβία, η τρανσοφοβία, η έμφυλη βία και άλλες μορφές κοινωνικής καταπίεσης (Allen, 2011· Haberland & Rogow, 2015).

Σύγχρονες έρευνες υποστηρίζουν ότι οι παραδοσιακές μορφές σεξουαλικής αγωγής συχνά «αποσιωπούν» την επιθυμία και την απόλαυση, κυρίως των νεαρών γυναικών, ενώ αγνοούν τις εμπειρίες των ΛΟΑΤΚΙ+. Μια κριτική συμμετοχική προσέγγιση στοχεύει να δώσει βήμα σε αυτές τις φωνές και να ενδυναμώσει τους νέους, ώστε να μπορούν να αναπτύξουν υγιείς σχέσεις που βασίζονται στην ισότητα και τον αμοιβαίο σεβασμό (Mollen et al., 2024· van Ditzhuijzen & Overeem, 2025).

Η σύγχρονη παγκόσμια τάση

Κάθε θεωρητική προσέγγιση για τη σεξουαλική αγωγή προσφέρει ξεχωριστές απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα, όπως:

- εάν η σεξουαλικότητα θεωρείται κυρίως βιολογικό ζήτημα ή ένα πολύπλοκο φαινόμενο με ψυχολογικές και κοινωνικές διαστάσεις,
- εάν ο στόχος είναι μόνο η αποφυγή κινδύνων ή και η ενίσχυση μιας θετικής, ισότιμης και απολαυστικής εμπειρίας,
- εάν τα παιδιά και οι έφηβοι αντιμετωπίζονται ως παθητικοί δέκτες ή ως υποκείμενα με δικαιώματα και ενεργό ρόλο.

Η σύγχρονη παγκόσμια τάση προωθεί την υιοθέτηση ολοκληρωμένων, βιοψυχοκοινωνικών και δικαιωματικών προσεγγίσεων. Αυτές συνδυάζουν την επιστημονική γνώση με τον σεβασμό στη διαφορετικότητα και την ενδυνάμωση των νέων, ώστε να λαμβάνουν καλά ενημερωμένες, υπεύθυνες και συνειδητές αποφάσεις για τη σεξουαλική τους υγεία (UNESCO, 2018).

2.3.1. Θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης της εκπαιδευτικής ηγεσίας στη σεξουαλική αγωγή

Αυτή η μελέτη βασίζεται στη βιοψυχοκοινωνική και δικαιωματική προσέγγιση της Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής (Comprehensive Sexuality Education – CSE), η οποία αποτελεί παγκοσμίως κυρίαρχη κατεύθυνση για τον σχεδιασμό και την αξιολόγηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (UNESCO, 2018· UNFPA, 2018· Goldfarb & Lieberman, 2021). Η επιλογή αντικατοπτρίζει τη σύγχρονη επιστημονική αντίληψη της σεξουαλικής υγείας, η οποία θεωρείται ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που

επηρεάζεται από βιολογικούς, ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Επιπλέον, εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ισότητας και μη διάκρισης (Haberland & Rogow, 2015· Laan et al., 2021· Nimbi et al., 2022).

Η θεωρητική αυτή σύνθεση κρίνεται κατάλληλη για την παρούσα έρευνα, που εστιάζει στα ηγετικά στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα και στον ρόλο τους όσον αφορά τη σχεδίαση, την έγκριση και την υλοποίηση δράσεων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Οι ηγέτες εκπαίδευσης δεν έχουν απλώς την ευθύνη να διαχειρίζονται τα αναλυτικά προγράμματα και τους κανονισμούς, αλλά και να αντιμετωπίζουν κοινωνικές αντιστάσεις, έμφυλες νόρμες, πολιτισμικές ευαισθησίες, καθώς και ζητήματα προστασίας και δικαιωμάτων των παιδιών. Με αυτό το πρίσμα, η ολοκληρωμένη και δικαιωματική προσέγγιση παρέχει ένα ισχυρό θεωρητικό υπόβαθρο για να γίνουν κατανοητές οι πολύπλοκες αυτές προκλήσεις που αντιμετωπίζει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (UNESCO, 2018· Goldfarb & Lieberman, 2021· Γερούκη, 2011).

Σε αυτό το πλαίσιο, το θεωρητικό σχήμα λειτουργεί ως ένας αναλυτικός φακός για την ερμηνεία των ερευνητικών στοιχείων της μελέτης. Μέσα από τις συνεντεύξεις και τη θεματική ανάλυση, θα αναδειχθούν οι στάσεις, οι γνώσεις και οι πρακτικές των στελεχών εκπαίδευσης. Θα διερευνηθεί εάν οι στάσεις και οι γνώσεις ευθυγραμμίζονται με μια ολιστική, δικαιωματική και ενδυναμωτική προσέγγιση της σεξουαλικής αγωγής ή αν, αντίθετα, περιορίζονται σε μια πιο στενή βιοϊατρική και προληπτική λογική. Έτσι, οι θεωρητικές προσεγγίσεις δεν είναι απλώς περιγραφικές, αλλά δημιουργούν το ερμηνευτικό πλαίσιο που θα καθοδηγήσει την ανάλυση των ευρημάτων στην παρούσα έρευνα (Freire, 2000· Allen, 2011· Haberland & Rogow, 2015).

2.4. Η σεξουαλική αγωγή ως κοινωνική και εκπαιδευτική πολιτική

Η σεξουαλική αγωγή υπερβαίνει τα όρια ενός απλού διδακτικού αντικειμένου. Αποτελεί έναν τρόπο φροντίδας της κοινωνίας, βοηθώντας τους ανθρώπους να κατανοήσουν καλύτερα τον εαυτό τους και τους άλλους. Πρόκειται για μία πολιτική με πολλές πτυχές, καθώς αγγίζει σημαντικούς στόχους της κοινωνίας, όπως είναι η φροντίδα της υγείας, η ασφάλεια των παιδιών και η προάσπιση των δικαιωμάτων και της ελευθερίας (Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025). Οι υποστηρικτές της υπογραμμίζουν πολλά οφέλη, ενώ οι επικριτές, οι οποίοι συνήθως προέρχονται από συντηρητικούς ή θρησκευτικούς κύκλους, φοβούνται ότι θα διαβρώσει τις ηθικές αξίες ή θα προωθήσει συγκεκριμένες ιδεολογικές ατζέντες.

Οι κυβερνήσεις, μέσω διεθνών συμφωνιών, αναλαμβάνουν να προσφέρουν γνώσεις και δεξιότητες στους νέους και στις νέες, αναγνωρίζοντας τη σεξουαλική αγωγή ως αναπόσπαστο κομμάτι μιας σύγχρονης, δημοκρατικής και υγιούς κοινωνίας. Όταν η σεξουαλική αγωγή εισάγεται στα σχολεία και υλοποιείται με παιδαγωγικά κατάλληλο τρόπο, με αναλυτικό πρόγραμμα που είναι βασισμένο στις κατευθυντήριες οδηγίες της UNESCO (2018) και WHO & BZgA (2010), βελτιώνει τη ζωή όλων, συμβάλλοντας σε σημαντικούς τομείς της κοινωνικής πρόνοιας. Παρακάτω αναδεικνύονται σημεία, όπως είναι η δημόσια υγεία, η πρόληψη της βίας και της κακοποίησης, η ισότητα φύλων και η καταπολέμηση των διακρίσεων.

Δημόσια υγεία

Η δημόσια υγεία είναι ουσιαστικά το σύνολο των οργανωμένων προσπαθειών που καταβάλλει η κοινωνία για να προλάβει ασθένειες, να προάγει την υγεία και να παρατείνει τη ζωή του πληθυσμού. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (2023a) αυτό μπορεί να γίνει μέσα από συλλογικές δράσεις, πολιτικές και παρεμβάσεις. Δεν περιορίζεται απλώς στη θεραπεία ασθενειών, αλλά δίνει έμφαση στην πρόληψη, την ενημέρωση, τη μείωση των ανισοτήτων και τη δημιουργία συνθηκών που επιτρέπουν στα άτομα και τις κοινότητες να έχουν τον έλεγχο της υγείας τους.

Η σεξουαλική αγωγή αποτελεί βασικό θεμέλιο αλλά και μία σημαντική επένδυση για την προστασία της υγείας ολόκληρου του πληθυσμού. Οι νέοι και οι νέες που λαμβάνουν σωστές και αξιόπιστες πληροφορίες είναι πολύ πιο πιθανό να κάνουν καλύτερες, υπεύθυνες επιλογές για την προσωπική τους υγεία και ευημερία. Μαθαίνουν πώς να προστατεύουν την υγεία τους από ανεπιθύμητες καταστάσεις και να αποκτούν κατάλληλες δεξιότητες (UNESCO, 2018· WHO, 2023a). Έτσι αποκτούν την ικανότητα να αντιλαμβάνονται πότε χρειάζονται ιατρική συμβουλή και να αναζητούν όταν είναι απαραίτητο βοήθεια εγκαίρως, χωρίς φόβο ή ντροπή.

Στην Ελλάδα, η απουσία συστηματικά οργανωμένης σεξουαλικής αγωγής φαίνεται να συνδέεται με σημαντικές προκλήσεις και ανησυχητικές συνέπειες. Τα παιδιά και οι έφηβοι αντιμετωπίζουν μεγαλύτερους κινδύνους, από την παρενόχληση στο διαδίκτυο και την κακοποίηση μέχρι τις ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες, ακριβώς επειδή τους λείπει η σωστή και η πλήρης ενημέρωση. Όλα τα σχετικά στοιχεία υγείας, όπως η κακοποίηση παιδιών, οι σεξουαλικά μεταδιδόμενες λοιμώξεις και η χρήση προφυλακτικών, επιβεβαιώνουν ότι οι νέοι και οι νέες που δεν έχουν επαρκή σεξουαλική αγωγή κινδυνεύουν περισσότερο (Γαλανόπουλου κ.ά., 2020). Η ανάγκη για ένα εθνικό σχέδιο που να ενσωματώνει τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τους βασικούς στόχους του κράτους στον τομέα της δημόσιας υγείας. Το Υπουργείο Υγείας, μέσω του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Αναπαραγωγική και Σεξουαλική Υγεία, έχει θέσει ως κεντρικό στόχο την εξασφάλιση της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας για όλους τους πολίτες στην Ελλάδα. Αναγνωρίζει τη σημασία της πρόληψης, της ενημέρωσης και της ενδυνάμωσης του πληθυσμού. Σε αυτό το πλαίσιο, η συστηματική ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία μπορεί να αποτελέσει έναν βασικό μηχανισμό για την προώθηση της υγείας και την πρόληψη, ευθυγραμμισμένο με τις εθνικές προτεραιότητες στον τομέα της υγείας (Υπουργείο Υγείας, 2008).

Πρόληψη της βίας και της κακοποίησης

Η σεξουαλική αγωγή, όταν δίνει έμφαση στα προσωπικά όρια, τη σημασία της συναίνεσης και την καλλιέργεια της αυτοπροστασίας, αποτελεί ένα ισχυρό μέσο προστασίας για τα παιδιά απέναντι στη σεξουαλική κακοποίηση και κάθε μορφή βίας (Schneider & Hirsch, 2020· UNESCO, 2018). Από μικρή ηλικία, τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να μάθουν ζωτικής σημασίας πληροφορίες για το σώμα τους, να διακρίνουν τις υγιείς από τις μη υγιείς συμπεριφορές των άλλων και το σημαντικότερο, να συνειδητοποιήσουν ότι έχουν το αναφαίρετο δικαίωμα να αρνηθούν και να μιλήσουν σε έναν ενήλικα που εμπιστεύονται αν κάτι τα κάνει να νιώσουν οποιαδήποτε δυσφορία ή απειλή (Planned Parenthood Action Fund, 2022· UNESCO, 2018).

Ένα παράδειγμα αυτής της προσέγγισης είναι τα προγράμματα πρόληψης της παιδικής σεξουαλικής κακοποίησης, όπως το βραβευμένο από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Σεξουαλικής Υγείας (WAS, 2019) εκπαιδευτικό υλικό *«Παίζω με τον Φρίξο και μαθαίνω για το σώμα μου και τις διαπροσωπικές σχέσεις»* (Γερούκη κ.ά., 2020). Το εγχειρίδιο αυτό βοηθά παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας να γνωρίσουν τα μέρη του σώματος, να μάθουν πώς να προστατεύονται και να συζητούν για θέματα ορίων. Μετά την πιλοτική εφαρμογή οι γονείς εξέφρασαν την ικανοποίησή τους, τονίζοντας ότι χάρη σε αυτό το πρόγραμμα τα παιδιά τους απέκτησαν επίγνωση του σώματός τους, έμαθαν να προστατεύονται και να συζητούν για τα όριά τους.

Στο ίδιο πλαίσιο φροντίδας, η Περιφέρεια Κρήτης (2025) τα τελευταία χρόνια αναπτύσσει συστηματικά προγράμματα ενημέρωσης και πρόληψης γύρω από τη σεξουαλική υγεία και την αποτροπή της κακοποίησης, σε συνεργασία με την Α.ΞΕ.Π.Τ., Ασφαλή Ξένοιαστα Παιδιά Τώρα (Α.ΞΕ.Π.Τ., 2019), της οποίας τα ιδρυτικά μέλη ανήκουν στη συγγραφική ομάδα του εκπαιδευτικού εγχειριδίου *«Παίζω με τον Φρίξο και μαθαίνω για το σώμα μου και τις διαπροσωπικές σχέσεις»* (Γερούκη κ.ά., 2020), καθώς και με άλλους φορείς υγείας και εκπαίδευσης. Αυτή η πρωτοβουλία αναδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο πώς μια οργανωμένη, συλλογική προσπάθεια σε θεσμικό επίπεδο μπορεί να θωρακίσει αποτελεσματικά την ασφάλεια των παιδιών και των εφήβων στην τοπική κοινωνία (ECPAT International, 2025).

Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και εισέρχονται στην εφηβεία, η σεξουαλική αγωγή που εμβαθύνει στην έννοια της συναίνεσης, τον αμοιβαίο σεβασμό, τις σχέσεις και τις επιπτώσεις της πορνογραφίας, μπορεί να λειτουργήσει ως προστασία ενάντια σε συμπεριφορές που πληγώνουν. Είναι ζωτικής σημασίας να διεξάγονται συζητήσεις με τους εφήβους για θέματα που αφορούν τη συναίνεση και τον σεβασμό, ώστε να είναι κατάλληλα θωρακισμένοι για να αντιδράσουν όταν βρεθούν μπροστά σε πιεστικές ή δυσάρεστες συνθήκες (Rayne, 2023). Κατά συνέπεια, σε επίπεδο δημόσιας πολιτικής, η σεξουαλική αγωγή συμπλέκεται άρρηκτα με τις στρατηγικές που αποσκοπούν στην προστασία των παιδιών και την ουσιαστική καταπολέμηση της έμφυλης και σεξουαλικής βίας.

Ισότητα φύλων

Ένας από τους βασικούς στόχους της σύγχρονης εκπαίδευσης είναι η προώθηση της ισότητας των φύλων και η άρση των έμφυλων ανισοτήτων (UNESCO, 2018· WHO, 2023b). Η σεξουαλική αγωγή, ιδίως όταν εντάσσεται συστηματικά στο σχολικό πρόγραμμα από τις μικρές τάξεις, μπορεί να λειτουργήσει καταλυτικά στην αμφισβήτηση των στερεοτύπων και στην καλλιέργεια κλίματος σεβασμού μεταξύ των φύλων.

Τα παιδιά μαθαίνουν ότι οι ρόλοι των φύλων δεν είναι προκαθορισμένοι, ότι τα αγόρια και τα κορίτσια έχουν τα ίδια δικαιώματα και ευκαιρίες και κοινωνικές προσδοκίες όπως οι φράσεις «τα αγόρια δεν κλαίνε» ή «τα κορίτσια πρέπει να είναι σεμνά» δεν πρέπει να περιορίζουν την προσωπική τους ανάπτυξη. Επιπλέον, μέσα από τη συζήτηση θεμάτων που αφορούν τη συναίνεση και τις υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις, ενισχύεται η αντίληψη ότι κάθε σχέση οφείλει να βασίζεται στην ισότητα και τον αμοιβαίο σεβασμό, αξίες που βρίσκονται στον πυρήνα της ισότητας των φύλων (UNFPA, 2015).

Η πολιτική διάσταση έγκειται στο ότι η διαπαιδαγώγηση των πολιτών σε αυτές τις αξίες από νεαρή ηλικία συμβάλλει μακροπρόθεσμα στη συγκρότηση μιας κοινωνίας με λιγότερες διακρίσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι διεθνείς οργανισμοί συνδέουν τη σεξουαλική αγωγή με τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (SDGs) του ΟΗΕ, ειδικότερα με τον Στόχο 5 για την ισότητα των φύλων (UNESCO, 2018· United Nations, 2015). Αναγνωρίζουν ότι η ενδυνάμωση των κοριτσιών μέσω της γνώσης και η ευαισθητοποίηση των αγοριών στον σεβασμό και την ισότητα αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την επίτευξη αυτού του στόχου.

Η σεξουαλική αγωγή στο πλαίσιο της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση για τη σεξουαλικότητα και τις σχέσεις, όταν αντιμετωπίζεται ως πυλώνας της κοινωνικής μέριμνας και της εκπαίδευσης, υπερβαίνει τις καθαρά βιολογικές πτυχές. Είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα θεμελιώδη δικαιώματα κάθε ανθρώπου, την έννοια της δικαιοσύνης και της ίσης μεταχείρισης (UNESCO, 2018· WHO, 2023a). Λειτουργεί ως μια ασπίδα που προστατεύει από την κακοποίηση και την καταπίεση σε όλες τις μορφές. Οι κοινωνιολογικές και κοινωνικο-κονστрукτιονιστικές προσεγγίσεις της σεξουαλικότητας βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση αυτών των σύνθετων σχέσεων (Weeks, 2017).

Σε αυτό το πλαίσιο, η αποδοχή της ποικιλομορφίας στον σεξουαλικό προσανατολισμό συνιστά θεμελιώδη πυλώνα ενός δημοκρατικού εκπαιδευτικού οράματος. Ως κοινωνική πολιτική, αποτελεί σαφή ένδειξη της δέσμευσης τόσο της πολιτείας όσο και του εκπαιδευτικού συστήματος στον αγώνα κατά των προκαταλήψεων και του στιγματισμού, καθώς και της βίας που προέρχεται από το φύλο ή τη σεξουαλικότητα, συμπεριλαμβανομένης της ενδοσχολικής παρενόχλησης που πλήττει ιδιαίτερα τους νέους και τις νέες της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας και τα άτομα με αναπηρία (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020· GLSEN, 2022· UNESCO, 2016).

Ένα συμπεριληπτικό πρόγραμμα σεξουαλικής αγωγής σέβεται τη διαφορετικότητα, υποστηρίζει τους/τις μαθητές/τριες, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει ότι τα άτομα με αναπηρία έχουν τα ίδια δικαιώματα στη σεξουαλικότητα, στις συντροφικές σχέσεις και στην αυτοδιάθεση του σώματός τους, καταρρίπτοντας στερεότυπα που τα χαρακτηρίζουν ως «άφυλα» ή «παθητικά». Με αυτόν τον τρόπο, τα άτομα αυτά αισθάνονται ορατά, ασφαλή και αναγνωρισμένα. Οι μαθητές/τριες εκπαιδεύονται να επιδεικνύουν σεβασμό και ενσυναίσθηση απέναντι στη διαφορετικότητα, αντί να αντιδρούν με φόβο ή επιθετικότητα (UNESCO, 2018).

Η καλλιέργεια της ενσυναίσθησης μέσα από ειλικρινείς συζητήσεις, βιωματικές δραστηριότητες και την κριτική αποδόμηση των στερεοτύπων αποτελεί βασικό πυλώνα της σεξουαλικής αγωγής ως εκπαιδευτικής προσέγγισης. Η εφαρμογή συμπεριληπτικών προγραμμάτων συμβάλλει καταλυτικά στη μείωση του ομοφοβικού και τρανσοφοβικού εκφοβισμού, της λεκτικής και σωματικής βίας, ενώ παράλληλα ενισχύει την αίσθηση ασφάλειας στο σχολικό περιβάλλον (GLSEN, 2022· UNESCO, 2018). Στην ελληνική πραγματικότητα, η απουσία τέτοιων αναφορών στο παρελθόν οδήγησε πολλά άτομα να βιώσουν απομόνωση, την αναγκαστική σιωπή, ακόμη και στην παρενόχληση. Όπου εφαρμόστηκαν πιλοτικά ή συστηματικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής, μαθητές και μαθήτριες δήλωσαν ότι κατάλαβαν πολλά για τη διαφορετικότητα, έμαθαν να αποδέχονται τους ανθρώπους και ότι τους/τις βοήθησε να

γίνουν καλύτεροι άνθρωποι, μειώνοντας αισθητά τα περιστατικά εκφοβισμού και αποκλεισμού.

Σε επίπεδο πολιτικής, η συμπεριληπτική εκπαίδευση για τη σεξουαλικότητα συμβαδίζει με τις εθνικές και ευρωπαϊκές στρατηγικές. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μέσω της «*Στρατηγικής της για την Ισότητα των LGBTIQ 2020-2025*», στοχεύει να καταπολεμήσει τις διακρίσεις και τη βία, να ενισχύσει τις συμπεριληπτικές κοινωνίες και να προστατέψει τα θεμελιώδη δικαιώματα σε διάφορους τομείς. Στον τομέα της εκπαίδευσης μπορεί να δημιουργήσει έναν κόσμο όπου όλοι θα νιώθουν ασφαλείς και αποδεκτοί, όπου κάθε σχολείο θα είναι καταφύγιο συμπερίληψης, αμοιβαίου σεβασμού και προάσπισης της ανθρώπινης αξίας (European Commission, 2020). Οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ, ιδιαίτερα ο Στόχος 5 για την ισότητα των φύλων, υπογραμμίζουν τη σημασία της εκπαίδευσης ως εργαλείο για την επίτευξη της ισότητας, την εξάλειψη των διακρίσεων και την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (United Nations, 2015).

3.Τα διεθνή πρότυπα: UNESCO, Π.Ο.Υ. (WHO), Ο.Η.Ε.

Στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, η σεξουαλική αγωγή δεν έχει την υποστήριξη ενός ενιαίου και καλά δομημένου εθνικού προγράμματος σπουδών. Δηλαδή, δεν υπάρχει ένα σαφές σχέδιο που να καθορίζει το περιεχόμενο, τις ηλικιακές ομάδες και τους εκπαιδευτικούς στόχους. Αντίθετα, το θέμα αυτό εντάσσεται κυρίως σε ευρύτερα πλαίσια, όπως τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, δίνοντας έτσι ένα διαφορετικό περιθώριο ερμηνείας και πρωτοβουλίας στις σχολικές μονάδες. Στην πράξη αυτό δημιουργεί ένα κενό, καθώς τα ηγετικά στελέχη καλούνται να αποφασίσουν αν θα υποστηρίξουν ή θα απορρίψουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής, χωρίς να έχουν στα χέρια τους ένα σαφές πλαίσιο αναφοράς, κοινά αποδεκτά κριτήρια ή επίσημες οδηγίες. Είναι σαν να προσπαθούν να βρουν το δρόμο τους σε ένα σκοτεινό δωμάτιο χωρίς φως!

Σε αυτό το πλαίσιο, τα διεθνή πρότυπα της UNESCO, του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (WHO) και του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) αποκτούν πραγματική σημασία. Δεν είναι απλώς θεωρητικά κείμενα, αλλά προσφέρουν ένα ολοκληρωμένο, επιστημονικά τεκμηριωμένο και θεσμικά αναγνωρισμένο πλαίσιο για το τι συνιστά ποιοτική, ηλικιακά κατάλληλη και δικαιωματικά προσανατολισμένη σεξουαλική αγωγή. Ιδιαίτερα, οι οδηγίες της UNESCO για την Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή (Comprehensive Sexuality Education, CSE), τις οποίες η Ελλάδα έχει υπογράψει ως μέλος του ΟΗΕ, μπορούν να λειτουργήσουν ως ένα είδος «οδηγού» για την εκπαιδευτική σχεδίαση σε εθνικό επίπεδο, περιλαμβάνοντας ηλικιακά κατάλληλα θέματα. Αυτό καλύπτει το κενό που αφήνει η απουσία ενός αντίστοιχου ελληνικού πλαισίου.

Ωστόσο, η παραπάνω πληροφορία παραμένει σε μεγάλο βαθμό άγνωστη ή ελάχιστα αξιοποιημένη από τους ηγέτες της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Πολλά από τα ηγετικά στελέχη φαίνεται να μην είναι επαρκώς ενημερωμένα για τους αναλυτικούς οδηγούς της UNESCO και του WHO, ούτε για τις δεσμεύσεις της Ελλάδας σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή. Αυτό δημιουργεί ένα αίσθημα ανασφάλειας και δισταγμού, οδηγώντας σε αποσπασματικές ή αμυντικές πρακτικές, αφήνοντας τη σεξουαλική αγωγή εύλωτη σε κοινωνικές πιέσεις και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις.

Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα έρευνα δεν είναι απλώς ένα εργαλείο για να διερευνηθούν οι επιμορφωτικές ανάγκες, αλλά και μια γέφυρα που φέρνει στο φως και διαχέει τη διεθνή γνώση στους εκπαιδευτικούς και στα στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Μέσα από μια συστηματική παρουσίαση των πλαισίων της UNESCO, του WHO και του ΟΗΕ, η έρευνα δίνει στους ηγέτες της εκπαίδευσης πρόσβαση σε ένα συνεκτικό και αξιόπιστο πλαίσιο, αναγνωρισμένο σε διεθνές επίπεδο. Αυτό το πλαίσιο μπορεί να αξιοποιηθεί τόσο για τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό όσο και για να ενισχύσει τη νομιμοποίηση των επιλογών τους απέναντι σε εκπαιδευτικούς, γονείς και την ευρύτερη κοινότητα.

Τα διεθνή πρότυπα δεν είναι απλώς θεωρητική βάση για τη μελέτη, αλλά ένα κρίσιμο σημείο αναφοράς που μπορεί να ενδυναμώσει τη σχολική ηγεσία. Στον τομέα της σεξουαλικής αγωγής παρέχουν στους/στις εκπαιδευτικούς τη δυνατότητα να βρεθούν από μια θέση αβεβαιότητας και προσωπικής διαχείρισης σε μια θέση τεκμηριωμένης, θεσμικά θωρακισμένης και υπεύθυνης ηγεσίας. Στο πλαίσιο αυτής της έρευνας, η γνώση είναι καθοριστική για την κατανόηση των επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών, όπως και η διερεύνηση κατά πόσο μπορούν να λειτουργήσουν ως

πραγματικοί καταλύτες για την ουσιαστική και ισότιμη εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα ελληνικά σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Η παγκόσμια κοινότητα έχει αναπτύξει ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο οδηγιών για τη σεξουαλική αγωγή που λειτουργεί ως αναφορά για τα εθνικά εκπαιδευτικά συστήματα και, κατ' επέκταση, για τα στελέχη ηγεσίας της εκπαίδευσης. Παρακάτω αναφέρονται σημαντικές πληροφορίες από τις οδηγίες της UNESCO, του WHO και του O.H.E..

Οδηγίες της UNESCO

Η UNESCO, ως ο κατεξοχήν οργανισμός του ΟΗΕ για την εκπαίδευση, έχει θέσει τα θεμέλια για έναν από τους σημαντικότερους διεθνείς οδηγούς για τη σεξουαλική αγωγή, μέσω της προσέγγισης της Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής (Comprehensive Sexuality Education – CSE). Στον αναθεωρημένο οδηγό του 2018 με τίτλο: «*International Technical Guidance on Sexuality Education: An Evidence-informed Approach*», η UNESCO, σε συνεργασία με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, τον UNFPA, την UN Women και άλλους παγκόσμιους φορείς, παρουσιάζει μια στέρεη βάση, θεμελιωμένη στην επιστημονική γνώση και στα ανθρώπινα δικαιώματα (UNESCO, 2018).

Στις οδηγίες της UNESCO περιγράφονται αναλυτικά τα χαρακτηριστικά που καθιστούν ένα πρόγραμμα σεξουαλικής αγωγής αποτελεσματικό: να είναι συστηματικό, να διαρκεί στον χρόνο, να οικοδομεί τη γνώση ανάλογα με την ηλικία, να χρησιμοποιεί μεθόδους που ενθαρρύνουν την ενεργό συμμετοχή και τις βιωματικές εμπειρίες, να εμπλέκει όλη τη σχολική κοινότητα και να συνεργάζεται με γονείς και τοπικούς φορείς (UNESCO, 2018). Η σεξουαλική αγωγή δεν περιορίζεται μόνο σε πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία του ανθρώπινου σώματος και την αναπαραγωγή. Αποτελεί έναν οδηγό που χτίζει γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις και αξίες. Το περιεχόμενο αναφέρεται σε θέματα, όπως σώμα, ανάπτυξη, συναισθήματα και σχέσεις, φύλο και ισότητα, σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία, δικαιώματα και αξίες. Έτσι, παιδιά και νέοι/ες να μπορούν να λαμβάνουν υπεύθυνες και ώριμες αποφάσεις για τη σεξουαλικότητα και τις σχέσεις τους. Οι ηλικιακές ομάδες που αναφέρονται στους πίνακες και τα μαθησιακά αποτελέσματα είναι 5-8 ετών, 9-12 ετών, 12-15 ετών και 15-18+ ετών. Οι μαθησιακοί στόχοι και οι δραστηριότητες έχουν σχεδιαστεί ώστε να αντανακλούν τη γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη σε κάθε στάδιο. Τα θέματα αυτά συνοδεύονται από αντίστοιχους στόχους μάθησης για κάθε ηλικιακή ομάδα, τους οποίους μπορούν να αξιοποιήσουν οι χώρες ως αφετηρία για να δημιουργήσουν τα δικά τους εθνικά εκπαιδευτικά προγράμματα.

Εντάσσει ρητά τη σεξουαλική αγωγή στο μεγάλο οικοδόμημα των παγκόσμιων στόχων για ένα καλύτερο αύριο, τονίζοντας πόσο σημαντική είναι η παρουσία της για την ευημερία και την καλή υγεία όλων, την ουσιαστική μάθηση και την ισότητα των φύλων (UNESCO, 2018). Η σεξουαλική αγωγή βρίσκεται στην καρδιά της ποιοτικής εκπαίδευσης και δεν αποτελεί μια προαιρετική δραστηριότητα. Στο πλαίσιο αυτό, οι άνθρωποι που κατέχουν θέσεις ευθύνης στην εκπαίδευση, όπως είναι οι υπουργοί παιδείας, οι διευθυντές/ντρίες, οι σύμβουλοι εκπαίδευσης, γενικότερα στελέχη εκπαίδευσης, έχουν μια ιδιαίτερη αποστολή. Να θέσουν τις βάσεις για να γίνει η σεξουαλική αγωγή μέρος της σχολικής ζωής, να διαμορφώσουν ένα σχολείο όπου όλοι και όλες θα είναι ασφαλείς και οι εκπαιδευτικοί κατάλληλα εκπαιδευμένοι στο θέμα. Τα πρότυπα της UNESCO αποτελούν βασικό σημείο αναφοράς για την ανίχνευση

επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε σχέση με τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής.

Οδηγός του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας Π.Ο.Υ. (WHO)

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας και συγκεκριμένα το Περιφερειακό Γραφείο για την Ευρώπη σε συνεργασία με το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Κέντρο Αγωγής Υγείας (BZgA), έχει αναπτύξει έναν από τους πλέον καθοριστικούς οδηγούς για τη σεξουαλική αγωγή στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Το «*Standards for Sexuality Education in Europe: A Framework for Policy Makers, Educational and Health Authorities and Specialists*» (WHO Regional Office for Europe & BZgA, 2010). Ο οδηγός υιοθετεί επίσης την έννοια της «Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής», η οποία συνδέει την προαγωγή της υγείας με την ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων, τον σεβασμό της ποικιλομορφίας, την πρόληψη της βίας και την ενδυνάμωση των παιδιών και των νέων.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του οδηγού είναι η συστηματική οργάνωση του περιεχομένου σε πίνακες, ανά ηλικιακή ομάδα (0-4, 4-6, 6-9, 9-12, 12-15, 15+ ετών) και η διάκριση σε τρεις βασικές διαστάσεις. Στις γνώσεις (knowledge), στις δεξιότητες (skills) και στις στάσεις/αξίες (attitudes). Για κάθε ηλικιακή ομάδα περιγράφεται τι πρέπει τα παιδιά να γνωρίζουν, να μπορούν να κάνουν και να αντιλαμβάνονται/αξιολογούν σε σχέση με θέματα του σώματος, των σχέσεων, του φύλου, της σεξουαλικότητας, της ασφάλειας και των δικαιωμάτων. Με αυτόν τον τρόπο, τα Πρότυπα για τη Σεξουαλική Αγωγή στην Ευρώπη (Standards for Sexuality Education in Europe) παρέχουν ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο για τον σχεδιασμό αναλυτικών προγραμμάτων και διδακτικών παρεμβάσεων, τη συνεργασία των φορέων υγείας και εκπαίδευσης, τη συστηματική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών καθώς και για τον καθορισμό ρεαλιστικών, ηλικιακά κατάλληλων μαθησιακών στόχων. Δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην προαγωγή της υγείας και στην πρόληψη, συνδέοντας τη σεξουαλική αγωγή με την πρόληψη των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων, των μη προγραμματισμένων εγκυμοσυνών, της σεξουαλικής κακοποίησης και της βίας λόγω φύλου, καθώς και με την ενίσχυση της ψυχοκοινωνικής ευημερίας των παιδιών και των νέων (WHO Regional Office for Europe & BZgA, 2010).

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, η υιοθέτηση των Προτύπων ως σημείου αναφοράς διευκολύνει την ακριβή αποτύπωση των επιμορφωτικών αναγκών των εκπαιδευτικών και των στελεχών ηγεσίας.

Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και κανονιστικό πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Σε ένα ευρύτερο κανονιστικό πλαίσιο, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών καθορίζει τη σεξουαλική αγωγή ως θεμελιώδες δικαίωμα των παιδιών και των εφήβων, μέσω διεθνών συμβάσεων και ερμηνευτικών κειμένων. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού [Convention on the Rights of the Child - CRC, 1989 (United Nations, 1989)] στα άρθρα 19, 24, 29 και 34 αναγνωρίζει το δικαίωμα κάθε παιδιού στην εκπαίδευση και στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγείας (UNFPA, 2018), καθώς και την υποχρέωση των κρατών να παρέχουν κατάλληλη πληροφόρηση και εκπαίδευση σε θέματα υγείας (United Nations, 1989). Στο πλαίσιο αυτό, η σεξουαλική αγωγή θεωρείται κρίσιμη διάσταση των δικαιωμάτων στην εκπαίδευση, στην υγεία και στην πληροφόρηση.

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού διευκρινίζει αυτές τις υποχρεώσεις μέσω των Γενικών Παρατηρήσεων Νο. 4, σχετικά με την εφηβική υγεία και την ανάπτυξη (United Nations Committee on the Rights of the Child, 2016) και Νο. 20, σχετικά με την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού κατά την εφηβεία. Η Επιτροπή υπογραμμίζει ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση να διασφαλίζουν την πρόσβαση των εφήβων στην ολοκληρωμένη, επιστημονικά τεκμηριωμένη, κατάλληλη για την ηλικία, απαλλαγμένη από διακρίσεις σεξουαλικής και αναπαραγωγικής εκπαίδευση, τόσο στο σχολείο όσο και σε μη τυπικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα (United Nations Committee on the Rights of the Child, 2016)

Παράλληλα, η Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναγνωρίζει ότι η καθολική πρόσβαση στη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία και στα συναφή δικαιώματα είναι θεμελιώδης προϋπόθεση για την επίτευξη του Στόχου 3 «καλή υγεία και ευημερία», του Στόχου 4 «ποιοτική εκπαίδευση» και του Στόχου 5 «ισότητα των φύλων» (United Nations, 2015). Οι οργανισμοί του ΟΗΕ που δραστηριοποιούνται στον τομέα της υγείας και της αναπαραγωγικής υγείας, όπως ο UNFPA, τονίζουν ότι η Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή λειτουργεί όχι μόνο ως εργαλείο πρόληψης, αλλά και ως μέσο ενδυνάμωσης των παιδιών και των νέων, προώθησης της ισότητας των φύλων, καταπολέμησης των διακρίσεων και ενίσχυσης της κοινωνικής συμμετοχής (UNFPA, 2015).

Για τα στελέχη ηγεσίας της εκπαίδευσης, το κανονιστικό πλαίσιο του ΟΗΕ υποδεικνύει ότι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής δεν συνιστά απλώς μια καλή εκπαιδευτική πρακτική, αλλά σχετίζεται με διεθνείς νομικές υποχρεώσεις του κράτους στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η γνώση και η κατανόηση αυτών των κειμένων από τα στελέχη ηγεσίας είναι καθοριστική, καθώς επηρεάζει την αντίληψή τους για τον ρόλο της σεξουαλικής αγωγής, την προτεραιοποίησή της σε επίπεδο σχολικής μονάδας και διοίκησης, καθώς και τον τρόπο στήριξης των εκπαιδευτικών και επικοινωνίας με τους γονείς και την ευρύτερη κοινότητα. Το πλαίσιο του ΟΗΕ παρέχει σημαντικά κριτήρια για την αναγνώριση των επιμορφωτικών τους αναγκών, ιδίως σε σχέση με την κατανόηση των δικαιωματικών διαστάσεων της σεξουαλικής αγωγής και την εφαρμογή τους στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και πρακτική.

Σε διεθνές επίπεδο, η θεσμική αναγνώριση της σεξουαλικής αγωγής εμφανίζεται ιδιαίτερα διευρυμένη. Σύμφωνα με την παγκόσμια έκθεση «*The Journey towards Comprehensive Sexuality Education: Global Status Report*», από τις 155 χώρες για τις οποίες υπήρχαν διαθέσιμα δεδομένα, το 88% ανέφερε την ύπαρξη πολιτικών, νόμων ή άλλων νομικών πλαισίων που σχετίζονται με τη σεξουαλική αγωγή (UNESCO et al., 2021). Ωστόσο, η ύπαρξη ενός θεσμικού ή νομοθετικού πλαισίου δε συνεπάγεται αυτομάτως ούτε την πληρότητα του περιεχομένου της σεξουαλικής αγωγής, ούτε την ουσιαστική και συστηματική εφαρμογή της στην εκπαιδευτική πράξη. Η διάκριση αυτή μεταξύ θεσμικής αναγνώρισης και πραγματικής εφαρμογής είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση των διαφορετικών εθνικών εκπαιδευτικών πλαισίων και αποτελεί βασικό σημείο αναφοράς για την εξέταση της ελληνικής περίπτωσης, η οποία παρουσιάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

4. Σεξουαλική αγωγή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: ιστορική αναδρομή και πρόσφατες εξελίξεις

Η ιστορία της σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από αποσπασματικές προσπάθειες, έντονες κοινωνικοπολιτικές αντιδράσεις και μεγάλες περιόδους αδράνειας. Η πορεία της υπήρξε μακρά και δύσκολη, καθώς το μάθημα δε διδάχθηκε ποτέ συστηματικά, παρά τις προσπάθειες που έγιναν κατά καιρούς (Γερούκη, 2011).

Η ιστορική εξέλιξη της ελληνικής εκπαίδευσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη βαθιά επιρροή της θρησκείας. Με την πάροδο του χρόνου, ο θεσμός που ήταν υπεύθυνος για την εκπαίδευση ονομάστηκε «Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων», αντανakλώντας τη στενή σύνδεση μεταξύ εκπαιδευτικής πολιτικής και θρησκευτικού λόγου. Η συνύπαρξη αυτών των δύο τομέων έχει επηρεάσει τις αξίες και το ιδεολογικό πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης και συχνά έχει διαμορφώσει συντηρητικές στάσεις απέναντι σε ζητήματα όπως το σώμα, το φύλο και ο σεξουαλικός προσανατολισμός (Αβδελά, 1997· Ζιώγου-Καραστεργίου, 2006). Για δεκαετίες, η σεξουαλική αγωγή αντιμετωπίζεται με προσοχή, θεωρούμενη περισσότερο ως οικογενειακό ή θρησκευτικό ηθικό ζήτημα παρά ως μέρος του σχολικού προγράμματος σπουδών. Οι προσπάθειες θεσμοθέτησής της έχουν αντιμετωπίσει αντίσταση από την κοινωνία και την εκκλησία (Γερούκη, 2011). Το συγκεκριμένο ιδεολογικό και πολιτισμικό περιβάλλον εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την αποσπασματική και καθυστερημένη εφαρμογή σχετικών προγραμμάτων σπουδών στα ελληνικά σχολεία, σε έντονη αντίθεση με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές εκπαιδευτικές πολιτικές, οι οποίες προώθησαν τη σεξουαλική αγωγή ως εκπαιδευτική διάσταση πολύ νωρίτερα, βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα (UNESCO, 2018).

Το 1964, ο παιδαγωγός και φιλόσοφος Ευάγγελος Παπανούτσος υποστήριξε την ανάγκη εισαγωγής της σεξουαλικής αγωγής, ωστόσο το πρόγραμμα δεν υλοποιήθηκε λόγω του πολιτικού κλίματος της εποχής (Παπανούτσος, 1965). Σημαντική είναι η αναφορά στον Νόμο 4379/1964 (Ελληνική Δημοκρατία, 1964) για την ελληνική εκπαίδευση, ο οποίος προώθησε τη δωρεάν παιδεία, καθιερώνοντας την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και εισάγοντας τη δημοτική γλώσσα στα σχολεία. Επίσης, αναδιάρθρωσε τη μέση εκπαίδευση, επηρεάζοντας πολλές γενιές μαθητών. Κατά τη δεκαετία του 1980, μετά τη Μεταπολίτευση, αρχίζουν να αναδύονται οι πρώτες πρωτοβουλίες περιορισμένης εμβέλειας στον τομέα των σχολικών προγραμμάτων Αγωγής Υγείας. Το εκπαιδευτικό σύστημα επηρεάζεται σημαντικά από τις θέσεις της Εκκλησίας, ενώ οι σχετικές θεματικές ενσωματώνονται αποσπασματικά μέσω επιμορφωτικών δράσεων και σεμιναρίων για εκπαιδευτικούς, χωρίς όμως να υπάρχει συστηματική ένταξη στο πρόγραμμα σπουδών.

Το 1995, σύμφωνα με τον Νόμο 2327 (Ελληνική Δημοκρατία, 1995), εντάσσεται επίσημα η θεματική ενότητα «Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία» στα προγράμματα Αγωγής Υγείας στα σχολεία. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν εθελοντικά να αναπτύξουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής, ωστόσο υλοποιούνται ελάχιστα λόγω έλλειψης ενημέρωσης. Το 2001, το Υπουργείο Παιδείας εκδίδει εγχειρίδιο για τη σεξουαλική αγωγή, το οποίο δέχεται σφοδρή κριτική από την Εκκλησία, θεωρούμενο ως «ανήθικο». Τελικά η Πολιτεία υποχώρησε και το βιβλίο δεν έφτασε ποτέ στα σχολεία (Ζιώγου-Καραστεργίου, 2006· Γερούκη, 2011).

Το 2003, ο Θάνος Ασκητής, σεξολόγος και τότε βουλευτής, σχεδίασε εκπαιδευτικές παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία με ευρωπαϊκή χρηματοδότηση. Παρά την αρχική προσπάθεια, τα προγράμματα «πάγωσαν» λόγω πολιτικών αλλαγών (Ασκητής, 2010α, 2010β). Το 2008, στο πρόγραμμα «Κοινωνικό Σχολείο», παρουσίασε πλήρες εκπαιδευτικό πρόγραμμα και επιμόρφωσε 1.500 εκπαιδευτικούς, αλλά το υλικό δεν έφτασε στις τάξεις των σχολείων (Ασκητής, 2007α, 2007β, 2008α, 2008β, 2015). Κατά την περίοδο 2009-2017 πραγματοποιούνται πιλοτικές εφαρμογές σεξουαλικής αγωγής σε ορισμένα σχολεία και πιο συγκεκριμένα, τις χρονιές 2009, 2014 και 2017 (Χωραΐτη, 2021).

Το 2019 σημειώνεται παγκόσμια αναγνώριση για το ελληνικό εκπαιδευτικό εγχειρίδιο «*Παίζω με τον Φρίζο και μαθαίνω για το σώμα μου και τις διαπροσωπικές σχέσεις*». Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στοχεύει σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας, εστιάζοντας στην πρόληψη της παιδικής σεξουαλικής κακοποίησης και την ανάπτυξη υγιών στάσεων. Δημιουργήθηκε από τέσσερις εκπαιδευτικούς στην Κρήτη, με αφορμή περιστατικά σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων. Πρόκειται για ένα βιωματικό και διαδραστικό πρόγραμμα που μαθαίνει στα παιδιά για το σώμα, την ιδιωτικότητα, τα όρια, τις διαπροσωπικές σχέσεις και την πρόληψη από την κακοποίηση. Αποσπά διεθνή αναγνώριση, τιμώμενο με το Βραβείο Αριστείας και Καινοτομίας στη Σεξουαλική Αγωγή «*WAS Sexuality Education Awards του World Association for Sexual Health (WAS)*» το 2019 (WAS, 2019) από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Σεξουαλικής Υγείας (World Association for Sexual Health). Επιπλέον, το 2024 αναγνωρίστηκε από την UNESCO ως Καλή Εκπαιδευτική Πρακτική στον τομέα της Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής (UNESCO, 2024).

Κατά τα έτη 2020-2021, κάθε πρωτοβουλία σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα προκαλούσε κοινωνικοπολιτικές αντιδράσεις, όπως παραδείγματος χάριν η εφαρμογή του βραβευμένου εκπαιδευτικού προγράμματος «*Παίζω με τον Φρίζο*». Συζητήσεις στη Βουλή των Ελλήνων φέρνουν στην επιφάνεια την αντίθεση για τα νέα σχολικά βιβλία, αμφισβητώντας την ανάγκη γνώσης του σώματος από τα παιδιά και κατηγορώντας τις ΜΚΟ για επικίνδυνες διδασκαλίες (Keep Talking Greece, 2021). Οι δηλώσεις αυτές προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις, με υποστηρικτές και επικριτές. Παιδαγωγοί και ιατροί υπερασπίστηκαν το εκπαιδευτικό εγχειρίδιο, τονίζοντας τη σημασία της αυτοπροστασίας. Παρά τις ανησυχίες ορισμένων συντηρητικών γονέων, το πρόγραμμα φαίνεται να έχει γίνει δεκτό θετικά (Rethnea.gr, 2020).

Την ίδια περίοδο, η ομάδα του εκπαιδευτικού εγχειριδίου δημιούργησε την ΑΜΚΕ με την ονομασία Α.ΞΕ.Π.Τ. - Ασφαλή Ξένοιαστα Παιδιά Τώρα, με στόχο την υποχρεωτική σεξουαλική αγωγή στα σχολεία και την παροχή υποστηρικτικού υλικού. Είναι η πρώτη ελληνική οργάνωση που γίνεται μέλος της World Association for Sexual Health (WAS, 2024), προσφέροντας διεθνή δικτύωση. Ο «*Φρίζος*», ο ήρωας του προγράμματος, συμβολίζει μια τομή στην ελληνική σεξουαλική αγωγή και αναδεικνύει τις προκλήσεις στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Το 2021, οι αποκαλύψεις του #MeToo (Καθημερινή, 2021) στην Ελλάδα και τα περιστατικά σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων οδήγησαν την κυβέρνηση να εντάξει τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία. Από το σχολικό έτος 2021-2022, το μάθημα προστέθηκε στα «*Εργαστήρια Δεξιοτήτων*» σε 218 σχολεία και αργότερα πανελλαδικά (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2021-2022).

Η ένταξη των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων από το Υπουργείο Παιδείας με την Υπουργική Απόφαση 94236/2021 & 94185 (ΥΠΑΙΘΑ, 2021β, 2021α) αποτελεί σημαντική θεσμική εξέλιξη με ρητή πρόβλεψη στο πρόγραμμα, σηματοδοτώντας σημαντική αλλαγή. Σκοπός είναι η ενσωμάτωση θεμάτων, όπως η αυτογνωσία, οι ανθρώπινες σχέσεις και τα δικαιώματα των παιδιών στην εκπαίδευση. Η εφαρμογή τους όμως παραμένει ανεπαρκής, αφού οι εκπαιδευτικοί συχνά παραμερίζουν τη σεξουαλική αγωγή λόγω της δυσκολίας της, ενώ η έλλειψη επιμόρφωσης τούς αφήνει απροετοίμαστους (LiFO.gr, 2021). Το περιεχόμενο παραμένει ασαφές και οι δομικές δυσκολίες, όπως η έλλειψη χρόνου, υποβαθμίζουν τα εργαστήρια. Δεν υπάρχει συστηματική αξιολόγηση και η επιτυχία εξαρτάται από την πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών και τη στήριξη των διευθύνσεων των σχολείων.

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα μέχρι και σήμερα απαιτεί ενεργή ηγεσία και κοινωνική αποδοχή με στόχο την ενίσχυση της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να ρίξει φως στις ανάγκες των ηγετικών στελεχών σχετικά με την υποστήριξη του εκπαιδευτικού σχεδιασμού.

Τι δείχνουν οι τελευταίες έρευνες στην Ελλάδα

Οι τελευταίες έρευνες στην Ελλάδα δείχνουν ότι η σεξουαλική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση παραμένει αποσπασματική και χωρίς θεσμική υποστήριξη. Μια μελέτη της Gerouki (2007), που βασίζεται σε δεδομένα από το 2004 έως το 2006, αποκάλυψε ότι τα θέματα σεξουαλικότητας και σχέσεων διδάσκονται κυρίως ως «κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα». Δηλαδή, εξαρτώνται από περιστασιακές πρωτοβουλίες των εκπαιδευτικών, ενώ παρατηρείται έλλειψη επιμόρφωσης, υλικού και καθοδήγησης από το κράτος. Μια πιο πρόσφατη ποσοτική έρευνα που διεξήχθη το 2023-2024, επιβεβαίωσε ότι, αν και όλοι αναγνωρίζουν την ανάγκη για σεξουαλική αγωγή, οι φόβοι για τις αντιδράσεις των γονέων και η έλλειψη θεσμικής στήριξης εμποδίζουν την κανονική εφαρμογή της (Λεμονής, 2024). Επιπλέον, ποιοτικές συνεντεύξεις που έγιναν από το 2020 έως το 2022 έδειξαν ότι πολλοί εκπαιδευτικοί αισθάνονται ότι δεν είναι αρκετά προετοιμασμένοι να μιλήσουν για θέματα φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού, καθώς αυτά δεν περιλαμβάνονται ρητά στο πρόγραμμα σπουδών (Argyri & Vasilikou, 2023). Μία πανελλαδική έρευνα που κάλυψε 249 εκπαιδευτικούς της Ε' και ΣΤ' τάξης το 2022-2023 αποκάλυψε ότι οι στάσεις απέναντι σε μια σεξουαλικά συμπεριληπτική εκπαίδευση επηρεάζονται από προκαταλήψεις και έλλειψη επιμόρφωσης. Έτσι, η κατάσταση φαίνεται να εξαρτάται περισσότερο από τις ατομικές πρωτοβουλίες των δασκάλων παρά από μια ενιαία πολιτική (Touloupis & Pnevmatikos, 2024).

Παρά το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την έρευνα, παρατηρούμε ότι οι περισσότερες μελέτες επικεντρώνονται κυρίως στις στάσεις και τις πρακτικές των δασκάλων μέσα στην τάξη. Ωστόσο, η διερεύνηση του ρόλου της εκπαιδευτικής ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η συμβολή της στη διαμόρφωση, έγκριση και υλοποίηση δράσεων σεξουαλικής αγωγής παραμένει περιορισμένη. Η παρούσα μελέτη έρχεται να καλύψει αυτό το ερευνητικό κενό, καθώς στις επόμενες ενότητες θα γίνει λεπτομερής αναφορά στο ερευνητικό σκέλος της εργασίας.

5. Ηγεσία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: συγκριτική ανάλυση μοντέλων ηγεσίας, καθορισμός αρμοδιοτήτων και διερεύνηση σύγχρονων τάσεων

Η έννοια της εκπαιδευτικής ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το θεσμικό πλαίσιο που καθορίζει τον τρόπο που λειτουργούν οι θέσεις ευθύνης. Πριν προχωρήσει η παρούσα εργασία στη διαδικασία ανάλυσης του ρόλου της σχολικής ηγεσίας όσον αφορά την οργάνωση των σχολικών μονάδων, στη διαμόρφωση θετικού παιδαγωγικού κλίματος και στην υποστήριξη εκπαιδευτικών παρεμβάσεων, σημαντικό είναι να δοθεί μία σαφή εικόνα για το ποιοι θεωρούνται στελέχη ηγεσίας, πώς επιλέγονται και ποια είναι η θεσμική τους θέση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Σ' αυτό το κεφάλαιο αρχικά θα γίνει μία παρουσίαση του θεσμικού πλαισίου που διέπει την επιλογή και την τοποθέτηση των στελεχών και στη συνέχεια θα εξεταστεί ο παιδαγωγικός και οργανωτικός ρόλος της σχολικής ηγεσίας.

Τα στελέχη ηγεσίας της εκπαίδευσης, όπως είναι οι προϊστάμενοι/ες, διευθυντές/ντρίες και υποδιευθυντές/ντρίες σχολικών μονάδων, οι σύμβουλοι εκπαίδευσης και άλλα διοικητικά στελέχη στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της σχολικής κουλτούρας και του παιδαγωγικού προσανατολισμού (Αθανασούλα-Ρέππα, 2008α, 2008β· Κουτούζης, 2008). Ο ρόλος τους στη σεξουαλική αγωγή ξεπερνά τα όρια της τυπικής διοικητικής διαχείρισης και συνδέεται με στρατηγική καθοδήγηση, οργάνωση, υποστήριξη των εκπαιδευτικών και προαγωγή ενός ασφαλούς και συμπεριληπτικού μαθησιακού περιβάλλοντος (Κουτούζης, 2008· Καβούρης, 2018). Ως φορείς μετατροπής των εκπαιδευτικών πολιτικών σε πρακτικές σχολικού επιπέδου, τα στελέχη συμβάλλουν στην ένταξη δράσεων σεξουαλικής αγωγής στον ετήσιο σχολικό προγραμματισμό, στη διασφάλιση της συμβατότητάς τους με το αναλυτικό πρόγραμμα και στην προώθηση αρχών ισότητας, σεβασμού και συμπερίληψης (ΙΕΠ, 2021· Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025). Κατέχουν κρίσιμο οργανωτικό και διοικητικό ρόλο, καθώς συντονίζουν ομάδες εκπαιδευτικών (Ματσαγγούρας, 2003), εξασφαλίζουν χρόνο και πόρους, αναπτύσσουν συνεργασίες με εξωτερικούς επιστημονικούς φορείς και υποστηρίζουν τη βιωσιμότητα των παρεμβάσεων (Αθανασούλα-Ρέππα, 2008α, 2008β).

Ο παιδαγωγικός και υποστηρικτικός τους ρόλος είναι εξίσου σημαντικός, καθώς ενθαρρύνουν και ενδυναμώνουν τους/τις εκπαιδευτικούς (Ανθοπούλου, 1999α, 1999β), διευκολύνουν τη συμμετοχή τους σε επιμορφωτικές δράσεις και καλλιεργούν κλίμα ανοιχτού διαλόγου, μειώνοντας αισθήματα αμηχανίας ή ανασφάλειας που μπορεί να συνοδεύουν τη διδασκαλία θεμάτων σεξουαλικής αγωγής. Επιπλέον, λειτουργούν ως κρίσιμος διαμεσολαβητικός κρίκος ανάμεσα στο σχολείο, την οικογένεια και την ευρύτερη κοινότητα (Jarvis, 2020), ενισχύοντας την επικοινωνία με γονείς και φορείς και συμβάλλοντας στη διαχείριση πιθανών κοινωνικών ευαισθησιών (ΙΕΠ, 2021).

Μέσα από τις επιλογές πολιτικής και τις παιδαγωγικές τους παρεμβάσεις, συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση ενός ασφαλούς σχολικού κλίματος (Ανθοπούλου, 1999α, 1999β), στην πρόληψη της έμφυλης βίας και των διακρίσεων, καθώς και στην καλλιέργεια στάσεων αποδοχής και σεβασμού της διαφορετικότητας (Γερούκη, 2011). Ωστόσο, ο ρόλος τους συχνά συνοδεύεται από προκλήσεις, όπως είναι η περιορισμένη επιμόρφωση (Μαυρογιώργος, 1999), ο φόβος κοινωνικών αντιδράσεων (Κόκκος, 2017), το ασαφές θεσμικό πλαίσιο και τους οργανωτικούς περιορισμούς, οι οποίοι ενδέχεται να περιστεύουν την ενεργό εμπλοκή τους (Καβούρης, 2018). Τα στελέχη

εκπαίδευσης αποτελούν τους κομβικούς παράγοντες για την επιτυχή υλοποίηση της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Ο πολυδιάστατος θεσμικός, οργανωτικός, παιδαγωγικός και συνεργατικός τους ρόλος επηρεάζει άμεσα την ένταξη των σχετικών δράσεων στον σχολικό σχεδιασμό, τη στάση των εκπαιδευτικών, το σχολικό κλίμα, την ποιότητα και τον σχεδιασμό των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων (Κορρέ & Λευθεριώτου, 2022· Stamatis & Chatzinikolaou, 2020).

5.1. Θεσμικό πλαίσιο για την επιλογή και τοποθέτηση στελεχών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Για την παρούσα μελέτη, σημαντικό είναι να γίνει αποσαφήνιση του θεσμικού πλαισίου αναφορικά με την επιλογή και την τοποθέτηση των στελεχών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς αυτό καθορίζει το πλαίσιο για το επαγγελματικό και διοικητικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσονται οι συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας, συμβάλλοντας στην καλύτερη κατανόηση του πεδίου ευθύνης τους. Στα στελέχη ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση περιλαμβάνονται οι διευθυντές και οι διευθύντριες δημοτικών σχολείων, οι υποδιευθυντές και οι υποδιευθύντριες, οι προϊστάμενοι και οι προϊσταμένες νηπιαγωγείων και ολιγοθέσιων δημοτικών σχολείων, καθώς και οι σύμβουλοι εκπαίδευσης που έχουν την επιστημονική και παιδαγωγική ευθύνη για τις σχολικές μονάδες.

Η επιλογή των στελεχών εκπαίδευσης καθορίζεται από τον Νόμο 4823/2021, που ρυθμίζει διάφορα θέματα, όπως είναι η οργάνωση των δομών εκπαίδευσης, η διαδικασία επιλογής στελεχών, η αξιολόγηση και η ενίσχυση της αυτονομίας των σχολικών μονάδων. Σύμφωνα με το άρθρο 30, οι εκπαιδευτικοί όλων των ειδικοτήτων και μέλη Ε.Ε.Π. (Ειδικού Εκπαιδευτικού Προσωπικού) έχουν δικαίωμα να συμμετέχουν στη διαδικασία επιλογής στελεχών εκπαίδευσης (μέσα από αξιολογικούς πίνακες που καταρτίζονται από τα αρμόδια όργανα) για τα δημόσια σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στους αξιολογικούς πίνακες περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, οι διευθυντές/ντριες πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι σύμβουλοι εκπαίδευσης, οι διευθυντές/ντριες νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων. Οι γενικές προϋποθέσεις για να συμμετάσχουν οι εκπαιδευτικοί στις διαδικασίες επιλογής στελεχών αναφέρονται στο άρθρο 31 του νόμου 4823/2021 κι εφόσον δεν προβλέπονται ειδικότερες διατάξεις, απαιτείται τουλάχιστον οκτώ χρόνια διδακτικής εμπειρίας και πιστοποίηση σε Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών Α' επιπέδου. Για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (όπως και για τη δευτεροβάθμια) η απαιτούμενη διδακτική εμπειρία πρέπει να έχει αποκτηθεί σε αυτήν τη βαθμίδα.

Για τις θέσεις διευθυντών ή διευθυντριών σχολικών μονάδων, υπάρχουν ειδικές προϋποθέσεις και διαδικασίες, οι οποίες διευκρινίζονται με σχετική απόφαση του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων (2022) και με πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος με αρ. Φ.361.22/6/149788/Ε3/2022. Η επιλογή βασίζεται σε συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία περιλαμβάνουν την επιστημονική και παιδαγωγική τους κατάρτιση, την εμπειρία τους στη διδασκαλία και τη διοίκηση, καθώς και η προσωπικότητα και η γενική τους συγκρότηση. Για να συμμετάσχουν, οι υποψήφιοι/ες υποβάλουν αίτηση μαζί με τα απαραίτητα δικαιολογητικά και στη συνέχεια γίνεται μια αξιολόγηση των προσόντων τους, όπου καλούνται σε συνέντευξη ενώπιον του αρμόδιου συμβουλίου. Η οριστική τοποθέτηση των υποψηφίων γίνεται με βάση τη σειρά κατάταξης και τις προτιμήσεις τους σε σχολεία.

Οι προϊστάμενοι και οι προϊστάμενες νηπιαγωγείων, καθώς και οι προϊστάμενοι και οι προϊστάμενες ολιγοθέσιων δημοτικών σχολείων, αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία στελεχών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η διαδικασία επιλογής και τοποθέτησής τους γίνεται σύμφωνα με συγκεκριμένες ρυθμίσεις και τις σχετικές προσκλήσεις από τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης κι έχει διάρκεια για ορισμένο χρονικό διάστημα, σύμφωνα με το ΦΕΚ361.22/67/100248/Ε3/2023 του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού (2023). Αρχικά, οι ενδιαφερόμενοι/ες καλούνται να εκδηλώσουν το ενδιαφέρον τους, υποβάλλοντας σχετική αίτηση κι αφού γίνει ο απαραίτητος έλεγχος των νόμιμων προϋποθέσεων, η τοποθέτηση γίνεται από το αρμόδιο όργανο.

Οι Σύμβουλοι Εκπαίδευσης έχουν μια ιδιαίτερη θέση στο θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης, καθώς αντικατέστησαν παλαιότερους θεσμούς που ασχολούνταν με την παιδαγωγική καθοδήγηση, όπως οι σχολικοί σύμβουλοι και οι συντονιστές εκπαιδευτικού έργου. Σύμφωνα με τον νόμο 4823/2021, κάθε σύμβουλος εκπαίδευσης έχει μια σημαντική επιστημονική ευθύνη στον τομέα της ειδικότητάς του/της, αναλαμβάνοντας την παιδαγωγική ευθύνη για συγκεκριμένες ομάδες σχολικών μονάδων. Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, οι σύμβουλοι εκπαίδευσης που ανήκουν στους κλάδους ΠΕ60 (Νηπιαγωγών) και ΠΕ70 (Δασκάλων) είναι υπεύθυνοι/ες για τα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά σχολεία αντίστοιχα.

Η ένταξη του θεσμικού πλαισίου, όπως αναφέρεται παραπάνω, δεν αποσκοπεί στην αναλυτική παρουσίαση των διαδικασιών επιλογής στελεχών εκπαίδευσης, αλλά επιδιώκει να αναδείξει τις θέσεις ευθύνης, οι οποίες συνδέονται με συγκεκριμένα προσόντα, διαδικασίες επιλογής και τομείς αρμοδιοτήτων. Στο σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης, ο ρόλος των στελεχών συνδέεται με την αναβάθμιση της σχολικής μονάδας, την ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών, την ενίσχυση της αυτονομίας του σχολείου και την ανάληψη αυξημένων οργανωτικών και διοικητικών ευθυνών (Νόμος 4823/2021). Η κατανόηση αυτού του πλαισίου είναι απαραίτητη για την ερμηνεία των επιμορφωτικών αναγκών για κάθε κατηγορία στελέχους και σχετίζεται άμεσα με τον ρόλο που καλούνται τα στελέχη αυτά να αναλάβουν στο σχολικό περιβάλλον.

5.2. Ο ρόλος της σχολικής ηγεσίας

Η σχολική ηγεσία είναι ένας από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ποιότητα και τον προσανατολισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ειδικά οι προϊστάμενοι/νες νηπιαγωγείων, οι διευθυντές/ντριες, οι υποδιευθυντές/ντριες, οι σύμβουλοι εκπαίδευσης και τα υπόλοιπα ηγετικά στελέχη δεν περιορίζονται απλώς σε γραφειοκρατικούς ή διαχειριστικούς ρόλους (Παπαχρήστος & Ζαρκαδούλας, 2021). Αντιθέτως, λειτουργούν ως γέφυρες που μεταφέρουν την εκπαιδευτική πολιτική στην καθημερινή σχολική ζωή (Καβούρης, 2018), καθώς διαμορφώνουν το παιδαγωγικό κλίμα, θέτουν τις προτεραιότητες και εφαρμόζουν καινοτομίες στο σχολείο (Σαϊτης, 2008).

Αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία στη σεξουαλική αγωγή, έναν τομέα που απαιτεί κοινωνική ευαισθησία και με θεσμική ασάφεια. Στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς δεν υπάρχει ένα ξεκάθαρο και δεσμευτικό αναλυτικό πρόγραμμα για τη

σεξουαλική αγωγή και η εφαρμογή της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις πρωτοβουλίες των σχολικών μονάδων, οι ηγέτες των σχολείων παίζουν καθοριστικό ρόλο. Έχουν τη δυνατότητα είτε να προωθήσουν, να ενισχύσουν και να προστατεύσουν την υλοποίηση σχετικών δράσεων, είτε να τις αποθαρρύνουν ή ακόμα και να τις ακυρώσουν στην πράξη (Γερούκη, 2011).

Η λειτουργία της σχολικής ηγεσίας δεν είναι καθόλου ουδέτερη. Συνδέεται άμεσα με το κυρίαρχο στυλ ηγεσίας και τις ιδιαίτερες δομές του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ιστορικά, η ελληνική εκπαίδευση έχει χαρακτηριστεί από έντονο συγκεντρωτισμό, ιεραρχική οργάνωση και μια ισχυρή έμφαση στη συμμόρφωση με τις διοικητικές εντολές (Σαϊτης, 2008· Κουτούζης, 2008). Σε αυτό το πλαίσιο, η παραδοσιακή, γραφειοκρατική και συχνά αυταρχική αντίληψη της ηγεσίας συνεχίζει να επηρεάζει σημαντικά την καθημερινή σχολική πρακτική.

Τα στελέχη εκπαίδευσης συχνά αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως ρόλο διατήρησης ομαλότητας και αποφυγής συγκρούσεων, υιοθετώντας μια στάση διοικητικής ασφάλειας (Jarvis, 2020). Όταν πρόκειται για ευαίσθητα θέματα που προκαλούν κοινωνικές αντιδράσεις, όπως είναι η σεξουαλική αγωγή, η στάση αυτή συχνά οδηγεί σε αδράνεια, αποφυγή του θέματος και μεταφορά ευθυνών (Κωνσταντινίδης, 2024). Η έλλειψη ενός σαφούς εθνικού πλαισίου ενισχύει αυτή τη στάση, καθώς οι εκπαιδευτικοί καλούνται να λάβουν αποφάσεις σε ένα θεσμικό «γκρίζο πεδίο», χωρίς ξεκάθαρη πολιτική κάλυψη.

Αντίθετα, τα σύγχρονα μοντέλα ηγεσίας που προάγουν τη δημοκρατία, τη συμμετοχή και τη διανομή της εξουσίας, βλέπουν τον ηγέτη ως έναν ηγέτη παιδαγωγό (Καβούρης, 2018). Είναι αυτός που ενδυναμώνει τους εκπαιδευτικούς, προάγει τον διάλογο, διαχειρίζεται τις κοινωνικές εντάσεις και υποστηρίζει καινοτόμες πρακτικές (Jarvis, 2020· Τσιμπουκλή, 2020). Σε αυτό το πλαίσιο, η σεξουαλική αγωγή μπορεί να ενσωματωθεί ομαλά στον σχολικό σχεδιασμό, καθώς δε θεωρείται πια επικίνδυνο θέμα, αλλά αναγνωρίζεται ως αναπόσπαστο κομμάτι της παιδαγωγικής και κοινωνικής αποστολής του σχολείου (UNESCO et al., 2021).

Η σημασία της μελέτης των μορφών ηγεσίας σε αυτήν την έρευνα, δεν είναι απλώς μια θεωρητική πολυτέλεια, αλλά μια αναγκαία μεθοδολογική προσέγγιση. Δεδομένου ότι η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις επιλογές, τις στάσεις και την αυτοπεποίθηση των στελεχών εκπαίδευσης, είναι κρίσιμο να γίνει κατανοητό το πώς αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους, την εξουσία και τα όρια της δράσης τους. Αυτό θα βοηθήσει την παρούσα εργασία στην ανάδειξη των επιμορφωτικών αναγκών τους.

Για την κατανόηση των εμποδίων και των ευκαιριών που σχετίζονται με τη σεξουαλική αγωγή στα ελληνικά δημοτικά σχολεία, κρίνεται απαραίτητη η εξέταση του τρόπου με τον οποίο ασκείται η σχολική ηγεσία. Το μοντέλο ηγεσίας λειτουργεί ως φίλτρο, μέσα από το οποίο οι διεθνείς οδηγίες, οι θεσμικές πολιτικές και οι κοινωνικές πιέσεις μετατρέπονται σε συγκεκριμένες πρακτικές στα σχολεία. Στο συγκεντρωτικό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις αποφάσεις, τη στάση και την αυτοπεποίθηση των στελεχών. Έτσι, οι διάφορες μορφές σχολικής ηγεσίας δεν είναι απλώς θεωρητικές έννοιες, αλλά σημαντικά εργαλεία για να γίνουν αντιληπτές οι στάσεις, οι πρακτικές και οι προκλήσεις που θα αναδειχθούν μέσα από την έρευνα. Είναι εξίσου σημαντικό να

διερευνηθεί το σύνολο των χαρακτηριστικών των στελεχών της εκπαίδευσης που επηρεάζουν την ενίσχυση ή τον περιορισμό της εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία.

6. Επιμορφωτικές ανάγκες στελεχών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης: έννοια, θεωρητικές προσεγγίσεις και ανίχνευση

Η έννοια των επιμορφωτικών αναγκών αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο για τον σχεδιασμό αποτελεσματικών προγραμμάτων επαγγελματικής ανάπτυξης των στελεχών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Βεργίδης, 2005). Η κατανόηση των θεωρητικών προσεγγίσεων που τις ερμηνεύουν, σε συνδυασμό με τη συστηματική και συμμετοχική ανίχνευσή τους, συμβάλλει όχι μόνο στην ενδυνάμωσή τους, αλλά και στη βελτίωση της λειτουργίας των σχολικών μονάδων και, κατ' επέκταση, στην αναβάθμιση της ποιότητας της εκπαίδευσης (Κουτούζης & Σπυριάδου, 2018).

Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί δεν έχουν λάβει συστηματική εκπαίδευση στη σεξουαλική αγωγή, ενώ τα ηγετικά στελέχη διαθέτουν ελάχιστη τυπική κατάρτιση στη διοίκηση και την ηγεσία, γεγονός που καθιστά την επιμόρφωσή τους αναγκαία. Έρευνες καταδεικνύουν ότι οι εκπαιδευτικοί στην Ελλάδα θεωρούν απαραίτητη τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία, δηλώνουν πρόθυμοι να επιμορφωθούν, ωστόσο λίγοι όμως καταλήγουν να υλοποιήσουν σχετικά προγράμματα. Αυτό οφείλεται στην αίσθηση ανεπάρκειας που νιώθουν αλλά και στην έλλειψη υποστήριξης από την ηγεσία της σχολικής μονάδας στην οποία υπηρετούν (Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025).

Στη σχετική βιβλιογραφία, ο σχεδιασμός των προγραμμάτων κατάρτισης μπορεί να διακριθεί σε δύο βασικές κατευθύνσεις. Η μία είναι η κεντρική, από πάνω προς τα κάτω (top down) κατάρτιση που σχετίζεται με τις επίσημες πολιτικές και αποφάσεις του εκπαιδευτικού συστήματος. Η άλλη είναι μια από κάτω προς τα πάνω (inside out) εσωτερική μορφή κατάρτισης, η οποία βασίζεται στις πραγματικές ανάγκες και την πρωτοβουλία των ίδιων των εκπαιδευτικών και των σχολικών μονάδων (Fullan, 2007). Η συνεχής επαγγελματική ανάπτυξη (CPD) δεν περιορίζεται σε μεμονωμένα σεμινάρια, αλλά περιλαμβάνει εργαστήρια, συνεργασία εντός της σχολικής μονάδας, αυτομόρφωση και μάθηση μέσω της πράξης, με παράλληλη πρόσθετη μακροπρόθεσμη υποστήριξη, καθοδήγηση/mentoring και συμμετοχή σε κοινότητες πρακτικής (Jaques, 2001· Κουτούζης, 2008· ΙΕΠ, 2021).

Ως στόχοι της επιμόρφωσης τίθενται:

- οι επιστημονικές γνώσεις, όπως η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη, το νομικό πλαίσιο και οι διεθνείς οδηγίες,
- οι παιδαγωγικές δεξιότητες, όπως οι βιωματικές τεχνικές, η δημιουργία ασφαλούς κλίματος και η συνεργασία με γονείς,
- οι στάσεις αποδοχής, ενσυναίσθησης και σεβασμού στη διαφορετικότητα, με χώρο για αναστοχασμό και για τη μετασχηματιστική μάθηση (Κόκκος et al., 2019) ώστε να υποστηρίζεται ουσιαστικά η προστασία και τα δικαιώματα των παιδιών (Γερούκη, 2011)

7. Εκπαιδευτικός σχεδιασμός προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και οι απαιτούμενες ικανότητες των στελεχών

Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση απαιτεί συστηματικό προγραμματισμό, σαφή κατεύθυνση και την ενεργή συμμετοχή της ηγεσίας. Για ασφαλή και έγκυρη υλοποίηση, τα στελέχη εκπαίδευσης οφείλουν να διαθέτουν οργανωτικές, διοικητικές και επικοινωνιακές ικανότητες, να υποστηρίζουν τους/τις εκπαιδευτικούς, διαμορφώνοντας ένα θετικό κλίμα στο σχολείο. Ως διαμεσολαβητές πολιτικών και ηγεσίας μπορούν να συμβάλλουν στην αποτελεσματική εφαρμογή των προγραμμάτων αυτών.

7.1. Θεμελιώδεις αρχές

Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής σε σχολικά περιβάλλοντα συνδέεται στενά με τις σύγχρονες εκπαιδευτικές αρχές που θεωρούν την εκπαίδευση ως μία διαδικασία που υπερβαίνει το γνωστικό επίπεδο και που προωθεί την ολιστική ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών/τριών. Η σεξουαλική αγωγή θεωρείται σημαντικό συστατικό της αγωγής υγείας, της κοινωνικής ένταξης και της προαγωγής της ψυχικής υγείας των παιδιών και των εφήβων. Καλλιεργεί ικανότητες αυτοπροστασίας και ενισχύει τον σεβασμό για την πολυπολιτισμικότητα (Γερούκη, 2011· ΙΕΠ, 2021). Μια πρόσφατη μελέτη στην Αυστραλία (Hendriks et al., 2024) δείχνει ότι τα προγράμματα που περιλαμβάνουν εκπαίδευση σε αυτόν τον τομέα βελτιώνουν τις γνώσεις, τις στάσεις και την αυτοπεποίθηση των εκπαιδευτικών, διευκολύνοντας την προσέγγιση σχετικών θεμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, τα στελέχη εκπαίδευσης των σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στον σχεδιασμό, την οργάνωση και την υποστήριξη εκπαιδευτικών παρεμβάσεων που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα, την ανατομία, τις διαπροσωπικές σχέσεις, τη συναίνεση και τις στάσεις απέναντι στο σώμα.

Ωστόσο, η εφαρμογή ολοκληρωμένων προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής απαιτεί σαφή καθορισμό στόχων και συστηματικό εκπαιδευτικό σχεδιασμό. Απαιτεί να συμπεριληφθούν συγκεκριμένοι μαθησιακοί στόχοι, αναμενόμενα αποτελέσματα (Κάραλης, 2005), κατάλληλες μέθοδοι διδασκαλίας και μηχανισμοί παρακολούθησης και αξιολόγησης (ΙΕΠ, 2021). Η διεθνής και η ελληνική βιβλιογραφία δείχνουν ότι οι ασαφείς στόχοι και η έλλειψη οργανωμένων πλαισίων υποστήριξης και κατάρτισης, μπορούν να οδηγήσουν σε μη συστηματική ή αποσπασματική εφαρμογή σχετικών δράσεων (Γερούκη, 2011· Καβούρης, 2018).

Στην ελληνική πραγματικότητα, τα στελέχη εκπαίδευσης αναμένεται να διαδραματίζουν διευκολυντικό ρόλο στην υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Ωστόσο, φαίνεται ότι δε διαθέτουν πάντοτε επαρκείς επιστημονικές γνώσεις και τη σχετική εκπαίδευση στη διοίκηση, στον σχεδιασμό προγραμμάτων ή ακόμα και την εξοικείωση με το θεσμικό και παιδαγωγικό πλαίσιο που διέπει την εφαρμογή τους (Καβούρης, 2018). Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει την ανάγκη προσδιορισμού των επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών εκπαίδευσης, προκειμένου να παρέχεται στοχευμένη επιμόρφωση σε ζητήματα σχετικά με τον σχεδιασμό, την οργάνωση, τη συνεργασία, τη διαχείριση των κοινωνικών αντιδράσεων και την υποστήριξη των εκπαιδευτικών στις διδακτικές τους πρακτικές.

Αν και οι αρχές αλλά και οι στόχοι της σεξουαλικής αγωγής είναι διατυπωμένοι, τόσο στη διεθνή όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία, δεν είναι αυτονόητος ο τρόπος με τον οποίο μπορούν να μεταφραστούν σε αποτελεσματικές πρακτικές στα σχολεία. Η επιτυχία τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη σχολική ηγεσία, η οποία καλείται να κινηθεί μέσα σε ένα πολύπλοκο θεσμικό, κοινωνικό και παιδαγωγικό τοπίο. Στο επόμενο υποκεφάλαιο εξετάζονται οι κύριες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης όταν σχεδιάζουν και υλοποιούν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής.

7.2. Προκλήσεις ηγεσίας στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής

Η εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι μια αρκετά περίπλοκη διαδικασία, γεμάτη προκλήσεις, τόσο για τα ηγετικά στελέχη όσο και για τους εκπαιδευτικούς. Τα στελέχη αυτά χρειάζεται να μετατρέψουν τις γενικές οδηγίες σε συγκεκριμένες πρακτικές, να συντονίσουν τους διαθέσιμους πόρους και να διασφαλίσουν ότι οι παρεμβάσεις θα είναι ποιοτικές και αποτελεσματικές. Πρόκειται για μία διαδικασία που απαιτεί όχι μόνο οργάνωση, αλλά και ευαισθησία, καθώς πρόκειται για ένα θέμα που επηρεάζει άμεσα τη ζωή των παιδιών.

Μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που έχουν να αντιμετωπίσουν τα ηγετικά στελέχη είναι το θεσμικό και το διοικητικό πλαίσιο. Στην ελληνική πραγματικότητα, οι κατευθυντήριες γραμμές για τη σεξουαλική αγωγή, συχνά, είναι αρκετά γενικές ή μεταβλητές. Αυτό δημιουργεί μια αίσθηση ασάφειας σχετικά με τους ρόλους, τις αρμοδιότητες και τις ευθύνες των φορέων που εμπλέκονται (Κουτούζης, 2008· ΙΕΠ, 2021). Η αβεβαιότητα αυτή δυσκολεύει τον συστηματικό προγραμματισμό και συχνά αποτρέπει τα ηγετικά στελέχη από το να αναλάβουν πρωτοβουλίες.

Σημαντική πρόκληση είναι και η έλλειψη επαρκούς εκπαίδευσης για τα στελέχη εκπαίδευσης σχετικά με τον σχεδιασμό, την οργάνωση και την αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, όπως σε ευαίσθητα κοινωνικά θέματα (Καβούρης, 2018). Χωρίς την κατάλληλη επιστημονική και διοικητική υποστήριξη, δυσκολεύονται να καθοδηγήσουν τους/τις εκπαιδευτικούς, να διασφαλίσουν τη συνοχή των δράσεων και να ενσωματώσουν τη σεξουαλική αγωγή στη συνολική εκπαιδευτική στρατηγική του σχολείου.

Η διαχείριση των κοινωνικών και πολιτισμικών αντιδράσεων μπορεί να είναι ιδιαίτερα απαιτητική. Θέματα που αφορούν τη σεξουαλικότητα συχνά προκαλούν ανησυχίες ή αντιστάσεις από γονείς και από την τοπική κοινότητα. Η σχολική ηγεσία βρίσκεται σε δύσκολη θέση, καθώς καλείται να ισορροπήσει ανάμεσα σε συγκρουόμενες προσδοκίες και αξίες. Αναλαμβάνοντας τον ρόλο του διαμεσολαβητή, προωθεί τον διάλογο, την ενημέρωση και τη διαφάνεια, χωρίς να θυσιάζει τον παιδαγωγικό χαρακτήρα των προγραμμάτων (Αθανασούλα-Ρέππα, 1999).

Η πολυπλοκότητα αυτού του εγχειρήματος γίνεται ακόμα πιο έντονη λόγω της ανάγκης που υπάρχει για συνεργασία ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς, εξωτερικούς φορείς και διοικητικές δομές. Όταν απουσιάζουν σταθεροί μηχανισμοί υποστήριξης και

δικτύωσης, η βιώσιμη εφαρμογή των προγραμμάτων γίνεται πραγματική πρόκληση και ο κίνδυνος να καταλήξουν σε αποσπασματικές ή ασυνεπείς πρακτικές αυξάνεται.

Ο τρόπος που θα ενταχθεί και θα εφαρμοστεί η σεξουαλική αγωγή στα σχολεία επηρεάζεται πολύ από την ισχύουσα νομοθεσία που καθορίζει τη γενική πορεία της εκπαίδευσης αλλά και τον ρόλο των στελεχών. Τα στελέχη που ασκούν ηγετικό ρόλο στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν αναλάβει το δύσκολο έργο να αποκωδικοποιήσουν και να υλοποιήσουν αυτές τις επίσημες οδηγίες, συχνά μέσα σε ένα περιβάλλον που δεν είναι πάντα ξεκάθαρο ή μεταβάλλεται συνεχώς. Σε ένα περιβάλλον όπου συνυπάρχουν αποφάσεις από την κεντρική εξουσία, ιδιαιτερότητες της περιοχής και ευαισθησίες μίας κοινωνίας, η ασάφεια ως προς την κατανομή ρόλων κι ευθυνών μπορεί να λειτουργήσει ως εμπόδιο για την οργάνωση και την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Ένας παράγοντας που καθιστά ακόμα πιο αναγκαία τη συστηματική διερεύνηση των επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Οι παραπάνω παράγοντες δείχνουν ότι η επιτυχία της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση δεν εξαρτάται μόνο από τις παιδαγωγικές αρχές, αλλά και από την ικανότητα της σχολικής ηγεσίας να διαχειρίζεται θεσμικές ασάφειες, κοινωνικές ευαισθησίες και οργανωτικές απαιτήσεις. Για τον λόγο αυτό, είναι κρίσιμο να διερευνηθούν και να καλυφθούν οι επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών, ώστε να διασφαλιστεί η βιώσιμη και ποιοτική εφαρμογή των προγραμμάτων αυτών.

8. Σεξουαλική αγωγή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: ανασκόπηση βιβλιογραφικών ευρημάτων και ανάλυση του ερευνητικού κενού

Η διερεύνηση της σεξουαλικής αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί ερευνητών/τριών. Ιδιαίτερα εστιάζουν στις στάσεις και τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών, στις ανάγκες για επιμόρφωση, αλλά και στις προκλήσεις που ανακύπτουν όταν γίνεται προσπάθεια ένταξης τέτοιων προγραμμάτων στο σχολείο. Ενώ υπάρχουν πολλές μελέτες που εξετάζουν τους/τις εκπαιδευτικούς, τους/τις μαθητές/τριες και τους γονείς (Gerouki et al., 2019), ο ρόλος και οι ανάγκες επιμόρφωσης των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στον τομέα της σεξουαλικής αγωγής παραμένουν σχετικά ανεξερευνήτοι. Καθίσταται λοιπόν αναγκαίο να καταγραφεί το υφιστάμενο ερευνητικό τοπίο, ώστε να κατανοηθούν οι τάσεις και οι ελλείψεις στην ελληνική βιβλιογραφία, καθώς και η τεκμηρίωση του ερευνητικού κενού που προκύπτει, το οποίο η παρούσα εργασία επιχειρεί να καλύψει.

8.1. Γενικό ερευνητικό πλαίσιο

Τα τελευταία έτη παρατηρείται αυξανόμενο ερευνητικό ενδιαφέρον για τη σεξουαλική αγωγή στον ελληνικό εκπαιδευτικό τομέα, με τη βιβλιογραφία να εστιάζει κυρίως στις στάσεις και τις αντιλήψεις εκπαιδευτικών, μαθητών/τριών και γονέων, καθώς και στις προκλήσεις ένταξης της θεματικής στο σχολικό πρόγραμμα. Η διεθνής και ελληνική βιβλιογραφία αναγνωρίζει τον καθοριστικό ρόλο της σχολικής ηγεσίας στην εφαρμογή εκπαιδευτικών παρεμβάσεων και καινοτομιών. Παρατηρείται ότι οι μελέτες που εξετάζουν ειδικά τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε σχέση με τη σεξουαλική αγωγή παραμένουν περιορισμένες.

8.2. Έρευνες για την επιμόρφωση στελεχών εκπαίδευσης

Στο πεδίο της εκπαιδευτικής ηγεσίας, ελληνικές εμπειρικές μελέτες αναδεικνύουν την ανάγκη συστηματικής επιμόρφωσης των διευθυντών/ντριών σε ζητήματα διοίκησης, οργάνωσης σχολικής μονάδας, ηγεσίας και υποστήριξης του εκπαιδευτικού έργου (Παπαϊωάννου, 2009· Παλάσκα et al., 2014)). Τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι η επαγγελματική ανάπτυξη των στελεχών σχετίζεται με την ποιότητα της σχολικής λειτουργίας και την αποτελεσματικότητα των παιδαγωγικών παρεμβάσεων. Φαίνεται ότι οι μελέτες αυτές δεν εξετάζουν ιδιαίτερα τη διάσταση της σεξουαλικής αγωγής, αλλά εστιάζουν κυρίως στο γενικό πλαίσιο της διοικητικής και της παιδαγωγικής επάρκειάς τους.

9. Μεθοδολογία της Έρευνας

Σε αυτό το κεφάλαιο, παρουσιάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση της παρούσας έρευνας, η οποία βασίζεται στο θεωρητικό πλαίσιο που έχει αναπτυχθεί στα προηγούμενα κεφάλαια. Με αναφορά στη σεξουαλική αγωγή, έχει ως στόχο να διερευνήσει τις στάσεις και τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών της ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Περιγράφεται ο ερευνητικός σχεδιασμός, το δείγμα που επιλέχθηκε, καθώς και η μέθοδος συλλογής των δεδομένων. Επίσης, γίνεται αναφορά στα ερωτήματα που καθοδηγούν την έρευνα, καθώς και σε βασικά ζητήματα δεοντολογίας.

9.1. Ερευνητικός Σχεδιασμός

Η έρευνα ακολουθεί μια ποιοτική προσέγγιση, ιδανική για να εξερευνήσει πολύπλοκα και ευαίσθητα κοινωνικά και παιδαγωγικά θέματα. Πιο συγκεκριμένα, η ποιοτική μεθοδολογία δίνει τη δυνατότητα να γίνουν κατανοητές σε βάθος οι απόψεις, οι εμπειρίες και οι ερμηνείες που δίνουν οι ηγέτες εκπαίδευσης στη σεξουαλική αγωγή, καθώς αναδεικνύεται ο ρόλος τους στον σχεδιασμό και την υλοποίηση σχετικών προγραμμάτων. Η προσοχή δεν εστιάζει στη μέτρηση ή στη γενίκευση, αλλά στο «πώς» και το «γιατί» πίσω από τις στάσεις και τις πρακτικές των συμμετεχόντων/ουσών (Τσιώλης, 2014).

Ο ερευνητικός σχεδιασμός έχει διερευνητικό χαρακτήρα και συνδέεται άμεσα με το κενό που εντοπίστηκε στο θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης. Παρόλο που έχουν γίνει πολλές έρευνες στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τις στάσεις εκπαιδευτικών, μαθητών/τριών και γονέων σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή, η συστηματική διερεύνηση των αντιλήψεων και των επιμορφωτικών αναγκών των στελεχών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα παραμένει περιορισμένη.

Ωστόσο, σε παγκόσμιο επίπεδο, πολλές μελέτες αναδεικνύουν τον κρίσιμο ρόλο της σχολικής ηγεσίας στον σχεδιασμό, την υποστήριξη και τη βιωσιμότητα των προγραμμάτων Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής. Έρευνες σε ευρωπαϊκές και αγγλοσαξονικές χώρες δείχνουν ότι οι στάσεις, οι γνώσεις και η εκπαιδευτική επάρκεια των διευθυντών σχολικών μονάδων και των διοικητικών στελεχών επηρεάζουν άμεσα την αποδοχή, την ποιότητα εφαρμογής και τη μακροχρόνια ενσωμάτωσή της στο σχολικό πρόγραμμα (Brouskeli, 2017· UNESCO, 2018· European Parliament, 2022). Η αναφορά στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα έχει καταστεί επιτακτική ανάγκη, ειδικά μετά την αύξηση των περιστατικών παιδικής κακοποίησης που έχουν έρθει στη δημοσιότητα τα τελευταία χρόνια. Αυτά τα περιστατικά κακοποίησης υπενθυμίζουν πόσο σημαντική είναι η πρόληψη, η έγκαιρη ενημέρωση και η ενδυνάμωση των παιδιών. Παρά τη σοβαρότητα του θέματος, οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις που θα μπορούσαν να προλάβουν την κακοποίηση παραμένουν περιορισμένες στα ελληνικά σχολεία. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή αναγνωρίζεται διεθνώς ως ένα κρίσιμο εργαλείο πρόληψης. Βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις που ενισχύουν την αυτοπροστασία τους, την αναγνώριση των ορίων τους και τον σεβασμό στα δικαιώματά τους (UNESCO, 2018; WHO, 2023a).

Ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας στη σύγχρονη εποχή είναι πιο σημαντικός από ποτέ. Οι υπεύθυνοι/ες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης καλούνται να γίνουν οι υποστηρικτές/τριες, συντονιστές/τριες και καθοδηγητές/τριες σε ένα πεδίο που συχνά προκαλεί κοινωνικές αντιστάσεις και αβεβαιότητα. Η παρούσα έρευνα προσπαθεί να αναδείξει τον τρόπο που οι ηγέτες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα αντιλαμβάνονται τη σεξουαλική αγωγή και τον ρόλο τους στην εφαρμογή της, λαμβάνοντας υπόψη τις διεθνείς κατευθύνσεις αλλά και τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Επίσης, η μελέτη αντλεί έμπνευση από το ευρωπαϊκό έργο SPARK (SPARK project, 2025-27), το οποίο έχει στόχο να ενδυναμώσει στελέχη, εκπαιδευτικούς και γονείς, ώστε να συμβάλουν στην παροχή ποιοτικής Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής. Η συμμετοχή της ερευνήτριας στο πρόγραμμα SPARK αποτέλεσε έναυσμα για να εξετάσει και να ερευνήσει επιστημονικά θέματα που σχετίζονται με τη σεξουαλική αγωγή και τον ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το έργο SPARK δεν αξιολογείται στην παρούσα έρευνα, ούτε τα δεδομένα που συλλέχθηκαν έχουν σκοπό να εκτιμήσουν την αποτελεσματικότητά του, αλλά χρησιμοποιείται αποκλειστικά ως σημείο αναφοράς. Η παρούσα μελέτη είναι μέρος της διπλωματικής εργασίας του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Εκπαίδευση Ενηλίκων» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

9.2. Σκοπός της Έρευνας και Ερευνητικά Ερωτήματα

Ο σκοπός αυτής της έρευνας είναι να διερευνήσει τις απόψεις, τις στάσεις και τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών εκπαιδευτικής ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σχετικά με τον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στον ρόλο αυτών των στελεχών ως ηγετών στην εκπαίδευση, οι οποίοι καλούνται να αντιμετωπίσουν θεσμικές απαιτήσεις, κοινωνικές αντιστάσεις και παιδαγωγικές προκλήσεις σε ένα πεδίο που παραμένει ευαίσθητο και συχνά ασαφές.

Με βάση τον σκοπό της έρευνας, διαμορφώθηκαν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

- Πώς βλέπουν οι ηγέτες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης τη σεξουαλική αγωγή και τη σημασία της στο σύγχρονο σχολείο;
- Ποιες είναι οι στάσεις τους απέναντι στην εφαρμογή προγραμμάτων Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;
- Ποιες προκλήσεις και δυσκολίες εντοπίζουν στον διοικητικό και οργανωτικό σχεδιασμό και στην υλοποίηση της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία;
- Ποιες επιμορφωτικές ανάγκες θεωρούν ότι έχουν οι ίδιοι και οι εκπαιδευτικοί των σχολικών μονάδων για να εφαρμόσουν αποτελεσματικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής;
- Πώς αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους στην υποστήριξη, τον συντονισμό και τη βιωσιμότητα της σεξουαλικής αγωγής στο σχολικό περιβάλλον;

Τα ερωτήματα αυτά αναμένεται να συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση αναφορικά με τις προοπτικές και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα στελέχη εκπαίδευσης σε έναν τόσο σημαντικό τομέα.

9.3. Δείγμα Έρευνας, Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων

Για την παρούσα έρευνα, επιλέχθηκε στοχευμένη δειγματοληψία, με σκοπό να συμπεριληφθούν άτομα που κατέχουν θέσεις ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και που έχουν άμεση εμπλοκή στον σχεδιασμό, την έγκριση και την υποστήριξη εκπαιδευτικών δράσεων στα σχολεία (Patton, 2015).

Συνολικά, συμμετείχαν 15 εκπρόσωποι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης εκ των οποίων 7 ήταν άντρες (46,7%) και 8 γυναίκες (53,3%) και συγκεκριμένα: 1 προϊστάμενος/η νηπιαγωγείου, 1 Διευθυντής/ντρια Νηπιαγωγείου, 1 Σύμβουλος Εκπαίδευσης, 1 προϊστάμενος/η ολιγοθέσιου δημοτικού σχολείου, 10 διευθυντές/ντριες πολυθέσιων δημοτικών σχολείων και 1 υποδιευθυντής/ντρια δημοτικού σχολείου. Η επιλογή των συμμετεχόντων έγινε με βάση τον ρόλο τους στη λήψη αποφάσεων και την υποστήριξη των σχολικών μονάδων, καθώς και την ικανότητά τους να επηρεάζουν την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο σχολικό περιβάλλον.

Οι συμμετέχοντες/ουσες προέρχονται από σχολικές μονάδες στην Περιφέρεια Κρήτης και την Περιφέρεια Αττικής. Η επιλογή αυτών των δύο περιοχών έχει σκοπό να εμπλουτίσει τα δεδομένα της έρευνας, προσφέροντας διαφορετικά διοικητικά και κοινωνικά πλαίσια, χωρίς όμως να στοχεύει στη συγκριτική ανάλυση ή στη γενίκευση των ευρημάτων.

Οι συμμετέχοντες/ουσες είναι εκπαιδευτικοί - στελέχη εκπαίδευσης που στην πλειοψηφία τους έχουν πλούσια εμπειρία στη διοίκηση σχολικών μονάδων, η οποία κυμαίνεται από ένα (1) έτος μέχρι και δεκαπέντε (15) έτη. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς οι απόψεις τους προέρχονται από μια εκτενή επαγγελματική πορεία και καθημερινή ενασχόληση με το σχολικό περιβάλλον. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα χρόνια υπηρεσίας τους δεν ήταν το κύριο κριτήριο ανάλυσης σε αυτή την έρευνα. Αντίθετα, η έρευνα εστιάζει στις στάσεις και στις εμπειρίες τους σχετικά με τον ηγετικό τους ρόλο στην εκπαίδευση. Ωστόσο, όλοι/όλες οι συμμετέχοντες/ουσες είχαν θέσεις ευθύνης στην εκπαίδευση, κάτι που δείχνει ότι διαθέτουν στο σχολικό πλαίσιο σημαντική εμπειρία.

Για τη συλλογή των δεδομένων, έγινε χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων, καθώς είναι κατάλληλες για την ποιοτική εκπαιδευτική έρευνα. Η μέθοδος αυτή επιτρέπει τον συνδυασμό της συγκρισιμότητας των απαντήσεων με την ευελιξία και το βάθος της ελεύθερης αφήγησης (Τσιώλης, 2014).

Ο οδηγός της συνέντευξης οργανώθηκε γύρω από θεματικούς άξονες, όπως:

- το επαγγελματικό προφίλ των συμμετεχόντων/ουσών,
- τις στάσεις σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή,
- το περιεχόμενο και την παιδαγωγική προσέγγιση,

- το θεσμικό πλαίσιο και τον ρόλο της σχολικής ηγεσίας,
- την επιμόρφωση και την υποστήριξη των εκπαιδευτικών του σχολείου αλλά και των ιδίων,
- τις κοινωνικές αντιστάσεις και τις συνεργασίες,
- καθώς και το όραμα και τις μελλοντικές προοπτικές της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο.

9.4. Διαδικασία ανάλυσης

Η ανάλυση των δεδομένων έγινε με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης, μία προσέγγιση που είναι από τις πιο δημοφιλείς στην ποιοτική έρευνα, καθώς επιτρέπει να εντοπιστούν, να οργανωθούν και να ερμηνευτούν επαναλαμβανόμενα μοτίβα στα δεδομένα (Braun & Clarke, 2006). Η επιλογή αυτής της μεθόδου βοηθά να γίνουν κατανοητές σε βάθος οι στάσεις και οι εμπειρίες των συμμετεχόντων/ουσών, μέσα σε ένα πλαίσιο εκπαιδευτικής πραγματικότητας (Τσιώλης, 2014).

9.5. Ζητήματα Δεοντολογίας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με πλήρη σεβασμό στις αρχές της δεοντολογίας που διέπουν την κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα. Δεδομένου ότι το θέμα της έρευνας αγγίζει ένα ευαίσθητο κοινωνικό και παιδαγωγικό πεδίο, η συμμετοχή των στελεχών ήταν απολύτως εθελοντική και βασίστηκε, με τη συναίνεσή τους, σε μία ξεκάθαρη ενημέρωση σχετικά με τον σκοπό, το περιεχόμενο και τη διαδικασία της έρευνας. Διασφαλίστηκε η ανωνυμία και η εμπιστευτικότητα των δεδομένων και τονίστηκε ότι τα στοιχεία των συμμετεχόντων/ουσών θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τις ανάγκες της παρούσας διπλωματικής έρευνας. Για λόγους προστασίας της ανωνυμίας τους, χρησιμοποιήθηκαν κωδικοί (π.χ. Σ1, Σ2 κ.λπ.), οι οποίοι δεν επιτρέπουν την ταυτοποίηση των προσώπων, των σχολικών μονάδων ή άλλων επαγγελματικών χαρακτηριστικών που θα μπορούσαν έμμεσα να αποκαλύψουν την ταυτότητά τους. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη διασφάλιση των δεδομένων, όπου το υλικό από τις συνεντεύξεις χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς. Η επιλογή των αποσπασμάτων έγινε με γνώμονα την ακρίβεια, τη νοηματική πιστότητα και τον σεβασμό προς τους/τις συμμετέχοντες/ουσες, ώστε να υποστηρίξουν την παρουσίαση και την ανάλυση των ευρημάτων και να τεκμηριώσουν τις θεματικές κατηγορίες.

Πέρα από τις τυπικές δεοντολογικές προϋποθέσεις, κρίθηκε αναγκαίο να ληφθεί υπόψη και η αναστοχαστική διάσταση της ερευνητικής διαδικασίας. Η ερευνήτρια έχει ενεργό επαγγελματική και ακαδημαϊκή εμπλοκή με το πεδίο της σεξουαλικής αγωγής, καθώς εργάζεται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και έχει συμμετάσχει σε σχετικές εκπαιδευτικές, επιμορφωτικές και επιστημονικές δράσεις. Η εμπλοκή αυτή λειτούργησε ως καθοριστικό έναυσμα για την επιλογή του θέματος και συνέβαλε στην καλύτερη κατανόηση του ερευνητικού πεδίου, των θεσμικών δυσκολιών, των παιδαγωγικών προκλήσεων και των κοινωνικών ευαισθησιών που συνδέονται με την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο σχολικό περιβάλλον. Ωστόσο, στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας, η προηγούμενη εμπειρία της ερευνήτριας δε θεωρήθηκε ουδέτερο ή ήσσονος σημασίας στοιχείο. Αντιθέτως, αναγνωρίστηκε ως δυνητικός

παράγοντας που θα μπορούσε να επηρεάσει τη μεθοδολογική προσέγγιση του πεδίου, την κωδικοποίηση των δεδομένων και την ερμηνευτική διαδικασία των ευρημάτων. Επομένως, κατά τη διαδικασία της ανάλυσης, υιοθετήθηκε μία συνειδητή αναστοχαστική προσέγγιση, αποσκοπώντας στον περιορισμό της επιρροής προσωπικών παραδοχών, επαγγελματικών εμπειριών ή προϋπάρχουσας θετικής στάσης απέναντι στη σεξουαλική αγωγή. Η ερμηνεία των δεδομένων που συλλέχθηκαν για την παρούσα διπλωματική εργασία δε βασίστηκε σε προκαθορισμένες απόψεις της ερευνήτριας, αλλά στα ίδια τα ερευνητικά δεδομένα, όπως αυτά προέκυψαν μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων/ουσών.

Ειδικότερα, κατά τη διαδικασία κωδικοποίησης και θεματικής ανάλυσης των συνεντεύξεων, εφαρμόστηκε μία συστηματική και διαφανής διαδικασία, η οποία περιλάμβανε συνεχή αναφορά στο απομαγνητοφωνημένο υλικό και αντιπαραβολή των αρχικών ερμηνειών με τα ερευνητικά ερωτήματα. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη διατήρηση της εγγύτητας προς τα λόγια των συμμετεχόντων/ουσών, στην ανάδειξη τόσο συγκλινουσών όσο και διαφοροποιημένων απόψεων και στην αποφυγή επιλεκτικής ανάγνωσης των δεδομένων. Η αξιοποίηση ενδεικτικών αποσπασμάτων κατά την παρουσίαση των ευρημάτων λειτούργησε ως συμπληρωματικός μηχανισμός τεκμηρίωσης, παρέχοντας τη δυνατότητα στον/στην αναγνώστη/τρια να επαληθεύσει τη συνάφεια ανάμεσα στα εμπειρικά στοιχεία, τις θεματικές κατηγορίες και τις διατυπωμένες ερμηνείες.

Σύμφωνα με όσα διατυπώθηκαν παραπάνω, η αναστοχαστική προσέγγιση δεν εκλήφθηκε ως μία απλή δήλωση της προσωπικής στάσης της ερευνήτριας, αλλά ως αναπόσπαστο μέρος της μεθοδολογικής και δεοντολογικής διασφάλισης της έρευνας. Η αναγνώριση της εμπλοκής της ερευνήτριας, σε συνδυασμό με τη συστηματική ανάλυση των δεδομένων, την τεκμηρίωση μέσω ενδεικτικών αποσπασμάτων και τη συνεχή αντιπαραβολή των ερμηνειών με το πρωτογενές ερευνητικό υλικό, συνέβαλε στην ενίσχυση της αξιοπιστίας, της διαφάνειας και της αντικειμενικότητας της ερευνητικής διαδικασίας.

10. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται τα δεδομένα που προέκυψαν από τις ημιδομημένες συνεντεύξεις με στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στόχος είναι να αποτυπωθούν και να ερμηνευτούν αντιλήψεις, στάσεις και εμπειρίες των συμμετεχόντων/ουσών σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή, καθώς και οι παράγοντες που επηρεάζουν τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία.

Η παρουσίαση των δεδομένων έχει οργανωθεί σύμφωνα με τους βασικούς θεματικούς άξονες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση του υλικού γύρω από την έρευνα, οι οποίοι συνδέονται άμεσα με τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας.

10.1. Εισαγωγή στη διαδικασία ανάλυσης

Η διαδικασία της ανάλυσης περιέλαβε την επαναλαμβανόμενη ανάγνωση των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων, ώστε να κατανοηθεί σε βάθος το περιεχόμενό τους. Αφού εντοπίστηκαν βασικές λέξεις και νοηματικές μονάδες, εφαρμόστηκε η αρχική κωδικοποίηση στα διάφορα αποσπάσματα του υλικού, ώστε να ομαδοποιηθούν σε ευρύτερες κατηγορίες. Μέσα από τη διαδικασία σύνθεσης και αναστοχαστικής σύγκρισης, η έρευνα κατέληξε στους βασικούς θεματικούς άξονες, όπως αναφέρονται στη συνέχεια (υποκεφάλαιο 10.2).

Σύμφωνα με τα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης η ανάλυση των δεδομένων έγινε με στόχο να αναδειχθούν τόσο τα κοινά μοτίβα όσο και οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των συμμετεχόντων/ουσών. Παράλληλα, δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη διατήρηση της αυθεντικότητας των δεδομένων, παραθέτοντας αυτούσια αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις. Για να διασφαλιστεί η ανωνυμία των συμμετεχόντων/ουσών και να παρουσιαστούν τα ευρήματα με οργανωμένο και κατανοητό τρόπο, κάθε συμμετέχων/ουσα έλαβε έναν μοναδικό κωδικό, από Σ1 έως Σ15. Το γράμμα «Σ» προέρχεται από τη λέξη «Συνέντευξη» και ο αριθμός που το συνοδεύει δείχνει τη σειρά που έγινε η κάθε συνέντευξη.

10.2. Θεματική Ανάλυση Δεδομένων

Στα αποσπάσματα που γίνεται αναφορά παρακάτω δηλώνονται ως Σ1, Σ2, ..., Σ15, ενισχύοντας έτσι την αξιοπιστία και την ερμηνευτική εγκυρότητα της ανάλυσης (Creswell, 2014).

Η θεματική ανάλυση των δεδομένων έδειξε επτά βασικούς άξονες που εξηγούν τις απόψεις, τις στάσεις και τις εμπειρίες των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή και τον ρόλο τους στη σχεδίαση και στην υλοποίηση σχετικών προγραμμάτων.

Οι άξονες περιλαμβάνουν:

1. Αντιλήψεις για τη σεξουαλική αγωγή: Πώς βλέπουν οι διευθυντές/ντρίες - προϊστάμενοι/ες και οι σχολικοί σύμβουλοι τη σημασία της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία.
2. Στάσεις απέναντι στην εφαρμογή προγραμμάτων: Ποιες είναι οι απόψεις τους για την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.
3. Ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας: Ποια είναι η συμβολή των ηγετικών στελεχών στην εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων.
4. Προκλήσεις και εμπόδια στην εφαρμογή: Τι δυσκολίες αντιμετωπίζουν κατά την υλοποίησή τους.
5. Επιμορφωτικές ανάγκες: Ποιες είναι οι επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών και των εκπαιδευτικών σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή.
6. Συνεργασία με γονείς και σχολική κοινότητα: Εάν υπάρχει συνεργασία με τους γονείς και την ευρύτερη σχολική κοινότητα και ο τρόπος με τον οποίο συνεργάζονται για την υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων.

Οι παραπάνω άξονες, όπως αναλύεται στη συνέχεια της παρούσας εργασίας, δίνουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για τον τρόπο που τα ηγετικά στελέχη και οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται και προσεγγίζουν τη σεξουαλική αγωγή, καθώς και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους στις σχολικές μονάδες αλλά και μέσα στις τάξεις τους.

10.2.1. Αντιλήψεις των Στελεχών Εκπαίδευσης για τη Σεξουαλική Αγωγή

Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι τα στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης θεωρούν τη σεξουαλική αγωγή ως ένα ιδιαίτερα σημαντικό και, ταυτόχρονα, πολύπλοκο πεδίο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Δεν αναγνωρίζεται μόνο ως ένα απλό γνωστικό αντικείμενο, αλλά ως ένα θέμα γεμάτο προκλήσεις, το οποίο όχι μόνο φέρνει αμηχανία, αλλά συναντά αρκετά κοινωνικά εμπόδια. Είναι αξιοσημείωτο ότι το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής περιγράφεται ως *«μια δύσκολη ιστορία για την εκπαίδευση»* και ότι η εφαρμογή της *«συναντά πολλά εμπόδια»* (Σ1).

Παρά τις προκλήσεις και τα εμπόδια που συναντούν οι συμμετέχοντες/ουσες εκφράζουν με ξεκάθαρο τρόπο την πεποίθησή τους ότι η σεξουαλική αγωγή πρέπει να εντάσσεται στο σχολικό πρόγραμμα. Ένα από τα ηγετικά στελέχη τονίζει τη σημασία ένταξης ως εξής: *«Νομίζω ότι είναι επιτακτική ανάγκη, έχουμε καθυστερήσει πολύ ως εκπαιδευτικοί σε αυτήν τη χώρα»* (Σ1), ενώ άλλο άτομο προσθέτει με σιγουριά: *«Φυσικά και συμφωνώ, βέβαια, εννοείται...!»* (Σ5). Οι τοποθετήσεις αυτές αναδεικνύουν τη σεξουαλική αγωγή ως απαραίτητο μέρος της εκπαίδευσης, παρόλο που η εφαρμογή της συνεχίζει να παραμένει περιορισμένη.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα είναι η ολιστική προσέγγιση που έχουν οι συμμετέχοντες/ουσες για τη σεξουαλική αγωγή. Είναι σημαντικό ότι οι συμμετέχοντες/ουσες δε τη συνδέουν μόνο με το μάθημα της Βιολογίας, αλλά την εντάσσουν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο περιλαμβάνει το ανθρώπινο σώμα, τις διαπροσωπικές σχέσεις, τα συναισθήματα, τον σεβασμό, τα όρια και την προσωπική ανάπτυξη. Όπως αναφέρεται, *«η σεξουαλική αγωγή σχετίζεται με τη ζωή, τις σχέσεις των ανθρώπων, τη φυσιολογία..., τον σεβασμό στον άλλον»* (Σ2), ενώ άλλο άτομο

προσθέτει: «Δεν μιλάμε μόνο για τη σεξουαλική πράξη... αφορά το σώμα, τα συναισθήματα, τις σχέσεις» (Σ4), απόψεις που δείχνουν μια σύγχρονη και πολυδιάστατη αντίληψη της σεξουαλικής αγωγής.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη γνώση σχετικά με το σώμα και την ανάπτυξη της αυτοεπίγνωσης, ακόμα και από τις μικρές ηλικίες. Αναφορά γίνεται στις συνεντεύξεις που αφορούν τη φοίτηση στο νηπιαγωγείο, όπου πολλά παιδιά «δεν έχουν καμία ενημέρωση... δεν μπορούν να ονομάσουν σωστά τα όργανα του σώματος» (Σ8). Στο ίδιο ύψος τονίζεται η σημασία του να «μην ντρεπόμαστε να μιλήσουμε για το σώμα μας», κάτι που δείχνει ότι η σεξουαλική αγωγή, ακόμα και στο νηπιαγωγείο, μπορεί να συμβάλει στην αποδόμηση της ντροπής και των ταμπού. Αυτό σημαίνει ότι με την κατάλληλη προσέγγιση τα παιδιά μπορούν να μάθουν για το σώμα τους, να αναπτύξουν υγιείς σχέσεις, να καταλάβουν τα όριά τους και να καλλιεργήσουν δεξιότητες που αφορούν τον σεβασμό στον εαυτό τους και στους άλλους.

Η σεξουαλική αγωγή συνδέεται με την ανάπτυξη σημαντικών δεξιοτήτων ζωής και αξιών κι αυτό αποτυπώνεται στις αναφορές των συμμετεχόντων/ουσών να αναφέρουν επανειλημμένα έννοιες όπως «ο σεβασμός», «η αυτοεκτίμηση», «τα όρια», «η σωστή επικοινωνία» και «η δημιουργία υγιών σχέσεων». Ένα από τα άτομα τονίζει: «μαθαίνουμε για τον σεβασμό στον εαυτό μας και στους άλλους..., πώς επικοινωνούμε...» (Σ4), ενώ κάποιο άλλο επισημαίνει τη σημασία των λέξεων «σεβασμού, ορίων, ασφάλειας... δικαιωμάτων, αυτοεκτίμησης» (Σ5), μία σύνδεση που προσδίδει στη σεξουαλική αγωγή έναν ισχυρό παιδαγωγικό και αξιακό χαρακτήρα. Αυτή η διάσταση συνδέεται άμεσα με τον ευρύτερο στόχο του σχολείου, ο οποίος είναι να διαμορφώσει ενεργούς και υπεύθυνους πολίτες. Μέσα από την καλλιέργεια δεξιοτήτων όπως ο σεβασμός, η υπευθυνότητα, η αυτογνωσία, η επικοινωνία και η αποδοχή της διαφορετικότητας, η σεξουαλική αγωγή δεν είναι απλώς μια διαδικασία που προσφέρει γνώσεις, αλλά συμβάλλει στη διαμόρφωση μαθητών/τριών που μπορούν να συμμετέχουν ενεργά, υπεύθυνα και με σεβασμό στη σχολική και κοινωνική ζωή.

Ένα ακόμη σημαντικό εύρημα είναι η θωράκιση που προσφέρει η σεξουαλική αγωγή στους/στις μαθητές/τριες. Οι συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα τη συνδέουν με την πρόληψη της κακοποίησης, την ασφάλεια των παιδιών και την ενδυνάμωσή τους σε έναν πολύπλοκο κοινωνικό και ψηφιακό κόσμο. Όπως αναφέρεται στη Συνέντευξη 5 (Σ5), «μπορούμε να προλάβουμε φαινόμενα κακοποίησης» και στη Συνέντευξη 6 (Σ6), τα παιδιά χρειάζονται σωστή πληροφόρηση, καθώς «υπάρχουν πολλές πληροφορίες που δεν είναι σωστές... πρέπει να μάθουν σωστά».

Στις συνεντεύξεις τονίζεται ότι είναι αναγκαίο η εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής να ξεκινήσει από τις μικρές ηλικίες, με προϋπόθεση το περιεχόμενο να είναι κατάλληλα προσαρμοσμένο στο αναπτυξιακό στάδιο των παιδιών και αναφέρεται ότι «η σεξουαλική αγωγή είναι πολύ βασική έννοια για το δημοτικό σχολείο» και «πρέπει να γίνει σε όλους..., σεβόμενοι την ηλικία του παιδιού» (Σ9). Ωστόσο, έτσι όπως αποτυπώνεται στη φράση «είναι ήδη νομοθετημένο, αλλά δεν εφαρμόζεται..., δεν υπάρχει σεξουαλική αγωγή στα σχολεία» (Σ3), αναγνωρίζεται το χάσμα ανάμεσα στην πραγματικότητα και σε ό,τι προβλέπεται θεσμικά για την εφαρμογή της.

Διαπιστώνουμε ότι οι απόψεις των στελεχών συμφωνούν στην αναγνώριση της σεξουαλικής αγωγής ως μία αναγκαία, ολιστική και ουσιαστική διαδικασία στην εκπαίδευση, με την εφαρμογή της να απαιτεί ένα ξεκάθαρο πλαίσιο, ουσιαστική θεσμική υποστήριξη και να ακολουθεί τα αναπτυξιακά στάδια του παιδιού. Επισημαίνεται η ανάγκη να ξεκινά η εκπαίδευση από νωρίς στο νηπιαγωγείο, δίνοντας έμφαση αρχικά στη γνώση του σώματος και στην αυτογνωσία και στη συνέχεια, να επεκτείνεται σε θέματα σχέσεων, αξιών και κοινωνικών δεξιοτήτων.

10.2.2. Στάσεις απέναντι στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής

Οι στάσεις που έχουν τα στελέχη εκπαίδευσης απέναντι στη σεξουαλική αγωγή διαμορφώνονται μέσα σε ένα πολύπλοκο και συχνά αντιφατικό περιβάλλον. Από τη μία πλευρά, είναι σαφές ότι υπάρχει ανάγκη για την υλοποίηση αυτού του είδους εκπαίδευσης, ενώ από την άλλη, βλέπουμε κοινωνικές αντιστάσεις, αμηχανία και επιφυλάξεις, καταστάσεις που κάνουν το θέμα ακόμα πιο περίπλοκο.

Τα ηγετικά στελέχη αλλά και οι εκπαιδευτικοί των σχολείων φαίνονται να έχουν θετική στάση στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, αλλά με όρους και προϋποθέσεις. Όπως αναφέρεται σε μία συνέντευξη, *«ναι, στα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής, αλλά οι λεπτομέρειες είναι που κάνουν τη διαφορά»*, κάτι που αποτυπώνει την επιφυλακτική αποδοχή που υπάρχει ως προς το περιεχόμενο, τον τρόπο υλοποίησης, το αναπτυξιακό στάδιο του παιδιού.

Ενώ φαίνεται να υπάρχει θετική διάθεση, στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής εξακολουθεί να επικρατεί μια αμηχανία που δυσκολεύει την ανοιχτή συζήτηση, μία ανασφάλεια που προκαλείται από την έλλειψη γνώσεων και ικανοτήτων, αλλά και μία διστακτικότητα με αίσθημα φόβου απέναντι στην ευθύνη. Η φράση *«το πλαίσιο είναι τόσο θολό και αμήχανο»* (Σ1), δεν αφορά μόνο τους γονείς, αλλά και τους/τις εκπαιδευτικούς, τους/τις διευθυντές/ντριες, τους/τις προϊσταμένους/ες σχολικών μονάδων, ακόμα και τους/τις συμβούλους εκπαίδευσης, δηλαδή τα άτομα που βρίσκονται στο σχολικό περιβάλλον του παιδιού. Στην πραγματικότητα, αυτή η στάση εκδηλώνεται συχνά ως αποφυγή ή ως μία επιφανειακή προσέγγιση, με αποτέλεσμα να βλέπουμε *«εκπαιδευτικούς να φοβούνται, να ντρέπονται να μιλήσουν ή να προσπαθούν να αποφύγουν το θέμα και τη συζήτηση»* (Σ9).

Η στάση των γονέων είναι ιδιαίτερα περίπλοκη, γιατί, από τη μία πλευρά, πολλοί γονείς δείχνουν να είναι θετικοί ή τουλάχιστον ανοιχτοί στη σεξουαλική αγωγή, ιδιαίτερα όταν το σχολείο φροντίζει να τους ενημερώσει σχετικά. Όπως λέει κάποιος/α, *«αν υπάρξει μια σωστή ενημέρωση των γονέων..., πιστεύω ότι όλοι θα συμφωνήσουν»* (Σ8), ενώ άλλος/η προσθέτει ότι *«όταν ενημερωθούν επιστημονικά..., μπορείς να τους πείσεις»* (Σ4). Αυτό δείχνει ότι οι στάσεις πολλών γονέων δεν είναι εκ των προτέρων αρνητικές, αλλά επηρεάζονται από τον τρόπο που γίνεται η επικοινωνία από το σχολείο.

Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν φόβοι, επιφυλάξεις αλλά και παρερμηνείες σχετικά με τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής. Ένα από τα πιο συχνά μοτίβα που αναδείχθηκαν είναι η σύνδεση της σεξουαλικής αγωγής αποκλειστικά με τη σεξουαλική πράξη, *«ο νους τους πάει αμέσως στη σεξουαλική πράξη»* (Σ8), ενώ

«άλλοι γονείς νομίζουν ότι τα πονηρεύουμε» (Σ4). Αυτές οι λανθασμένες ερμηνείες τροφοδοτούν φόβους και ανησυχίες για το ακατάλληλο περιεχόμενο των προγραμμάτων και προκαλούν μεγαλύτερη απείθεια απέναντι στην παιδαγωγική παρέμβαση του σχολείου.

Οι στάσεις των γονέων επηρεάζονται επίσης από πολιτισμικούς, θρησκευτικούς και ιδεολογικούς παράγοντες, *«είναι και πολιτισμικό το θέμα»(Σ1)*, με γονείς να κουβαλούν προκαταλήψεις, επηρεασμένοι μεταξύ άλλων και από θρησκευτικές πεποιθήσεις, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζεται ένας *«σκληρός πυρήνας»* γονέων που είναι *«ιδεολογικά αντίθετος»* (Σ1). Από τα δεδομένα φαίνεται ότι οι στάσεις απέναντι στη σεξουαλική αγωγή δε διαμορφώνονται αποκλειστικά από το επίπεδο πληροφόρησης, αλλά είναι εγγενώς συνδεδεμένες με κοινωνικές νόρμες και πεποιθήσεις που αντανakλούν βαθύτερες αξίες, κουλτούρα και κοινωνικά στερεότυπα. Επομένως, η σεξουαλική αγωγή δεν αφορά μόνο την εκπαίδευση αλλά είναι ένα κοινωνικοπολιτισμικό ζήτημα.

Ενδιαφέρουσα είναι η αντίφαση που προκύπτει για τους γονείς που δηλώνουν ότι η σεξουαλική αγωγή είναι κυρίως ευθύνη της οικογένειας, στην πράξη, όμως, φαίνεται να δυσκολεύονται να αναλάβουν αυτόν τον ρόλο. Πιστεύουν ότι τέτοια ζητήματα *«θα πρέπει να συζητιούνται... με τα παιδιά τους. Τώρα οι ίδιοι δεν ξέρω αν το κάνουν»*, ενώ αλλού αναφέρεται ότι *«δεν έχουν και τις γνώσεις να το κάνουν... Σου λέει “δεν μπορώ να το κάνω”...»* (Σ4). Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου η ευθύνη μετατίθεται μεταξύ των δύο γονέων, φράσεις όπως, *«...μίλα στην κόρη σου... μίλα στο γιο σου»* (Σ5), αναδεικνύει μία αβεβαιότητα ως προς τους ρόλους των γονέων, καθώς και μια υποβόσκουσα αμηχανία μέσα στην ίδια την οικογένεια. Πολλοί γονείς, παρά τις επιφυλάξεις που έχουν για το θέμα, καταλήγουν να αναζητούν υποστήριξη και καθοδήγηση από το σχολείο. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές ότι *«μεταφέρουν το βάρος της ευθύνης της ενημέρωσης σε εμάς»* ή ότι η παρέμβαση του σχολείου *«μας βγάζει από τη δύσκολη θέση της σεξουαλικότητας»* (Σ1), μία στάση που αποτυπώνει έναν συνδυασμό δυσπιστίας και εξάρτησης, με το σχολείο να βγάζει από τη *«δύσκολη θέση»* την οικογένεια και να καλείται να καλύψει ρόλους που παραδοσιακά ανήκουν στους γονείς και στους κηδεμόνες.

Το θεσμικό και το επαγγελματικό πλαίσιο στο οποίο εργάζονται τα στελέχη και οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να επηρεάζει αρκετά τις στάσεις τους πάνω στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής. Δείχνουν μία διστακτικότητα και οι λόγοι που ενισχύουν τη διστακτικότητα αυτή αφορούν την έλλειψη επιμόρφωσης, την απουσία θεσμικής θωράκισης και υποστήριξης από την εκπαιδευτική διοίκηση, την πολιτεία και το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των σχολείων. *«Ο εκπαιδευτικός νιώθει και λίγο απροστάτευτος..., δεν υπάρχει και υποστήριξη»*, *«δεν είναι όλοι έτοιμοι να το διαχειριστούν»* (Σ6), στάσεις των εκπαιδευτικών που δεν ερμηνεύονται μόνο ως προσωπικές επιλογές, αλλά επηρεάζονται από τη θεσμική οργάνωση των σχολείων και την επαγγελματική ετοιμότητα των ίδιων.

Σημαντική επίδραση έχει και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο κι αυτό διαπιστώνεται από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες που περιγράφουν την κοινωνία να αντιμετωπίζει τη σεξουαλική αγωγή με συντηρητισμό, ταμπού και δυσπιστία. Εκφράσεις όπως *«βλέπεις μια κοινωνία συντηρητική απέναντι να επιτίθεται»* ή *«υπάρχουν στερεότυπα... βαθιά*

ριζωμένα» (Σ1) αποτυπώνουν ένα κοινωνικό περιβάλλον που συχνά λειτουργεί ανασταλτικά.

Να σημειωθεί ότι οι στάσεις γενικότερα απέναντι στη σεξουαλική αγωγή δεν είναι στατικές, αλλά δυναμικές και μεταβαλλόμενες. Η διαμόρφωση θετικών στάσεων μπορεί να επηρεαστεί θετικά από τη σωστή ενημέρωση, την εμπειρία, την προσωπική εξοικείωση με το αντικείμενο και τη σχέση εμπιστοσύνης με το σχολείο, *«όταν γνωρίζεις... και εμπιστεύεσαι τον δάσκαλο, δε θα φοβάσαι» (Σ5).*

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, οι στάσεις απέναντι στη σεξουαλική αγωγή είναι πολυδιάστατες, αντιφατικές και μεταβαλλόμενες κι αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον. Η παραδοχή της αναγκαιότητας και της σημασίας της συμπορεύεται με την ανασφάλεια και τον φόβο, τις κοινωνικές αντιδράσεις και την έλλειψη ανάληψης - μετατόπισης ευθυνών μεταξύ σχολείου και οικογένειας, μία πολυπλοκότητα που είναι κρίσιμη για τον αποτελεσματικό σχεδιασμό και την εφαρμογή σχετικών προγραμμάτων.

10.2.3. Ο Ρόλος της Εκπαιδευτικής Ηγεσίας

Σύμφωνα με την ανάλυση των δεδομένων, η εκπαιδευτική ηγεσία παίζει έναν καθοριστικό ρόλο στο να διαμορφώσει κατάλληλες συνθήκες που, είτε διευκολύνουν, είτε περιορίζουν την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Τα στελέχη εκπαίδευσης, πέρα από τον διοικητικό τους ρόλο, είναι υπεύθυνα στο να συντονίσουν, να υποστηρίξουν, να διαμορφώσουν το κλίμα του σχολείου, μία ικανότητα που οφείλουν να έχουν, ώστε να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και να επηρεάζουν τη στρατηγική κατεύθυνση της σχολικής μονάδας. Όπως αναφέρεται, το θεσμικό πλαίσιο δίνει σε κάποιο βαθμό τη δυνατότητα στους ηγέτες των σχολείων *«να αποφασίζουν οι ίδιοι και να αναλαμβάνουν την ευθύνη για την υλοποίηση κάποιων εκπαιδευτικών προγραμμάτων» (Σ1).* Επισημαίνεται ότι η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής *«εξαρτάται από το πώς θα το βάλει ως στόχο η σχολική μονάδα» (Σ9),* κάτι που υπογραμμίζει τη σημασία της στοχοθεσίας και του σχεδιασμού από τη διοίκηση.

Ο υποστηρικτικός ρόλος των στελεχών προς τους εκπαιδευτικούς είναι κρίσιμος και απαραίτητος για να δημιουργηθεί ένα ασφαλές περιβάλλον στο σχολείο. Οι ηγέτες μπορούν να καλλιεργήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης με τους εκπαιδευτικούς τους, με συνέπεια να μπορούν να δρουν άφοβα και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες. Χαρακτηριστική είναι η φράση ενός στελέχους προς τους εκπαιδευτικούς του σχολείου: *«αν αντιμετωπίσεις το παραμικρό πρόβλημα...εγώ θα είμαι δίπλα σου» (Σ6),* που αποτυπώνει την ανάγκη για ένα υποστηρικτικό περιβάλλον από τα ηγετικά στελέχη και την παροχή ασφαλούς εργασιακού περιβάλλοντος.

Η ηγεσία αναδεικνύεται δημοκρατική, μετασχηματιστική, συμμετοχική, συνεργατική και ενδυναμωτική και όχι ως αυταρχικός μηχανισμός. Σε πολλές συνεντεύξεις τονίζεται για τον ρόλο του ηγέτη ότι *«συμπαράσχει τους συναδέλφους του» ή «στηρίζει τις δικές τους πρωτοβουλίες» (Σ1),* ενώ άλλοι/ες προσθέτουν ότι *«δε θα ήθελα επ' ουδενί να πιέσω εκπαιδευτικούς» (Σ6),* αναφορές που δείχνουν ένα δημοκρατικό και συμμετοχικό μοντέλο ηγεσίας, που καλλιεργεί κουλτούρα διαλόγου, ενθαρρύνοντας τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, χτίζοντας έτσι σχέσεις εμπιστοσύνης. Η εφαρμογή

της σεξουαλικής αγωγής δεν είναι απλώς ατομική υπόθεση, αλλά απαιτεί συντονισμό και κοινό πλαίσιο αναφοράς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, *«πρέπει να είναι καθαρό (ξεκάθαρο) ποιος είναι ο ρόλος του καθενός..., να υπάρχει μια κοινή κουλτούρα»* (Σ9). Η σωστή εφαρμογή της αναδεικνύει τον ρόλο της ηγεσίας στη συγκρότηση ενός συνεκτικού εσωτερικού πλαισίου δράσης.

Η εκπαιδευτική ηγεσία έχει και διαμεσολαβητικό ρόλο στη σχέση σχολείου και οικογένειας, όπου η ανοιχτή επικοινωνία με τους γονείς πρέπει να καλλιεργεί κλίμα εμπιστοσύνης και να ελαχιστοποιεί τις όποιες αντιδράσεις, *«όταν μιλάς στους γονείς πολύ ανοιχτά δημιουργείς μια γέφυρα επικοινωνίας..., πρέπει να ενημερώνονται οι γονείς πριν από τέτοιες δράσεις»* (Σ1).

Ένα άλλο στοιχείο είναι η οργανωτική διάσταση του ηγετικού ρόλου, με τους ηγέτες να καλούνται να σχεδιάσουν, να οργανώσουν και να υποστηρίξουν συλλογικά τις σχετικές δράσεις μέσα στο σχολείο. Χαρακτηριστική αναφορά είναι η ανάγκη για *«σωστό σχεδιασμό και οργάνωση από τη διεύθυνση»* (Σ4), καθώς και η πρόταση να τίθεται η υλοποίηση σε συλλογική βάση, ευρήματα που συνδέουν άμεσα την ηγεσία με τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό. Σε μία άλλη συνέντευξη, αναφέρεται η ανάγκη *«να τους φέρω σε επαφή με συναδέλφους ειδικευμένους»* (Σ1), ένα εύρημα που δείχνει μια αντίληψη ηγεσίας ανοιχτή στην εξωστρέφεια, τη δικτύωση και τη συνεργασία με υποστηρικτικούς φορείς εκτός σχολείου.

Οι συμμετέχοντες/ουσες αναγνωρίζουν τη σημασία του ρόλου τους στην εκπαιδευτική ηγεσία, η οποία λειτουργεί υπό σημαντικούς περιορισμούς. Συγκεκριμένα, η ασάφεια του θεσμικού πλαισίου, η έλλειψη καθοδήγησης από την πολιτεία και η καθημερινή διοικητική επιβάρυνση έχουν ως αποτέλεσμα να περιορίζουν την αποδοτικότητα των ηγετικών παρεμβάσεων - δράσεων. Αναφέρεται ότι, *«με δεδομένο το ασαφές θεσμικό πλαίσιο... αυτή η θέση είναι μια σκέτη πρόκληση»* (Σ2), ενώ αλλού σημειώνεται ότι *«δεν υπάρχει υποστήριξη... ούτε καθοδήγηση»* (Σ3), *«ασχολούμαστε περισσότερο με χαρτιά παρά με την ουσία»* (Σ3), ευρήματα που, όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, αποτυπώνουν τη γραφειοκρατική επιβάρυνση του διοικητικού τους ρόλου.

Όσο κι αν προσπαθεί η ηγεσία να ενισχύσει το διδακτικό προσωπικό, οι αντιλήψεις και οι στάσεις των εκπαιδευτικών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής αποτελούν μία πρόσθετη δυσκολία, ιδιαίτερα όταν αυτές είναι βαθιά ριζωμένες. Τέτοιου είδους στάσεις, όπως *«δεν είναι εύκολο να το περάσεις σε όλους»* (Σ9) και *«είναι πολύ δύσκολο να του αλλάξεις στάση..»* (Σ6), φανερώνουν τα όρια της ηγετικής επιρροής.

Σημαντικό στοιχείο είναι η επιμόρφωση που είναι ελλιπής, τόσο στους/στις εκπαιδευτικούς, όσο και στα ίδια τα στελέχη της εκπαίδευσης. Αρκετοί/ές από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες ομολόγησαν ότι *«ούτε εγώ έχω επιμορφωθεί κατάλληλα»*, παραδοχή που δείχνει ότι η ηγεσία καλείται να διαχειριστεί ένα τόσο ευαίσθητο ζήτημα σε ένα τόσο σύνθετο πεδίο χωρίς να διαθέτει την προαπαιτούμενη γνώση, δεδομένο που συνδέεται άμεσα με τον βασικό άξονα της παρούσας έρευνας. Ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας είναι πολύπλευρος και πολύπλοκος, σε μία συνεχή προσπάθεια υποστήριξης, συντονισμού, ενδυνάμωσης, διαμεσολάβησης και καλλιέργειας ενός ασφαλούς και συνεργατικού σχολικού κλίματος. Η αποτελεσματικότητα των καθηκόντων αυτών περιορίζεται από τη θεσμική ασάφεια στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, την έλλειψη επιμόρφωσης, την καθημερινή

διοικητική επιβάρυνση και τις διαφοροποιημένες απόψεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές των εμπλεκομένων.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την πρωτοβουλία και την κατεύθυνση που δίνει η κάθε εκπαιδευτική ηγεσία σε κάθε σχολική μονάδα. Στην απουσία ενός ξεκάθαρα, σαφούς και κανονιστικού πλαισίου, τα πράγματα περιπλέκονται περισσότερο. Οι παιδαγωγικές πρακτικές διαφέρουν από σχολείο σε σχολείο, με αποτέλεσμα η εφαρμογή να μην είναι ενιαία και να δέχεται επιρροές από την κουλτούρα, τις στάσεις και τις επιλογές των ατόμων που εμπλέκονται.

10.2.4. Προκλήσεις και Εμπόδια στην Εφαρμογή Προγραμμάτων Σεξουαλικής Αγωγής

Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε εμπόδια και προκλήσεις, πολύπλοκες και πολυδιάστατες στο σύνολό τους, που δημιουργούν δυσκολία στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Δεν περιορίζονται μόνο σε ένα επίπεδο, αλλά επηρεάζουν τομείς όπως θεσμικούς, παιδαγωγικούς, κοινωνικούς και οργανωτικούς, δημιουργώντας έτσι ένα περιβάλλον υψηλών απαιτήσεων.

Ένα από τα πιο σημαντικά εμπόδια είναι η ασάφεια θεσμικού πλαισίου σχετικά με την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων, η οποία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι αποσπασματική και εξαρτάται συχνά από την πρωτοβουλία μεμονωμένων εκπαιδευτικών. Όπως δηλώνεται, *«υπάρχει ένα θεσμικό πλαίσιο που το επιτρέπει, αλλά αν θες... όταν θες, όπως θες...»* (Σ1), *«δεν υπάρχει επίσημο πρόγραμμα..., δεν χτίζεται κλιμακωτά από τάξη σε τάξη»* (Σ2), παρατηρήσεις που δείχνουν ότι η σεξουαλική αγωγή δεν έχει ακόμη ενταχθεί πλήρως και ολοκληρωμένα στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών.

Η έλλειψη σαφών κατευθυντήριων γραμμών, καθώς και εγκεκριμένου υλικού και λειτουργικού σχεδιασμού δημιουργεί ένα μεγάλο εμπόδιο στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Όπως επανειλημμένα επισημαίνεται, υπάρχει ανάγκη για μια *«ξεκάθαρη γραμμή, οργανωμένο πλαίσιο και πρακτικές οδηγίες..., δεν υπάρχει μια οργανωμένη και συνεχής προσέγγιση»* (Σ5), *«δεν υπάρχει σωστός σχεδιασμός»* (Σ3). Το θολό τοπίο που υπάρχει γύρω από τη σεξουαλική αγωγή δημιουργεί ανασφάλεια, αβεβαιότητα, φόβο και ανησυχία που δυσκολεύουν την πρακτική εφαρμογή της.

Σημαντικό εύρημα που δείχνει τη συστημική διάσταση του προβλήματος είναι η αίσθηση ανεπάρκειας γνώσης, η οποία είναι διάχυτη στις συνεντεύξεις και επηρεάζει την αυτοπεποίθηση και την προθυμία συμμετοχής τους, όχι μόνο στα ηγετικά στελέχη αλλά και τους/τις εκπαιδευτικούς σύμφωνα με τα αναφερόμενα, *«δεν είναι επαρκώς επιμορφωμένοι»* (Σ6) και *«οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν εκπαιδευτεί κατάλληλα για να το κάνουν»* (Σ3).

Το κλίμα φόβου και αμηχανίας που καλύπτει το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής οδηγεί συχνά σε αποφυγή ή επιφανειακή προσέγγισή του και περιγράφεται από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες ως ένα πλαίσιο *«θολό»* και *«αμήχανο»* (Σ1). Σε άλλη συνέντευξη αναφέρεται ότι όταν υλοποιούν τέτοιου είδους προγράμματα στις τάξεις με τους/τις

μαθητές/τριες *«υπάρχει φόβος... υπάρχει αμηχανία, γελάκια»* (Σ9), στάση που δεν περιορίζεται μόνο στα παιδιά ή στους γονείς, αλλά επηρεάζει και τους/τις ίδιους/ες εκπαιδευτικούς.

Ιδιαίτερα έντονος είναι ο φόβος για πιθανές αντιδράσεις ή καταγγελίες. Όπως αναφέρεται, *«φοβάται ο εκπαιδευτικός μην έχει καταγγελία... μην μπλέξει»* (Σ6) και *«σέρνονται συνάδελφοι ακόμα και στα δικαστήρια...επειδή χρησιμοποίησαν επιστημονική ορολογία για τα γεννητικά όργανα»* (Σ2), μία κατάσταση που αποτυπώνει ένα επιβαρυνμένο επαγγελματικό περιβάλλον και λειτουργεί ως ισχυρός ανασταλτικός παράγοντας.

Οι στάσεις και οι αντιδράσεις των γονέων αποτελούν επίσης σημαντικό εμπόδιο, οι οποίες συνήθως προέρχονται από έλλειψη επαρκούς ενημέρωσης ή και παρερμηνείες περιεχομένου της σεξουαλικής αγωγής, με όλα αυτά να επηρεάζονται από θρησκευτικές ή πολιτισμικές πεποιθήσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις η οικογένεια περιγράφεται ως *«το βασικό εμπόδιο»* (Σ3), με πολλούς γονείς να εκφράζουν φόβους ότι η σεξουαλική αγωγή *«θα επηρεάσει αρνητικά τα παιδιά»*. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά σε γονεϊκή αντίδραση από συμμετέχοντα/ουσα, κατά την οποία ειπώθηκε ότι *«έχουμε χάσει τον δρόμο μας»* (Σ12), καταγράφοντας τη σύγκρουση αξιών που ενδέχεται να προκύψει.

Συμπληρωματικά, η έλλειψη ενημέρωσης των γονέων για το θέμα εντείνει το πρόβλημα και, επομένως, το σχολείο καλείται να καλύψει αυτό το κενό, λειτουργώντας όχι μόνο παιδαγωγικά προς τους μαθητές, αλλά και συμβουλευτικά προς την ίδια την οικογένεια. Σε πολλές συνεντεύξεις υπογραμμίζεται ότι *«δεν υπάρχει σωστή ενημέρωση από τους γονείς..., γι' αυτό υπάρχουν αντιδράσεις»* (Σ3), ενώ αλλού αναφέρεται ότι *«οι γονείς δεν ξέρουν πώς να απαντήσουν στα παιδιά τους όταν αυτά ρωτούν...θέλουν οι ίδιοι να μάθουν...»*.

Σημαντικά εμπόδια στην εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων αποτελούν τα κοινωνικά στερεότυπα, τα ταμπού και ο ευρύτερος κοινωνικός συντηρητισμός, καθώς τροφοδοτούν το κλίμα με επιφυλακτικότητα, δυσκολεύοντας έτσι τη νομιμοποίηση της σεξουαλικής αγωγής ως παιδαγωγικής αναγκαιότητας. Όπως επισημαίνεται, *«η κοινωνία δεν είναι έτοιμη να δεχτεί τέτοια πράγματα»* (Σ3), *«είναι λίγο συντηρητική...»* (Σ6).

Αρκετοί είναι οι περιορισμοί που επηρεάζουν ουσιαστικά τη δυνατότητα υλοποίησης οργανωμένων παρεμβάσεων, όπως για παράδειγμα, ο περιορισμένος χρόνος στο σχολικό πρόγραμμα και η επιβάρυνση του διοικητικού έργου. Αναφέρεται ότι *«υπάρχει περιορισμένος χρόνος στο πρόγραμμα»* (Σ4), *«είσαι περίπου γραμματέας κατά το ογδόντα τοις εκατό του χρόνου και είκοσι τοις εκατό διευθυντής»* (Σ2).

Ένα ακόμη εύρημα είναι η πρόθεση περιορισμού της σεξουαλικής αγωγής σε μία στενά βιολογική ή ιατρική προσέγγιση, *«υπάρχει μια τάση να προσεγγίζεται μέσα από την υγεία... να περιορίζεται σε μια βιολογική διάσταση»* (Σ5), μία τάση που εξασθενεί τον ολιστικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα της σεξουαλικής αγωγής, αγνοώντας χαρακτηριστικά, όπως είναι οι σχέσεις, τα συναισθήματα, τα όρια και τα δικαιώματα.

Η σύγχρονη ψηφιακή πραγματικότητα προσθέτει μια νέα διάσταση στις δυσκολίες εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής, *«τα κοινωνικά δίκτυα δημιουργούν καθημερινά*

καταστάσεις που πρέπει να διαχειριστείς...» (Σ2), με την έκθεση των παιδιών σε ακατάλληλο ή παραπλανητικό περιεχόμενο να φέρνει στο προσκήνιο την ανάγκη για πιο συστηματική και παιδαγωγικά τεκμηριωμένη παρέμβαση του σχολείου.

Εμπόδια, όπως η θεσμική ασάφεια, η αποσπασματικότητα, η έλλειψη επιμόρφωσης, το κλίμα φόβου και αμηχανίας, οι γονεϊκές αντιδράσεις, τα κοινωνικά στερεότυπα, οι οργανωτικοί περιορισμοί και οι προκλήσεις της ψηφιακής εποχής είναι πολυδιάστατα και αλληλένδετα για την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία και δημιουργούν πολυπλοκότητα και υπογραμμίζουν την ανάγκη για στοχευμένες, συστηματικές και ολιστικές παρεμβάσεις.

Αξιοσημείωτη είναι η ασάφεια που προκύπτει σχετικά με το ποιος/α είναι τελικά αυτός/ή που αναλαμβάνει την υλοποίηση της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Τα δεδομένα της έρευνας δείχνουν ότι οι εκπαιδευτικοί θεωρούνται οι κύριοι υπεύθυνοι γι' αυτήν τη διαδικασία, αναδεικνύοντας την ανάγκη για συνεργασία με ειδικούς, όπως για παράδειγμα με ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς. Φαίνεται να υπάρχει η ανάγκη για ένα συμπληρωματικό και διεπιστημονικό μοντέλο εφαρμογής, το οποίο θα ενώνει τις δυνάμεις όλων των επαγγελματιών στο περιβάλλον του παιδιού, ώστε να επιτευχθεί το βέλτιστο αποτέλεσμα.

Ένα επίκαιρο και εξίσου σημαντικό θέμα που αξίζει να συζητηθεί είναι η επίδραση της ψηφιακής πραγματικότητας στα παιδιά που έχουν πρόσβαση στην πληροφορία μέσω των κοινωνικών δικτύων και του διαδικτύου. Η πλοήγηση στον ψηφιακό κόσμο παρέχει πληροφορίες στους/στις μαθητές/τριες που μπορεί να μην είναι αξιόπιστες ή κατάλληλες για την ηλικία τους. Επομένως, η παροχή σωστών εφοδίων για να νιώσουν ασφάλεια και υπευθυνότητα καθιστά ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη για μια συστηματική και επιστημονικά τεκμηριωμένη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία.

10.2.5. Επιμορφωτικές ανάγκες στελεχών κι εκπαιδευτικών

Σύμφωνα με την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας φαίνεται με απόλυτη σαφήνεια ότι το κλειδί για να εφαρμοστεί αποτελεσματικά η σεξουαλική αγωγή στα σχολεία είναι η επιμόρφωση των στελεχών και των εκπαιδευτικών αντίστοιχα. Η ανάγκη αυτή προέκυψε από τις συνεντεύξεις, όπου γίνεται με εντυπωσιακή συχνότητα η αναφορά ότι η σεξουαλική αγωγή δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στη θεωρητική γνώση, αλλά να περιλαμβάνει παιδαγωγικές πρακτικές και στρατηγικές οργάνωσης με ψυχοσυναισθηματικές διαστάσεις.

Σημαντικό εύρημα είναι η αίσθηση ανεπάρκειας που νιώθουν πολλοί/ές εκπαιδευτικοί και η έλλειψη αυτοπεποίθησης μέσα στην τάξη, ώστε να προετοιμαστούν κατάλληλα για να προσεγγίσουν το μάθημα. Η ανάγκη για άμεση επιμόρφωση, ώστε να μειωθεί η ανασφάλεια και η αμηχανία που νιώθουν οι εκπαιδευτικοί, επιβεβαιώνεται από τις απαντήσεις στις συνεντεύξεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας/μία συμμετέχων/ουσα, «*οι εκπαιδευτικοί δεν αισθάνονται αρκετά άνετα. Έχουν (νιώθουν) έναν φόβο...*» (Σ1), ενώ άλλος/η να προσθέτει ότι «*δεν είναι έτοιμοι να το κάνουν (το μάθημα)*» (Σ3). Να σημειωθεί ότι οι επιμορφωτικές ανάγκες δεν αφορούν μόνο το τι γνωρίζουν οι εκπαιδευτικοί, αλλά και την ικανότητά τους να είναι σε θέση να αξιοποιήσουν τη γνώση αυτή μέσα στην τάξη με παιδαγωγική προσέγγιση. Όπως

δηλώνεται, «δεν εννοώ ότι υπάρχει άγνοια στο θέμα αλλά άγνοια στον τρόπο με τον οποίο μπορούν να το μεταφέρουν» (Σ1) και «δεν αρκεί μόνο η γνώση... χρειάζεται παιδαγωγική προσέγγιση και κατανόηση» (Σ5).

Ένα κοινό μοτίβο που προκύπτει είναι η ανάγκη για βιωματική και πρακτική επιμόρφωση με συγκεκριμένη στοχοθεσία και όχι απλά παρακολουθώντας θεωρητικά σεμινάρια. Αναγκαία είναι η επιμόρφωση που παρέχει συγκεκριμένα εργαλεία, καλές πρακτικές και εκπαιδευτικά σενάρια με σαφείς οδηγίες στο στάδιο υλοποίησής τους. Τα ηγετικά στελέχη αναφέρουν ότι, «χρειάζεται να επιμορφωθούμε μέσα στο πεδίο...στη δική μας τάξη...να συνδιαμορφώσουμε την παρέμβαση» (Σ1) και τονίζουν ότι «χρειάζονται πρακτικά εργαλεία και παραδείγματα» (Σ5) ή «χρειάζεται καθοδήγηση... πώς θα το χειριστείς στην πράξη» (Σ9). Αυτή η ανάγκη είναι ακόμα πιο έντονη στην προσχολική εκπαίδευση, όπου οι εκπαιδευτικοί πρέπει «να ξέρουμε πώς να το πούμε στα παιδιά, με τρόπο απλό και σωστό»(Σ12).

Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών συνδέεται άμεσα με την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και της επαγγελματικής ασφάλειας και λειτουργεί ως ένας σημαντικός παράγοντας ψυχολογικής ενδυνάμωσης, «μια οργανωμένη επιμορφωτική διαδικασία θα τους βοηθούσε (τους εκπαιδευτικούς)... θα τους ενδυνάμωνε... θα τους έβγαζε από αυτή την αμηχανία» (Σ1). Άλλοι/ες προσθέτουν ότι «αν υπάρχει επιμόρφωση, θα είναι πιο σίγουροι να εφαρμόσουν προγράμματα» (Σ6) και ότι «ενισχύει την ασφάλεια, την αυτοπεποίθηση και την αρμονία» (Σ2).

Γενικότερα, οι επιμορφωτικές ανάγκες δεν αφορούν μόνο τους/τις εκπαιδευτικούς, αλλά και τα ίδια τα στελέχη ηγεσίας, καθώς η έλλειψη επαρκούς προετοιμασίας - με την επισήμανση ότι επιμόρφωση συστηματική δεν υπάρχει - συνδέει τις ανάγκες αυτές με τον ηγετικό τους ρόλο στον συντονισμό της σχολικής μονάδας, τη στήριξη των εκπαιδευτικών και τη διαχείριση σχέσεων με τους γονείς. Επισημαίνεται ότι η επιμόρφωση πρέπει να είναι συστηματική, διαρκής και θεσμοθετημένη και όχι πρόχειρη και σποραδική, «να υπάρχει συνέχεια και όχι αποσπασματικές επιμορφώσεις» (Σ5) και «δεν αρκούν μεμονωμένες δράσεις... χρειάζεται συνέχεια» (Σ8). Πρόταση για το μέλλον της σεξουαλικής αγωγής έρχεται από την πλειοψηφία των συμμετεχόντων/ουσών και είναι, «να γίνονται επιμορφωτικά εργαστήρια..., ανά κύκλους ηλικιών» (Σ7). Προβάλλεται η σημασία των υποστηρικτικών δομών, των επαγγελματικών κοινοτήτων μάθησης, «ομάδων...κοινοτήτων καλών πρακτικών» (Σ2) και η ανάγκη για παροχή υποστηρικτικού υλικού, εκπαιδευτικού εγχειριδίου, «manual(οδηγός)... που θα μας έδινε τα βήματα» (Σ3). Σημασία δίνεται στη θεσμική ευθύνη που έχει το εκπαιδευτικό σύστημα για την υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων, δηλ. «το σύστημα πρέπει να στηρίζει τους εκπαιδευτικούς» (Σ5) και «πρέπει να υπάρχει στήριξη από την πολιτεία» (Σ9).

Από τα ευρήματα διαπιστώνουμε γενικότερα ότι, ως βασική προϋπόθεση για τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την αποτελεσματική υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, οι επιμορφωτικές ανάγκες στελεχών και εκπαιδευτικών είναι πολυδιάστατες και αφορούν το γνωστικό αντικείμενο, τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό, την πρακτική εφαρμογή, την επικοινωνία, τη μείωση του φόβου και της αμηχανίας, καθώς και τη δημιουργία οργανωμένων δομών υποστήριξης.

10.2.6. Συνεργασία με γονείς και σχολική κοινότητα

Η ανάλυση των δεδομένων δείχνει ότι η επιτυχία στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία οφείλεται και στη συνεργασία ανάμεσα στο σχολείο, την οικογένεια και την ευρύτερη σχολική κοινότητα. Αυτή η συνεργασία επηρεάζεται από το επίπεδο ενημέρωσης, την ποιότητα της επικοινωνίας, τις πολιτισμικές αναφορές και τις σχέσεις εμπιστοσύνης. Δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως τυχαία ή ως ένα προσωρινό γεγονός, αλλά ως μία συνεχής διαδικασία, ένα συνεχές παιχνίδι διαπραγμάτευσης.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα αφορά τις διαφορετικές στάσεις των γονέων και ενδεικνύει ότι η αποδοχή της σεξουαλικής αγωγής δεν είναι πάντα σταθερή, αλλά εξαρτάται από τη χρονική στιγμή και τον τρόπο που εισάγεται στο σχολικό περιβάλλον. Πολλοί είναι οι γονείς που αναγνωρίζουν τη σημασία της σεξουαλικής αγωγής σε θεωρητικό επίπεδο, με τη στάση τους να αλλάζει όταν το θέμα πρόκειται να αγγίξει τα δικά τους παιδιά, όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε, *«θεωρητικά θα πούνε ναι..., αλλά όταν αφορά τα δικά τους παιδιά... έχουμε αναταράξεις»* (Σ1). Βλέπουμε ότι σε μία σχολική κοινότητα οι στάσεις των γονέων δεν είναι ομοιογενείς και η σχέση σχολείου - οικογένειας διαμορφώνεται μέσα σε ένα ποικιλόμορφο κοινωνικό πλαίσιο, που απαιτεί λεπτούς χειρισμούς, ενσυναίσθηση, κατανόηση και, φυσικά, εξατομικευμένη διαχείριση. Η γονεϊκή ταυτότητα προσδιορίζεται από κοινωνικούς, μορφωτικούς, πολιτισμικούς και θρησκευτικούς παράγοντες, *«έχει να κάνει με την κουλτούρα και το επίπεδο του καθενός»* (Σ6), ενώ δέχονται επιρροές *«από άλλους γονείς με διαφορετικές αντιλήψεις και κουλτούρες»*.

Μια σημαντική διαπίστωση είναι η έλλειψη ενημέρωσης των γονέων σχετικά με το περιεχόμενο και τον σκοπό της σεξουαλικής αγωγής με αποτέλεσμα τη δυσκολία ανάπτυξης ουσιαστικής συνεργασίας με το σχολείο που επισκιάζεται από φόβους ή καχυποψία. Σε πολλές συνεντεύξεις τονίστηκαν οι αντιδράσεις που προέρχονται από παρερμηνείες της σεξουαλικής αγωγής, καθώς αρκετοί γονείς *«δε γνωρίζουν τι ακριβώς περιλαμβάνει το μάθημα»* (Σ3) και φοβούνται ότι *«θα μιλήσουμε για τη σεξουαλική πράξη»*. Στο πλαίσιο αυτό, η ενημέρωση των γονέων αναδεικνύεται ως βασική προϋπόθεση για να μειωθούν οι αντιστάσεις, με πολλούς/ές από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες να υπογραμμίζουν ότι οι γονείς είναι πιο ανοιχτοί όταν προηγείται σωστή και συστηματική ενημέρωση, *«όταν γίνει σωστή ενημέρωση, οι περισσότεροι ανταποκρίνονται θετικά»* (Σ4) και *«αν τους εξηγήσεις, το βλέπουν διαφορετικά»*. Ιδιαίτερα ενθαρρυντική είναι η εμπειρία συμμετεχόντων που εφάρμοσαν προγράμματα αφού προηγήθηκε ενημέρωση γονέων, *«κάναμε ενημέρωση στους γονείς πριν ξεκινήσουμε να υλοποιούμε το πρόγραμμα (με τους μαθητές)»* (Σ8), γεγονός που οδήγησε σε ένα κλίμα αποδοχής και ασφάλειας.

Τα ευρήματα δείχνουν επίσης ότι οι γονείς δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως εξωτερικοί αποδέκτες αποφάσεων, αλλά ως συνομιλητές με τους οποίους το σχολείο χρειάζεται να αναπτύξει συμμετοχική επικοινωνία, *«θέλουν να είναι μέτοχοι για να μην είναι απέναντι»* (Σ2), *«να δώσεις την ευκαιρία στους γονείς να εκφραστούν»* (Σ1), μειώνοντας έτσι τον κίνδυνο συγκρούσεων μεταξύ των γονέων και του σχολείου. Η συνεργασία αυτή βοηθά το σχολείο να θέσει θεμέλια εμπιστοσύνης, *«όταν υπάρχει εμπιστοσύνη, όλα γίνονται πιο εύκολα»* (Σ4), και *«όταν υπάρχει εμπιστοσύνη...*

διευκολύνεται η συνεργασία» (Σ5). Μία εμπιστοσύνη που χτίζεται μέσα από την ανοικτή επικοινωνία, την ειλικρίνεια, τη σταθερή στάση, την αναγνώριση των ρόλων όλων των εμπλεκόμενων με σεβασμό και κατανόηση στις ανησυχίες των γονέων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, είναι σημαντικό να οριοθετούνται ξεκάθαρα οι ρόλοι του σχολείου και της οικογένειας. Η συνεργασία αυτή δεν πρέπει να δημιουργεί σύγχυση ρόλων, αλλά να λειτουργεί συμπληρωματικά, *«ιδανικά, θα έπρεπε να είναι συμπληρωματικοί αυτοί οι δύο κόσμοι» (Σ1)*, και ο ρόλος των γονέων πρέπει να είναι *«συμμετοχικός και διακριτός... , να αποδέχονται την ευθύνη του σχολείου» (Σ2)*. Ωστόσο, διαπιστώνουμε μέσα από την έρευνα μία αντιφατικότητα στη σχέση σχολείου - οικογένειας, καθώς το σχολείο καλείται να καλύψει κενά που προκύπτουν από την οικογένεια. Σε πολλές περιπτώσεις οι γονείς θεωρούν ότι η σεξουαλική αγωγή είναι κυρίως ευθύνη της οικογένειας κι ενώ θα έπρεπε να αναλάβουν αυτόν τον ρόλο ενεργά, τα ερευνητικά στοιχεία δείχνουν ότι οι ίδιοι δυσκολεύονται.

Η συνεργασία με τη σχολική κοινότητα δεν περιορίζεται μόνο στους γονείς με τα ευρήματα της έρευνας να καταδεικνύουν τη σημασία ενός ασφαλούς και υποστηρικτικού σχολικού περιβάλλοντος, καθώς και την αξιοποίηση ειδικών επαγγελματιών, όπως ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών. *«Οι ψυχολόγοι και οι κοινωνικοί λειτουργοί μπορούν να βοηθήσουν» (Σ2)*, κάτι που υποδηλώνει την αξία μιας διεπιστημονικής προσέγγισης. Η συνεργασία με τους γονείς και τη σχολική κοινότητα, παρότι είναι απαιτητική και πολυδιάστατη, έχει θεμελιώδη αξία και αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση υγιών στάσεων και συμπεριφορών που ενισχύουν την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Το κλειδί για να εφαρμόζονται αποτελεσματικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής είναι η ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και σεβασμού, καθώς δημιουργεί ένα ασφαλές και υποστηρικτικό σχολικό περιβάλλον, με τα στελέχη εκπαίδευσης, μαθητές/μαθήτριες και εκπαιδευτικοί να μπορούν να εκφράζονται ελεύθερα, χωρίς φόβο ή αμηχανία.

10.2.7. Προτάσεις και Μελλοντικές Προοπτικές: Τι προτείνουν τα ηγετικά στελέχη μέσα από τις συνεντεύξεις

Με βάση το όραμα και την εμπειρία των συμμετεχόντων/ουσών, η ανάλυση των δεδομένων οδήγησε στη διατύπωση ποικίλων προτάσεων για την ομαλή ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στο αναλυτικό πρόγραμμα και στο σχολικό περιβάλλον. Επιβεβαιώνεται, έτσι, η ανάγκη για μια ολιστική και παιδαγωγικά τεκμηριωμένη προσέγγιση, όπου η σεξουαλική αγωγή *«δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στη Βιολογία... αλλά να έχει ευρύτερη παιδαγωγική διάσταση» (Σ5)*, να συνδυάζει τα δικαιώματα του παιδιού και του ανθρώπου, τις υγιείς σχέσεις, τα συναισθήματα, τα όρια, τον σεβασμό.

Κεντρική ιδέα αναδεικνύεται η ανάγκη για μια συστηματική και οργανωμένη ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στο σχολικό πρόγραμμα με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες να τονίζουν ότι η εφαρμογή της δεν μπορεί να βασίζεται μόνο σε ατομικές πρωτοβουλίες ή τυχαίες παρεμβάσεις, αλλά απαιτεί θεσμική διασφάλιση, συνέπεια, σαφή στοχοθεσία, καθώς αναφέρουν ότι *«χρειαζόμαστε μια πιο οργανωμένη και συστηματική προσέγγιση» (Σ1)*.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη θεσμική συνέχεια (όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενες παραγράφους) αλλά και στην πολιτική δέσμευση, *«πρέπει να υπάρχει συστηματική αντιμετώπιση από την πολιτεία»* (Σ2). Γίνονται επισημάνσεις για την ανάγκη ενός σαφούς θεσμικού πλαισίου που θα είναι κοινό για όλα τα σχολεία, θα περιέχει οδηγίες σπουδών προγραμμάτων προσβάσιμες σε όλους/ες τους/τις εμπλεκόμενους/ες και θα δίνει οργανωμένες κατευθύνσεις εφαρμογής παρέχοντας κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό - εργαλεία, δηλαδή *«εργαλεία και υλικό για τους εκπαιδευτικούς..., οδηγίες και πρακτικά παραδείγματα»* (Σ5). Γενικότερα, τα στελέχη αναφέρονται σε ένα πλαίσιο που θα καθιστά τη σεξουαλική αγωγή υποχρεωτική και εφαρμόσιμη στα σχολεία με παιδαγωγική μέριμνα, υπογραμμίζοντας τη σημασία πρακτικών εγχειριδίων που θα στηρίζουν τους/τις εκπαιδευτικούς και τους υπεύθυνους/ες για την υλοποίησή τους.

Ως κεντρικός άξονας προβάλλεται η επιμόρφωση για τα στελέχη αλλά και για τους/τις εκπαιδευτικούς, *«χρειάζονται στήριξη και καθοδήγηση»* (Σ1) και *«με σωστή επιμόρφωση, θα μπορούν να το κάνουν καλύτερα»* (Σ6). Σε ορισμένες περιπτώσεις προτείνεται η οργάνωση επαναλαμβανόμενων εργαστηρίων και προσθέτει μία πρακτική διάσταση στις προτάσεις, καθώς *«θα πρέπει κάθε χρόνο να γίνονται επιμορφωτικά εργαστήρια... ανά κύκλους ηλικιών (μαθητών)»*(Σ8).

Ένας ακόμα σημαντικός άξονας προτάσεων αφορά την πρώιμη και αναπτυξιακά κατάλληλη εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής. Ιδιαίτερα στις συνεντεύξεις που σχετίζονται με το νηπιαγωγείο και τις πρώτες τάξεις του δημοτικού υπογραμμίζεται ότι *«αξίζει να ξεκινήσουμε από πολύ νωρίς»* (Σ7), ενώ άλλοι επισημαίνουν ότι η αγωγή πρέπει να έχει συνέχεια *«σε όλες τις τάξεις»* (Σ9). Αυτή η θέση σχετίζεται με την πρόληψη, την έγκαιρη παρέμβαση και τη σταδιακή οικοδόμηση γνώσεων και στάσεων.

Σημαντική είναι και η ενίσχυση της συνεργασίας με τους γονείς με την ανάπτυξη βασικών στρατηγικών επικοινωνίας, όπως είναι ο διάλογος, η ενημέρωση και η συμμετοχή των γονέων. Όπως φαίνεται στις δηλώσεις, *«με σωστή ενημέρωση των γονέων, θα υπάρχει μεγαλύτερη αποδοχή»* (Σ4) και *«αν τους εξηγήσεις, το βλέπουν διαφορετικά»* (Σ8), οι στρατηγικές αυτές θα οδηγήσουν στη μείωση παρερμηνειών και αντιστάσεων.

Εκτός από τη σχέση σχολείου - οικογένειας, οι συμμετέχοντες/ουσες αναδεικνύουν και την ανάγκη ανάπτυξης δικτύων συνεργασίας που θα ενισχύσουν συλλογικές μορφές υποστήριξης, όπως για παράδειγμα, οι κοινότητες μάθησης, η ανταλλαγή καλών πρακτικών και η συνεργασία με ειδικούς και εξωτερικούς φορείς. Σε ορισμένες συνεντεύξεις επισημαίνεται και η ανάγκη αξιολόγησης των παρεμβάσεων αυτών ως μέσο ανατροφοδότησης και βελτίωσης, *«να αξιολογούνται αυτές οι προσπάθειες... για να ξέρουμε πού πηγαίνουμε»* (Σ3), γεγονός που υπογραμμίζει την ανάγκη για μια πιο ώριμη και αναστοχαστική εκπαιδευτική πολιτική.

Στην έρευνα οι συμμετέχοντες/ουσες συνδέουν τη μελλοντική εξέλιξη της σεξουαλικής αγωγής με την ανάγκη της ευρύτερης κοινωνικής αλλαγής, *«πρέπει να αλλάξει η νοοτροπία της κοινωνίας»* (Σ2) ,δηλαδή δεν αφορά μόνο το σχολείο, αλλά το πεδίο κοινωνικής ευαισθητοποίησης, δικαιοσύνης και συμπερίληψης. Παρά τις προκλήσεις τα ηγετικά στελέχη εκφράζουν στις συνεντεύξεις τους μια συγκρατημένη αλλά υπαρκτή αισιοδοξία που αποτυπώνει ρεαλιστικά τη μεταβατική φάση στην οποία βρίσκεται η σεξουαλική αγωγή στην ελληνική εκπαίδευση. Από τη μία, πιστεύουν ότι

η κατάσταση «μπορεί να εξελιχθεί προς το καλύτερο, αν οργανωθεί σωστά» (Σ8), ενώ, από την άλλη, υπάρχουν οι επιφυλακτικές απόψεις, όπως «δεν είμαι και πολύ αισιόδοξος... μάλλον πηγαίνουμε προς την αντίθετη κατεύθυνση» (Σ2).

Εν κατακλείδι, οι προτάσεις και οι προοπτικές εξέλιξης για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα για μία θεσμικά κατοχυρωμένη και παιδαγωγικά τεκμηριωμένη προσέγγιση. Η σταδιακή αλλαγή των κοινωνικών αντιλήψεων μπορεί να ενισχυθεί, εφόσον στηρίζεται σε ένα ξεκάθαρο θεσμικό πλαίσιο επαγγελματικής κατάρτισης, εργαλειοθήκης (παιδαγωγικό υλικό) και διαδραστικής επικοινωνίας με τους γονείς καθώς και στον μετασχηματισμό στερεοτύπων.

10.3. Επιμορφωτικές ανάγκες στελεχών ηγεσίας και σχεδιασμός προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής

Με την ανάλυση των δεδομένων φαίνονται ξεκάθαρα οι επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ανάγκες που παίζουν καθοριστικό ρόλο στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και στην υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Οι παράγοντες αυτοί εντάσσονται σε ένα ευρύτερο κανονιστικό, διαχειριστικό, θεσμικό και διοικητικό πλαίσιο, το οποίο επηρεάζει σημαντικά την αποτελεσματικότητα των στελεχών εκπαίδευσης και τον βαθμό επίτευξης των στόχων τους.

Ιδιαίτερα, η έλλειψη ενός σαφούς ενιαίου νομικού πλαισίου φαίνεται να εντείνει την αβεβαιότητα και να δυσκολεύει την ανάπτυξη οργανωμένων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων. Όπως αναφέρεται, «δεν υπάρχει ξεκάθαρο πλαίσιο... δεν ξέρουμε πώς να το δουλέψουμε» (Σ3) και αυτό περιορίζει συχνά τον σχεδιασμό σε σποραδικές δράσεις.

Τα ευρήματα δείχνουν ότι η απουσία συστηματικής επιμόρφωσης δεν είναι απλώς ένα επαγγελματικό κενό, αλλά μια ευρύτερη συστημική δυσλειτουργία. Τα στελέχη εκπαίδευσης καλούνται να λειτουργήσουν ως συντονιστές, υποστηρικτές και διαμεσολαβητές μεταξύ εκπαιδευτικών, γονέων και διοίκησης σχολικών μονάδων, χωρίς πάντα να κατέχουν τη σχετική επαγγελματική κατάρτιση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επηρεάζεται άμεσα η ποιότητα του εκπαιδευτικού σχεδιασμού και η εύρυθμη λειτουργία της σχολικής μονάδας. Υπό το πρίσμα των παραπάνω, οι ανάγκες επαγγελματικής ανάπτυξης προβάλλονται ως σύνθετες και αλληλένδετες, περιλαμβάνοντας γνωστικές, παιδαγωγικές, διοικητικές και επικοινωνιακές πτυχές.

Αρχικά, είναι απαραίτητο να ενισχυθούν οι παιδαγωγικές και επιστημονικές γνώσεις των στελεχών σχετικά με το περιεχόμενο της σεξουαλικής αγωγής, οι οποίες συνδέονται άμεσα με την ικανότητα σχεδιασμού αναπτυξιακά κατάλληλων παρεμβάσεων. Στην περίπτωση των στελεχών, η έλλειψη των απαραίτητων γνώσεων μπορεί να δημιουργήσει αμηχανία και ανασφάλεια, τόσο στους ίδιους, όσο και στους/στις εκπαιδευτικούς της σχολικής μονάδας και μπορεί να περιορίσει την ικανότητά τους να υποστηρίξουν ουσιαστικά το εκπαιδευτικό τους έργο. Όταν τα στελέχη καλούνται να οργανώσουν δράσεις χωρίς να έχουν την κατάλληλη επιμόρφωση στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων και

χωρίς να διαθέτουν σαφείς οδηγίες και επαρκή εργαλεία, οδηγούνται στην υλοποίηση προγραμμάτων με ασάφεια ως προς τους στόχους και το περιεχόμενό τους. Κατά συνέπεια, περιορίζεται η δυνατότητα διαμόρφωσης ολοκληρωμένων και μακροπρόθεσμων εκπαιδευτικών δράσεων.

Κρίσιμη για τα στελέχη εκπαίδευσης είναι και η ανάπτυξη δεξιοτήτων με σκοπό την ενθάρρυνση, υποστήριξη και ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών, προκειμένου να υλοποιήσουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής. Όπως οι ίδιοι/ες αναφέρουν, *«οι εκπαιδευτικοί συχνά φοβούνται ή ντρέπονται να μιλήσουν για θέματα που αφορούν τη σεξουαλική υγεία»* (Σ6). Δημιουργείται, λοιπόν, η ανάγκη τα στελέχη εκπαίδευσης να διαμορφώσουν το κατάλληλο σχολικό περιβάλλον και να ενισχύσουν την αυτοπεποίθηση και την ενεργό συμμετοχή των εκπαιδευτικών, για να μπορέσουν στη συνέχεια να νιώσουν ασφάλεια και υποστήριξη ώστε να ενισχύσουν με τη συμμετοχή τους τέτοιου είδους προγράμματα.

Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί και στη διαχείριση της σχέσης σχολείου - οικογένειας, όπου οι γονεϊκές αντιδράσεις, όπως αναδείχθηκε στους παραπάνω άξονες της έρευνας, συχνά βασίζονται σε παρερμηνείες ή φόβους, ότι, δηλαδή, *«η σεξουαλική αγωγή θα επηρεάσει αρνητικά τα παιδιά»* (Σ8). Η ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας και διαλόγου από τα στελέχη εκπαίδευσης κρίνεται απαραίτητη αλλά και κρίσιμη για την αποτελεσματική συνεργασία με τους γονείς και την επιτυχή υλοποίηση των προγραμμάτων. Σχετική είναι και η ανάγκη επιμόρφωσης σε δεξιότητες διαπραγμάτευσης και λήψης αποφάσεων σε ευαίσθητα ζητήματα και στη διαχείριση κρίσεων και συγκρούσεων, καθώς συχνά τα στελέχη καλούνται να αντιμετωπίσουν ενδεχόμενες εντάσεις, τόσο εντός της σχολικής μονάδας, όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Βαθιά ριζωμένες πολιτισμικές αντιλήψεις και κοινωνικά στερεότυπα που επηρεάζουν τη στάση απέναντι στη σεξουαλική αγωγή καθιστούν αναγκαία την επιμόρφωση των στελεχών σε ζητήματα που καλλιεργούν την ενσυναίσθηση, στην κατάρριψη προκαταλήψεων, στην ισότητα των φύλων και στην καταπολέμηση του ρατσισμού και έμφυλης βίας, ώστε να είναι σε θέση να διαμορφώνουν ένα σχολείο πιο ανοιχτό προς την κοινωνία. Αξιόλογα είναι και τα ευρήματα που υπογραμμίζουν την ανάγκη προσαρμογής στη σύγχρονη ψηφιακή πραγματικότητα, μία νέα πρόκληση για την εκπαιδευτική κοινότητα. Η αύξηση της έκθεσης των παιδιών στον ψηφιακό κόσμο δημιουργεί νέες προκλήσεις στο πλαίσιο εκπαιδευτικού σχεδιασμού, τις οποίες τα στελέχη καλούνται να διαχειριστούν με υπευθυνότητα.

Οι επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών ηγεσίας συνδέονται άμεσα με την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Η έλλειψη επιμόρφωσης δημιουργεί ηγετική δυσλειτουργία και οδηγεί σε ασάφεια στόχων. Αντίθετα, η ανάπτυξη οργανωμένων και στοχευμένων επιμορφωτικών προγραμμάτων μπορεί να συμβάλει στην αποσαφήνιση του περιεχομένου, στην επιλογή κατάλληλων παιδαγωγικών προσεγγίσεων, στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των εκπαιδευτικών και στη διαμόρφωση συνεργατικής κουλτούρας, με έμφαση στον συλλογικό προγραμματισμό. Τα ηγετικά στελέχη καταλήγουν ότι η εκπαίδευσή τους στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής είναι βασική προϋπόθεση για τη μετάβαση από τις μέχρι τώρα αποσπασματικές πρακτικές στην Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή των μαθητών/τριών. Μία εκπαίδευση που να είναι

επιστημονικά τεκμηριωμένα, ηλικιακά κατάλληλη και να προσεγγίζει το θέμα ολιστικά μέσα από ένα σαφές υποστηρικτικό και θεσμικό πλαίσιο.

Η σύνθεση των ευρημάτων της παρούσας έρευνας θα αποτελέσει τη βάση για τη συζήτηση που ακολουθεί στο επόμενο κεφάλαιο, μία προσπάθεια ώστε τα ευρήματα να ερμηνευθούν σε συνάρτηση με τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία και να αναδείξουν περισσότερο τον ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας.

11. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μία προσπάθεια ώστε να ερμηνευτούν τα ευρήματα της έρευνας σε συνάρτηση με το θεωρητικό πλαίσιο και τη σχετική βιβλιογραφία, τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η συζήτηση οργανώνεται γύρω από τους βασικούς θεματικούς άξονες που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας, στην επιμόρφωση των στελεχών και στην ύπαρξη ενός θεσμικού πλαισίου.

Τα ευρήματα εξετάζονται ολιστικά και όχι μεμονωμένα και τοποθετούνται σε ένα ευρύτερο εκπαιδευτικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο σχεδιάζεται και εφαρμόζεται η σεξουαλική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

11.1. Σύνδεση με τη διεθνή κι ελληνική βιβλιογραφία

Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν σημαντικές συγκλίσεις με τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, επιβεβαιώνοντας ότι η σεξουαλική αγωγή αποτελεί ένα σύνθετο και πολυδιάστατο εκπαιδευτικό πεδίο, που δέχεται επιρροές από ποικίλους εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες.

Όπως φαίνεται, η θετική στάση των συμμετεχόντων/ουσών στη σημασία της σεξουαλικής αγωγής συμφωνεί με ευρήματα διεθνών οργανισμών και ερευνών που έχουν γίνει κατά καιρούς, αναδεικνύοντας τη σημαντική θέση που κατέχει στην ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων, καθώς και στην πρόληψη φαινομένων κακοποίησης και επικίνδυνων συμπεριφορών (UNESCO, 2018· Kirby, 2007). Δίνοντας έμφαση στην ολιστική διάσταση της σεξουαλικής αγωγής, επιβεβαιώνεται η προσέγγιση σύμφωνα με τη σύγχρονη παιδαγωγική, όπου το μάθημα δεν περιορίζεται μόνο στη Βιολογία, αλλά περιλαμβάνει ζητήματα υγιών σχέσεων, ταυτότητας φύλου, συναισθημάτων και δικαιωμάτων (UNESCO, 2018).

Όσον αφορά την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η ανάλυση των ευρημάτων αποκάλυψε ένα χάσμα ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη, στο θεσμικό πλαίσιο και στη σχολική πραγματικότητα. Ενώ η ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών/τριών αναγνωρίζεται ως σημαντικό θέμα σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής, στην πραγματικότητα η εφαρμογή της στα σχολεία της Ελλάδας φαίνεται να έχει αποσπασματικές αναφορές, χωρίς να έχει ενταχθεί επίσημα στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Παρότι η Ελλάδα συμμετέχει στους παγκόσμιους φορείς, ευθυγραμμίζεται με τα διεθνή πρότυπα και εφαρμόζει κατευθυντήριες γραμμές, όπως αυτές προτείνονται από την UNESCO (2018) και η WHO & BZgA (2010) σχετικά με την ενσωμάτωση της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία με συστημικό και αναπτυξιακό κατάλληλο τρόπο, τα ευρήματα δείχνουν ότι η εφαρμογή αυτών των κατευθύνσεων είναι αρκετά περιορισμένη. Από το 2021 επιχειρείται η ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στα ελληνικά σχολεία μέσω των «Εργαστηρίων Δεξιοτήτων» στο πλαίσιο της θεματικής «Ζω καλύτερα – Ευ Ζην» (ΙΕΠ, χ.χ.). Η ένταξή της στη θεματική “Ζω καλύτερα – Ευ Ζην” των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων προάγει την ατομική υγεία και ευημερία των μαθητών, καθώς και την ανάπτυξη δεξιοτήτων ζωής και κοινωνικής ευθύνης. Συμβάλλει στη διαμόρφωση ενεργών πολιτών, ενισχύοντας τον σεβασμό, την υπευθυνότητα, την αναγνώριση δικαιωμάτων, την αποδοχή της διαφορετικότητας και την ικανότητα συμμετοχής σε σχέσεις ισότητας και αλληλοσεβασμού (ΙΕΠ, χ.χ.;

Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, 2024). Αν και πρόκειται για θετική εξέλιξη για την ιστορία της εκπαίδευσης, η ένταξή της συνεχίζει να παραμένει αποσπασματική, με την εφαρμογή της να λειτουργεί από ένα μη ενιαίο και καθορισμένο πλαίσιο.

Η υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων συνεχίζει να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών, από το πόσο έχουν επιμορφωθεί και αν είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι. Η διαπίστωση αυτή συμφωνεί με ευρήματα της ελληνικής εκπαιδευτικής βιβλιογραφίας, που δείχνουν ότι συχνά δεν υπάρχει σύνδεση μεταξύ του σχεδιασμού εκπαιδευτικής πολιτικής με την υλοποίησή του στην πράξη (Ματσαγγούρας, 2003).

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας συμφωνούν με τις διεθνείς προσεγγίσεις του θέματος, τονίζοντας ότι για την αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής χρειάζεται ενιαίο πλαίσιο, επαρκής επιμόρφωση και υποστήριξη των εκπαιδευτικών στην εφαρμογή καινοτόμων προγραμμάτων (Leithwood, 2005· Fullan, 2007). Οι εκπαιδευτικοί συχνά νιώθουν διστακτικοί και ανασφαλείς, γεγονός που περιορίζει την ικανότητά τους να ενσωματώσουν ουσιαστικά τη θεματική ενότητα στο σχολικό τους πρόγραμμα, αφού ένας από τους βασικούς ανασταλτικούς παράγοντες για την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής είναι η έλλειψη κατάλληλης επιμόρφωσης (Kirby, 2007). Η μελέτη προσφέρει μια νέα προοπτική στη σχετική βιβλιογραφία, δείχνοντας ότι το θέμα της επιμόρφωσης δεν αφορά μόνο τους εκπαιδευτικούς, αλλά και τα στελέχη της εκπαιδευτικής ηγεσίας. Αν και υπάρχουν κάποιες διεθνείς μελέτες που εξετάζουν πτυχές της σχολικής ηγεσίας σε σχέση με την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής και άλλων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων, η έρευνα σε αυτόν τον τομέα παραμένει περιορισμένη και διάσπαρτη. Στο ελληνικό πλαίσιο η σύνδεση της εκπαιδευτικής ηγεσίας με τη σεξουαλική αγωγή φαίνεται να είναι ακόμα αρκετά αδιευκύννητη κι αυτό καθιστά τη συγκεκριμένη έρευνα ιδιαίτερα σημαντική, ειδικά για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Η έμφαση που δίνεται από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στην ολιστική διάσταση της σεξουαλικής αγωγής συμφωνεί με τη σύγχρονη παιδαγωγική αντίληψη της Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής (Comprehensive Sexuality Education – CSE), η οποία περιλαμβάνει διάφορα ζητήματα σχέσεων, συναισθημάτων, ταυτότητας, σεβασμού και δικαιωμάτων (WHO & BZgA, 2010) και δεν περιορίζεται μόνο στη βιολογική της διάσταση.

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, η κοινωνική επιρροή και οι στάσεις των γονέων στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής φαίνονται να παρουσιάζουν σημαντική συνάφεια με όσα έχουν αναφερθεί στη διεθνή βιβλιογραφία. Διαπιστώνουμε ότι οι στάσεις των γονέων αλλά και τα ευρύτερα κοινωνικά στερεότυπα γύρω από τη σεξουαλική αγωγή παίζουν καθοριστικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται το θέμα από το σχολείο.

Σε διεθνείς μελέτες τονίζεται ότι, σε πολλές περιπτώσεις, οι ανησυχίες και οι επιφυλάξεις που εκφράζουν οι οικογένειες απέναντι στη σεξουαλική αγωγή μπορούν να προκαλέσουν ενδοιασμούς για την υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων, τόσο στους/στις εκπαιδευτικούς όσο και στα ηγετικά στελέχη. Οι ενδοιασμοί αυτοί συνδέονται συχνά με πολιτισμικές ή θρησκευτικές αντιλήψεις, παρανοήσεις γύρω από το περιεχόμενο της Ολοκληρωμένης Σεξουαλικής Αγωγής και φόβους για πιθανές

αρνητικές επιδράσεις στα παιδιά (Shibuya et al., 2023· Holt et al., 2025· Michielsen & Ivanova, 2022). Επομένως, το εύρημα αυτό δείχνει ότι η αποδοχή και η αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία δεν εξαρτάται μόνο από το εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο λειτουργεί το σχολείο.

11.2. Ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας

Στην παρούσα έρευνα παρουσιάζονται η ιδιαίτερη σημασία και ο πολυδιάστατος ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, με τα ευρήματα να δείχνουν ότι τα στελέχη ηγεσίας λειτουργούν ως ένας κρίσιμος συνδετικός κρίκος μεταξύ της εκπαιδευτικής πολιτικής, της σχολικής πραγματικότητας και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Σαφέστατα επηρεάζουν τον σχεδιασμό και την υλοποίηση εκπαιδευτικών παρεμβάσεων, την υποστήριξη των εκπαιδευτικών, τη διαμόρφωση συνεργατικού σχολικού κλίματος και τη διαχείριση της σχέσης του σχολείου με τους γονείς. Μία διαπίστωση που εστιάζει στα θεωρητικά μοντέλα εκπαιδευτικής ηγεσίας και αναδεικνύει τον μετασχηματιστικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα της ηγεσίας ως έναν καθοριστικό παράγοντα που υποστηρίζει καινοτόμα προγράμματα και βοηθά στη βελτίωση της σχολικής αποτελεσματικότητας (Leithwood, 2005). Στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα, η άσκηση αυτού του ρόλου υπόκειται σε αρκετούς περιορισμούς εξαιτίας θεσμικών και λειτουργικών παραγόντων.

Η δυνατότητα των στελεχών να λειτουργήσουν ως φορείς καινοτομίας και εκπαιδευτικής αλλαγής δυσχεραίνεται από την έλλειψη σαφούς θεσμικού πλαισίου και συνοδεύεται από την περιορισμένη καθοδήγηση και τη διοικητική επιβάρυνση. Η απουσία συστηματικής επιμόρφωσης των ίδιων των στελεχών δημιουργεί ένα επιπλέον επίπεδο δυσκολίας, καθώς συχνά καλούνται να υποστηρίξουν ένα πεδίο στο οποίο δεν διαθέτουν επαρκή κατάρτιση.

Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι, αν και η εκπαιδευτική ηγεσία είναι ένα κρίσιμος παράγοντας, δεν αρκεί από μόνη της για την επιτυχή εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής και η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ευρύτερο θεσμικό και υποστηρικτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί το σχολείο.

11.3. Επιμορφωτικές ανάγκες κι εκπαιδευτική πολιτική

Κεντρικό ρόλο έχει η επιμόρφωση, που θεωρείται ως βασικός συνδετικός κρίκος μεταξύ της εκπαιδευτικής πολιτικής και της εκπαιδευτικής πράξης. Το εύρημα δείχνει ότι η έλλειψη συστηματικής και οργανωμένης επιμόρφωσης οδηγεί σε ασάφεια ως προς το περιεχόμενο και τους στόχους της σεξουαλικής αγωγής. Αν και η σεξουαλική αγωγή αναγνωρίζεται ως σημαντική σε πολιτικό επίπεδο, δεν υποστηρίζεται επαρκώς στην πράξη, με τα ηγετικά στελέχη και τους/τις εκπαιδευτικούς να διαθέτουν περιορισμένη παιδαγωγική επάρκεια και να νιώθουν ανασφάλεια στη σχεδίαση εκπαιδευτικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Η εικόνα αυτή αναδεικνύει την απόκλιση μεταξύ των επίσημων εκπαιδευτικών πολιτικών και της εφαρμογής τους

στην πράξη, ένα θέμα που φέρνει στην επιφάνεια η διεθνής βιβλιογραφία σύμφωνα με τις εκθέσεις της UNESCO το 2018 και του Fullan το 2007. Στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα, η σεξουαλική αγωγή δεν έχει βρει τη θέση που της αξίζει στο αναλυτικό πρόγραμμα, με αποτέλεσμα να απουσιάζει η συστηματική υποστήριξή της και η σεξουαλική αγωγή των μαθητών/τριών να είναι αρκετά περιορισμένη (Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025).

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι οι επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών ηγεσίας αναδεικνύονται ως πολυδιάστατες, περιλαμβάνοντας τόσο γνωστικές όσο και παιδαγωγικές, επικοινωνιακές και διοικητικές δεξιότητες. Η επιμόρφωση χρειάζεται να είναι συστηματική, βιωματική και προσαρμοσμένη στις πραγματικές ανάγκες της σχολικής κοινότητας. Μέσα από την έρευνα διαπιστώνεται η έλλειψη κατάλληλης επιμόρφωσης που οδηγεί σε αποσπασματικές παρεμβάσεις, ενώ η ύπαρξή της μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη προγραμμάτων κατάλληλα τεκμηριωμένων, διαπίστωση που αποδεικνύει τη στενή σχέση μεταξύ της επιμόρφωσης και του εκπαιδευτικού σχεδιασμού.

11.4. Συμπέρασμα -Σχόλια

Η ανάλυση των ευρημάτων δείχνει ότι η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι ένα σύνθετο και πολυπαραγοντικό ζήτημα και η επιτυχία της εξαρτάται από την αλληλεπίδραση του θεσμικού πλαισίου, της εκπαιδευτικής ηγεσίας, της επιμόρφωσης, των στάσεων των εκπαιδευτικών και των γονέων, καθώς και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Παρά την αναγνώριση της σημασίας της σεξουαλικής αγωγής από την πολιτεία, η απουσία συστηματικής υποστήριξης περιορίζει την αποτελεσματική εφαρμογή της.

Η έρευνα συμβάλλει, επίσης, στη βιβλιογραφία, αναδεικνύοντας ιδιαίτερα τον ρόλο και τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μια διάσταση που φαίνεται να έχει μελετηθεί ελάχιστα στον ελληνικό χώρο. Η συζήτηση των ευρημάτων προσφέρει μια πιο ολοκληρωμένη κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής, θέτοντας τις βάσεις για περαιτέρω ερευνητική διερεύνηση.

12. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μία προσπάθεια αποτίμησης της έρευνας για να προβληθούν τα κυριότερα συμπεράσματα που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας. Επίσης, παρουσιάζονται οι προτάσεις που καταθέτουν οι συμμετέχοντες/ουσες για το μέλλον της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία, για την πρακτική της εφαρμογή και την επιμόρφωση των εμπλεκόμενων. Αφού παρουσιαστούν τα ευρήματα, θα γίνει προσπάθεια να συνδεθούν οι προτάσεις αυτές με τους βασικούς άξονες της μελέτης, για να διατυπωθούν στη συνέχεια κατευθύνσεις μέσα από τον ρόλο των στελεχών εκπαίδευσης και κατά επέκταση των εκπαιδευτικών, ώστε να υπάρξει θετική εξέλιξη της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

12.1. Συμπεράσματα της έρευνας

Η παρούσα έρευνα είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας δεν εντοπίστηκαν αντίστοιχες μελέτες στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα που να εξετάζουν τον ρόλο των στελεχών εκπαίδευσης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σχετικά με τον σχεδιασμό και την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Αν και υπάρχουν διεθνείς μελέτες που αναλύουν την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής και τον ρόλο εκπαιδευτικών, γονέων και μαθητών, η συγκεκριμένη μελέτη φαίνεται να είναι μία από τις πρώτες συστηματικές προσπάθειες στην Ελλάδα που εστιάζει στις αντιλήψεις, τις στάσεις και τις ανάγκες επιμόρφωσης των στελεχών εκπαιδευτικής ηγεσίας στο συγκεκριμένο πεδίο. Με αυτόν τον τρόπο, επιχειρεί να καλύψει ένα σημαντικό ερευνητικό κενό και να αναδείξει έναν κρίσιμο, αλλά συχνά παραγνωρισμένο παράγοντα για την αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Εστιάζοντας στον ρόλο των στελεχών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο πεδίο της σεξουαλικής αγωγής, η παρούσα έρευνα αποτύπωσε τις απόψεις, τις στάσεις και τις εμπειρίες τους, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις επιμορφωτικές τους ανάγκες.

Ένα από τα πιο σημαντικά συμπεράσματα είναι ότι τα στελέχη αναγνωρίζουν τη σεξουαλική αγωγή ως ένα κρίσιμο και απαραίτητο κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας, που συμβάλλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών. Μία προσέγγιση που δείχνει ότι η σεξουαλική αγωγή δεν περιορίζεται μόνο στο μάθημα της Βιολογίας, αλλά συνδέεται με τις διαπροσωπικές σχέσεις, τα συναισθήματα, τον σεβασμό και τα δικαιώματα των παιδιών.

Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας προκύπτει ότι τα ηγετικά στελέχη διατηρούν θετική στάση απέναντι στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ωστόσο, οι επιφυλάξεις, οι κοινωνικές αντιστάσεις και η απουσία ενός σαφούς και συνεκτικού θεσμικού πλαισίου που υποστηρίζει την οργανωμένη εφαρμογή της στην εκπαίδευση αναδεικνύονται ως το κύριο πρόβλημα, καθώς η σεξουαλική αγωγή εφαρμόζεται αποσπασματικά, χωρίς συστηματικό εκπαιδευτικό σχεδιασμό.

Ένα άλλο σημαντικό εύρημα αφορά τον ρόλο της επιμόρφωσης, καθώς η απουσία συστηματικής και δομημένης επιμόρφωσης επηρεάζει αρνητικά τόσο τους/τις

εκπαιδευτικούς όσο και τα στελέχη ηγεσίας, ενώ αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για την επαγγελματική τους ανάπτυξη και την αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής. Η έλλειψη γνώσης δημιουργεί αμηχανία και ανασφάλεια στα ηγετικά στελέχη, ανεπάρκεια στον σχεδιασμό και αδυναμία στην υλοποίηση σχετικών προγραμμάτων.

Η παρούσα έρευνα υπογραμμίζει τον πολυδιάστατο ρόλο του ηγέτη εκπαίδευσης που, ενώ καλείται να λειτουργήσει ως συντονιστής, υποστηρικτής και διαμεσολαβητής μεταξύ σχολείου, εκπαιδευτικών, γονέων και κοινωνικού περιβάλλοντος, η ικανότητά του αυτή περιορίζεται από θεσμικές ασάφειες, οργανωτικές δυσκολίες κι έλλειψη εκπαιδευτικής υποστήριξης.

Οι κοινωνικές αντιλήψεις και οι στάσεις των γονέων ασκούν άμεση και καθοριστική επίδραση στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Οι παρερμηνείες σχετικά με το περιεχόμενο της σεξουαλικής αγωγής και τα κοινωνικά στερεότυπα συχνά δημιουργούν αντιδράσεις, γεγονός που δείχνει την αναγκαιότητα διαμόρφωσης πλαισίων επικοινωνίας, ενημέρωσης και υιοθέτησης μεθόδων συνεργασίας.

Γενικότερα, τα ευρήματα δείχνουν ότι η σεξουαλική αγωγή είναι ένα σύνθετο και πολυπαραγοντικό θεματικό πεδίο, καθώς δέχεται επιρροές από παιδαγωγικούς, κοινωνικούς και θεσμικούς παράγοντες και για την αποτελεσματική της εφαρμογή απαιτεί συντονισμένη δράση, συστηματική εφαρμογή και ένα ξεκάθαρο θεσμικό πλαίσιο που υποστηρίζεται κατάλληλα από την πολιτεία.

12.2. Απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα

Μετά από προσεχτική ανάλυση των δεδομένων, παραθέτουμε τις απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης:

Αντιλήψεις των στελεχών για τη σεξουαλική αγωγή

Σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα που εξετάζει τις αντιλήψεις των στελεχών, προκύπτει ότι αυτά θεωρούν τη σεξουαλική αγωγή ως μια ολοκληρωμένη εκπαιδευτική διαδικασία. Ένα εκπαιδευτικό πεδίο που δεν περιορίζεται μόνο στη βιολογική διάσταση του ανθρώπου, αλλά έχει ψυχοκοινωνικές διαστάσεις και σχετίζεται με την ολιστική ανάπτυξη του παιδιού. Μία προσέγγιση που τονίζει τη σημασία ανάπτυξης δεξιοτήτων, διαμόρφωσης στάσεων και διαπροσωπικών σχέσεων.

Στάσεις απέναντι στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής υγείας

Σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα για τις απόψεις των στελεχών σχετικά με την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής, διαπιστώνεται ότι είναι θετικές, καθώς κατανοούν τη σημασία της για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, την προστασία του και την πρόληψη της παιδικής κακοποίησης. Παρατηρείται ότι συχνά η θετική στάση των ηγετών συνοδεύεται από μια αίσθηση αμηχανίας και ανασφάλειας, κυρίως λόγω έλλειψης θεσμικής ενημέρωσης, σαφών κατευθυντήριων οδηγιών και, σε μεγάλο βαθμό, λόγω ανεπαρκούς κατάρτισης.

Ο Ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας

Η ανάλυση επιβεβαιώνει τον καθοριστικό ρόλο που έχει η εκπαιδευτική ηγεσία στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ο/Η ηγέτης εκπαίδευσης είναι αυτός/ή που οργανώνει και σχεδιάζει, συντονίζει και υποστηρίζει σχετικές δράσεις, ενισχύει και καθοδηγεί το εκπαιδευτικό έργο και συμβάλλει στη διαμόρφωση του σχολικού κλίματος. Με τη δική του/της δράση ενθαρρύνει το έργο των εκπαιδευτικών και προάγει την επαγγελματική τους ανάπτυξη, ενώ παράλληλα έχει να διαχειριστεί τη σχέση με τους γονείς, ενισχύοντας τη συνεργασία, τον διάλογο και την επικοινωνία.

Βασικά εμπόδια στην εφαρμογή

Τα κύρια εμπόδια που αναδείχθηκαν μέσα από τα ευρήματα αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους συνθέτοντας ένα πολυεπίπεδο πλέγμα που δυσχεραίνει την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η αυτοπεποίθηση και η παιδαγωγική κατάρτιση περιορίζονται από την ασάφεια του θεσμικού πλαισίου και την έλλειψη επαρκούς και συστηματικής επιμόρφωσης, ενώ οι κοινωνικές αντιλήψεις που κυριαρχούν για τη σεξουαλική αγωγή προκαλούν μεγαλύτερη ανασφάλεια στους/στις εμπλεκόμενους. Ταυτόχρονα, τα διοικητικά καθήκοντα των στελεχών ηγεσίας και οι καθημερινές οργανωτικές δυσκολίες που έχουν να αντιμετωπίσουν μέσα στο σχολικό περιβάλλον παρεμποδίζουν την εύρυθμη υλοποίηση και την αποτελεσματική διεκπεραίωση τέτοιων δράσεων, υπονομεύοντας τελικά την ποιότητα και το αποτέλεσμα της εφαρμογής τους.

Επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών της εκπαίδευσης

Αναφορικά με τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα ερευνητικά δεδομένα αναδεικνύουν μια σαφή πολυπλοκότητα. Τα ευρήματα δεν αφορούν μόνο τις ηγετικές ικανότητες και την κατανόηση του πεδίου της σεξουαλικής αγωγής, αλλά περιλαμβάνουν δεξιότητες απαραίτητες για την παιδαγωγική προσέγγιση του θέματος, τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό, καθώς και τις δεξιότητες επικοινωνίας και διαχείρισης ευαίσθητων ζητημάτων, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την επικοινωνία με τους γονείς. Είναι σημαντικό να καλυφθούν οι επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών, καθώς αυτό θα βοηθήσει στην αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο.

Συνεργασία με Γονείς και Σχολική Κοινότητα

Όπως προκύπτει από την έρευνα, η συνεργασία ανάμεσα στο σχολείο και στην οικογένεια, ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και στους γονείς, είναι καθοριστική για να έχει επιτυχία η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα ηγετικά στελέχη καταβάλλουν συστηματική προσπάθεια για να εξασφαλίσουν ισορροπία στο σχολικό περιβάλλον, λαμβάνοντας υπόψη με διαλογική διαδικασία τις απόψεις και τις ανησυχίες των γονέων οι οποίες συχνά διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων. Ωστόσο, η συνεργασία αυτή δεν είναι πάντα εύκολη και η επικοινωνία με τις οικογένειες απαιτεί χρόνο, διαρκή προσπάθεια και κατάλληλες δεξιότητες. Οι επικοινωνιακές δεξιότητες έχουν σημαντική θέση στη διαχείριση ευαίσθητων ζητημάτων που αφορούν τη σεξουαλική αγωγή, καθώς τα στελέχη εκπαίδευσης απαντούν σε ερωτήσεις και χτίζουν σχέσεις εμπιστοσύνης. Η αρμοδιότητα αυτή αποτελεί σημαντικό λόγο που τα στελέχη

εκπαίδευσης αλλά και οι εκπαιδευτικοί των σχολείων πρέπει να επιμορφωθούν, όχι μόνο σε σχέση με το περιεχόμενο της σεξουαλικής αγωγής, αλλά και σε σχέση με τις επικοινωνιακές δεξιότητες. Όπως αναφέρεται και στη διεθνή βιβλιογραφία, αυτή η εκπαίδευση είναι θεμελιώδης για τη στήριξη της συνεργασίας μεταξύ σχολείου και οικογένειας και για την αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής (UNESCO, 2018· WHO & BZgA, 2010).

12.3. Προτάσεις για τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης

Με βάση τα ευρήματα της έρευνας, διατυπώνονται οι εξής προτάσεις:

α) Συστηματική και υποχρεωτική ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στο αναλυτικό πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Η σεξουαλική αγωγή είναι απαραίτητο να ενσωματωθεί με συστηματικό και υποχρεωτικό τρόπο στο αναλυτικό πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το περιεχόμενο και οι διδακτικές προσεγγίσεις πρέπει να έχουν ξεκάθαρους στόχους ακολουθώντας το αναπτυξιακό στάδιο των παιδιών. Ένα επίσης ξεκάθαρο και οργανωμένο θεσμικό πλαίσιο βοηθάει πολύ τους εκπαιδευτικούς και τους υπεύθυνους εκπαίδευσης, καθώς μειώνει την αβεβαιότητα και τους δίνει μια σαφή κατεύθυνση για το πώς να υλοποιήσουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής. Οι μαθητές/τριες θα είναι σε θέση να αποκτήσουν σταδιακά τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες μέσα από μια συνεκτική και κατάλληλη παιδαγωγική προσέγγιση που ευθυγραμμίζεται με διεθνώς αναγνωρισμένες κατευθυντήριες γραμμές, όπως αυτές της UNESCO (2018) και του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (WHO & BZgA, 2010). Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα θα μπορούσε να αναπτύξει σημαντική εκπαιδευτική πολιτική για την ενίσχυση της ποιότητας προγραμμάτων αλλά και της συνέπειας στην εφαρμογή τους με την υποχρεωτική ένταξή της σεξουαλικής αγωγής στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, όχι μόνο στην πρωτοβάθμια αλλά και γενικότερα σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Αυτή η προοδευτική αλλαγή στην εκπαίδευση θα μπορούσε να διευκολύνει σημαντικά τον ρόλο των στελεχών εκπαίδευσης, δίνοντάς τους ένα ξεκάθαρο πλαίσιο αναφοράς για τον σχεδιασμό, τον συντονισμό και την υποστήριξη δράσεων σεξουαλικής αγωγής και παράλληλα θα συνέβαλε στην αναβάθμιση της ποιότητας στη διδακτική διαδικασία.

β) Υιοθέτηση ολιστικής παιδαγωγικής προσέγγισης στο σχολείο

Για την αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, χρειάζεται τα ηγετικά στελέχη να δημιουργήσουν το κατάλληλο κλίμα στο σχολικό περιβάλλον που θα ενθαρρύνει τη δημοκρατία, δηλαδή τον ανοιχτό διάλογο, την ελεύθερη έκφραση και τη συμπεριληπτική συμμετοχή των μαθητών/τριών. Σε ένα σχολείο όπου οι σχέσεις όλων των εμπλεκόμενων θα βασίζονται σε αξίες, όπως είναι η εμπιστοσύνη, ο σεβασμός και η αποδοχή της διαφορετικότητας, οι μαθητές/τριες θα νιώθουν ασφάλεια και θα υπάρχει «χώρος» για να μοιράζονται σκέψεις, απορίες, προβληματισμούς (Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025).

Η ανάγκη για τη δημιουργία ενός δημοκρατικού σχολικού περιβάλλοντος είναι ιδιαίτερα αναγκαία, ειδικά σε μια εποχή όπου αμφισβητούνται οι αξίες, όπως η

αξιοπρέπεια, η ισότητα και η ελευθερία. Ιδιαίτερα σε θέματα σεξουαλικής και έμφυλης ποικιλομορφίας υπάρχουν έντονες αντιδράσεις (European Parliament, 2022).

Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα, η σεξουαλική αγωγή αναδεικνύεται σε έναν καθοριστικό παράγοντα, καθώς προσεγγίζει το θέμα συμπεριληπτικά και επιστημονικά τεκμηριωμένα, αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα, σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα και ανταποκρίνεται στις ανάγκες όλων των μαθητών/τριών, συμπεριλαμβανομένων και των ατόμων με αναπηρία. Ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας είναι καθοριστικός στην καλλιέργεια ενός τέτοιου σχολικού περιβάλλοντος που δεν ενισχύει μόνο τη μάθηση, αλλά συμβάλλει σημαντικά στη διαμόρφωση μιας δίκαιης, συμπεριληπτικής και υποστηρικτικής κοινωνίας, καθώς δημιουργεί κουλτούρα αποδοχής, συνεργασίας και ασφάλειας μέσα στη σχολική κοινότητα.

γ) Ενίσχυση του ρόλου της εκπαιδευτικής ηγεσίας

Καθοριστικός είναι ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας, καθώς λειτουργεί ως οδηγός και υποστηρικτής για τους/τις εκπαιδευτικούς της σχολική μονάδας ή των σχολικών μονάδων ευθύνης τους. Με την ενεργή συμμετοχή τους τα στελέχη της εκπαίδευσης μπορούν να ενδυναμώσουν τους/τις εκπαιδευτικούς και να διευκολύνουν τον σχεδιασμό και την υλοποίηση εκπαιδευτικών δράσεων στο πλαίσιο της σεξουαλικής αγωγής.

Όπως αναφέρουν ο Μαυρογιώργος (1999) και ο Leithwood (2005), ένας ηγέτης που έχει μετασχηματιστικά και υποστηρικτικά χαρακτηριστικά μπορεί να ενισχύσει τη συνεργασία, να καλλιεργήσει ένα θετικό κλίμα στο σχολείο και να βελτιώσει τη συνολική αποτελεσματικότητα της σχολικής μονάδας. Ο ρόλος είναι κρίσιμος, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για πεδία που συχνά συνοδεύονται από ανησυχίες και κοινωνικές ευαισθησίες, όπως είναι η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής. Το ηγετικό στέλεχος που παρέχει σαφή καθοδήγηση, ενισχύει την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και δημιουργεί ένα ασφαλές περιβάλλον που ευνοεί την ελεύθερη έκφραση και τη συνεργασία, συμβάλλει στην ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και στην αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής. Όπως τονίζει και η σύγχρονη βιβλιογραφία, η παιδαγωγική διάσταση της ηγεσίας, που εστιάζει στη στήριξη της διδασκαλίας και της μάθησης, είναι θεμελιώδης για την επιτυχή εφαρμογή καινοτόμων εκπαιδευτικών πρακτικών, όπως είναι το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής (Fullan, 2007). Επομένως, η ενίσχυση του ρόλου της εκπαιδευτικής ηγεσίας με την κατάλληλη επιμόρφωση είναι προϋπόθεση για την αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής

δ) Δημιουργία ασφαλούς και υποστηρικτικού σχολικού περιβάλλοντος

Η δημιουργία ενός κατάλληλου σχολικού περιβάλλοντος που ενθαρρύνει τον ανοιχτό διάλογο, την ελεύθερη έκφραση και τη συμμετοχή των μαθητών/τριών χωρίς εξαιρέσεις, που βασίζεται στον σεβασμό και στην αποδοχή της διαφορετικότητας θα βοηθήσει αποτελεσματικά στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής. Μέσα από το πρόγραμμα αυτό και λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω προτάσεις (βλ. ανωτέρω 12.3.α., 12.3.β. & 12.3.γ.) οι μαθητές/τριες θα μπορούν να μοιράζονται τις σκέψεις τους, τις απορίες τους και τους προβληματισμούς τους με σεβασμό και ασφάλεια. Η καλλιέργεια ενός τέτοιου θετικού κλίματος θα ενισχύσει τη σχέση μεταξύ των

εκπαιδευτικών και των μαθητών/τριών και θα δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για ουσιαστική μάθηση και ενεργή συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας είναι καθοριστικός, καθώς συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας κουλτούρας υποστήριξης, συνεργασίας και αποδοχής μέσα στη σχολική κοινότητα. Η ενεργή συμμετοχή της ηγεσίας δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για ένα ασφαλές και υποστηρικτικό περιβάλλον, καθώς καλείται να διαχειριστεί πιθανές εντάσεις ή ακόμα και αντιδράσεις. Βασική προϋπόθεση για την εύρυθμη εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο είναι η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας. Όπως αναφέρεται και στη διεθνή βιβλιογραφία, η δημιουργία ενός ασφαλούς μαθησιακού περιβάλλοντος είναι θεμελιώδης προϋπόθεση για την αποτελεσματική προσέγγιση σε θέματα σεξουαλικής αγωγής (UNESCO, 2018; WHO, 2023a).

ε) Ανάπτυξη συνεργασίας με τους γονείς

Καθοριστικοί παράγοντες για να ενισχυθεί η αποδοχή και η αναγκαιότητα της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι η σωστή ενημέρωση και η ενεργή συμμετοχή των γονέων με σκοπό να μειωθούν οι παρερμηνείες. Η σχέση μεταξύ του σχολείου και της οικογένειας μπορεί να ενισχυθεί μέσα από έναν εποικοδομητικό διάλογο και μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες μπορεί να εξασφαλίσει για τους/τις μαθητές/τριες την απαραίτητη γνώση.

Η διεθνής βιβλιογραφία δείχνει ότι η συνεργασία με τους γονείς είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την επιτυχία των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, επειδή ενισχύει τη διαφάνεια, την εμπιστοσύνη και τη βιωσιμότητα των παρεμβάσεων (UNESCO, 2018). Οι οικογένειες των μαθητών/τριών που συμμετέχουν ενεργά συμβάλλουν στη θετική διαμόρφωση στάσεων και αντιλήψεων και στη μείωση των αντιστάσεων/αντιδράσεων απέναντι στη διδασκαλία των θεμάτων αυτών (WHO & BZgA, 2010). Η ενίσχυση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των στελεχών εκπαίδευσης, όπως αναφέρεται και στο 12.3.γ. και στο 12.3.δ., βοηθά στην ανάπτυξη ουσιαστικού διαλόγου με τους γονείς και χτίζει σχέσεις εμπιστοσύνης και καλής συνεργασίας.

στ) Ενίσχυση διεπιστημονικών συνεργασιών με το σχολείο

Η συνεργασία με ειδικούς, όπως ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς, είναι κρίσιμη για να βελτιωθεί η ποιότητα και η εγκυρότητα των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Αυτή η διεπιστημονική προσέγγιση βοηθά στην κατανόηση πολύπλοκων πτυχών της σεξουαλικότητας συνδυάζοντας τις γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές διαστάσεις της μάθησης και, ταυτόχρονα, προσφέρει πιο ολοκληρωμένη υποστήριξη στις ανάγκες των μαθητών/τριών λαμβάνοντας υπόψη και τις εμπειρίες τους. Επιτακτική ανάγκη για την ομαλή εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής αποτελεί η επαρκής στελέχωση των σχολείων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με ειδικούς, ώστε να διασφαλιστεί η εκπαιδευτική διαδικασία με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, για την αποτελεσματική ολιστική προσέγγιση της σεξουαλικής αγωγής απαιτείται συνεργασία ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς, επαγγελματίες υγείας, γονείς και άλλους ειδικούς (WHO & BZgA,

2010). Τα προγράμματα μπορούν να ανταποκριθούν στις πραγματικές ανάγκες των μαθητών/τριών όταν προσφέρουν μία ολοκληρωμένη και επιστημονικά τεκμηριωμένη εκπαίδευση. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας είναι εξαιρετικά σημαντικός, καθώς συντονίζει τις συνεργασίες και εξασφαλίζει την καλύτερη αξιοποίηση των διαθέσιμων ανθρώπινων πόρων.

12.4. Προτάσεις για επιμορφωτική πολιτική στην εκπαίδευση

Η επιμόρφωση αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής και για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής πολιτικής στην Ελλάδα. Οι ακόλουθες προτάσεις μπορούν να συμβάλουν στη διαμόρφωση ενός σταθερού πλαισίου επιμορφωτικής πολιτικής, που θα έχει διάρκεια και που θα υποστηρίζει ουσιαστικά το εκπαιδευτικό έργο της σεξουαλικής αγωγής:

α) Η ένταξη επιμόρφωσης σε μία ευρύτερη πολιτική συστηματικών προγραμμάτων, με διάρκεια και συμμετοχή όλων των στελεχών εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών, ανεξάρτητα από την ειδικότητά τους, μπορεί να εξασφαλίσει την ισότιμη επαγγελματική τους εξέλιξη. Κρίνεται αναγκαία η συστηματική ανάπτυξη προγραμμάτων διαρκούς επιμόρφωσης, τα οποία θα εντάσσονται σε μια ευρύτερη εκπαιδευτική πολιτική (Fullan, 2007).

β) Είναι απαραίτητο να δοθεί έμφαση σε βιωματικές και πρακτικά προσανατολισμένες μορφές επιμόρφωσης, οι οποίες συνδέονται άμεσα με την καθημερινή σχολική πραγματικότητα. Μέσα από την ενεργό συμμετοχή τους, οι εκπαιδευτικοί θα ενδυναμωθούν ώστε να διαχειρίζονται αποτελεσματικά ρεαλιστικά περιστατικά μέσα στην τάξη.

γ) Η επιμόρφωση πρέπει να διαφοροποιείται ανάλογα με τον ρόλο του/της εκπαιδευτικού, να καλύπτει τις ιδιαίτερες ανάγκες τόσο των στελεχών εκπαιδευτικής ηγεσίας, που σχεδιάζουν και υποστηρίζουν, όσο και των εκπαιδευτικών της τάξης, που υλοποιούν τέτοιου είδους παρεμβάσεις.

δ) Η ανάπτυξη κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού – εγχειριδίου μαζί με τον οδηγό (manual) εφαρμογής θα παρέχει σαφή οδηγία και πρακτικά εργαλεία για την εφαρμογή του. Το υλικό αυτό θα μειώσει στο ελάχιστο την αβεβαιότητα των εμπλεκόμενων και θα διευκολύνει την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στην πράξη. Για τη δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού προτείνεται η αξιοποίηση διεθνώς αναγνωρισμένων οδηγιών για τη σεξουαλική αγωγή, όπως είναι οι οδηγοί της UNESCO (2018) και του WHO (2023a).

ε) Σημαντική είναι η δημιουργία κοινοτήτων μάθησης και δικτύων συνεργασίας, δομές που θα συμβάλλουν στη συνεχή επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών και θα ενισχύσουν την ανταλλαγή εμπειριών, την ανατροφοδότηση και τη διάχυση καλών πρακτικών (Μπρουσκέλη & Γερούκη, 2025).

στ) Προτείνεται η σεξουαλική αγωγή να ενταχθεί επίσημα στην αρχική πανεπιστημιακή εκπαίδευση των εκπαιδευτικών ως υποχρεωτικό μάθημα. Η ένταξη της στα Προγράμματα Σπουδών των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων για τους/τις εκπαιδευτικούς γενικής και ειδικής εκπαίδευσης, αγωγής υγείας αλλά και των

ειδικοτήτων που διδάσκουν στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης θα βοηθήσει στην κατάλληλη προετοιμασία, καθώς θα ξεκινήσει από το στάδιο των σπουδών τους και δεν θα εξαρτάται αποκλειστικά από μεταγενέστερη επιμόρφωση (UNESCO, 2018).

Επομένως, η επιμόρφωση των στελεχών εκπαίδευσης θεωρείται θεσμική προτεραιότητα με σκοπό να διασφαλιστεί η ουσιαστική, συνεκτική και βιώσιμη εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία και όχι ως απλώς μία αποσπασματική ή ατομική πρωτοβουλία.

12.5. Συνολική αποτίμηση της έρευνας

Η παρούσα έρευνα αναδεικνύει ότι η σεξουαλική αγωγή αποτελεί μια κρίσιμη και ταυτόχρονα πολύπλοκη διάσταση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Για την αποτελεσματική της λειτουργία, απαιτείται η ύπαρξη ενός συνεκτικού και υποστηρικτικού πλαισίου, το οποίο θα συνδυάζει τη θεσμική κατοχύρωση, τη συστηματική επιμόρφωση, την ενεργή και παιδαγωγικά προσανατολισμένη ηγεσία, καθώς και την ουσιαστική συνεργασία με την οικογένεια και την ευρύτερη κοινωνία.

Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι, αν και υπάρχει γενικά θετική στάση απέναντι στη σεξουαλική αγωγή, υπάρχουν και σημαντικές προκλήσεις που επηρεάζουν την εφαρμογή της στην πράξη, όπως η ασάφεια του πλαισίου, η έλλειψη καθοδήγησης και υποστήριξης αλλά και κοινωνικές επιφυλάξεις.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι η έρευνα φωτίζει τον ρόλο των στελεχών ως καταλυτών για τον σχεδιασμό, την υποστήριξη και τη διαμόρφωση του σχολικού κλίματος. Ενώ αναγνωρίζεται η καθοριστική σημασία του ρόλου τους, παράλληλα γίνονται εμφανείς οι πολυδιάστατες επιμορφωτικές τους ανάγκες, τόσο σε επίπεδο γνώσεων όσο και σε επίπεδο παιδαγωγικών, επικοινωνιακών και διοικητικών δεξιοτήτων.

Η εστίαση στα στελέχη εκπαίδευσης είναι ένα καινοτόμο στοιχείο της μελέτης, καθώς πρόκειται για ένα πεδίο που παραμένει σχετικά ανεξερεύνητο στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα, με την παρούσα έρευνα να συμβάλλει σημαντικά στη διεύρυνση της σχετικής βιβλιογραφίας και στη βαθύτερη κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής.

Εν κατακλείδι, η μελέτη θέτει τις βάσεις για περαιτέρω έρευνα και παιδαγωγική ανάπτυξη, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για συστηματικές παρεμβάσεις, ενίσχυση της επιμόρφωσης και χάραξη σαφών κατευθύνσεων πολιτικής. Με τις κατάλληλες συνθήκες, η σεξουαλική αγωγή μπορεί να εφαρμοστεί στο σχολικό πλαίσιο με συνέπεια, ασφάλεια και με την κατάλληλη παιδαγωγική επάρκεια.

13. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται οι κύριοι περιορισμοί της έρευνας, καθώς και κάποιες προτάσεις για το πώς θα μπορούσε να προχωρήσει στο μέλλον σε αυτό το πεδίο. Η αξιολόγηση αυτών των περιορισμών που προέκυψαν από την έρευνα είναι ένα σημαντικό κομμάτι της διαδικασίας, καθώς βοηθά να κατανοηθούν τα όρια της μελέτης και να ενισχυθεί η επιστημονική της εγκυρότητα. Εντοπίζοντας τους περιορισμούς της παρούσας μελέτης διαμορφώνονται κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα που θα οδηγήσουν στην εμβάθυνση του πεδίου και στην περαιτέρω αξιοποίηση των συλλεχθέντων ευρημάτων.

13.1. Περιορισμοί της Έρευνας

Αν και η παρούσα έρευνα προσφέρει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τον ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας στη σεξουαλική αγωγή και τις επιμορφωτικές ανάγκες που προκύπτουν από αυτή, αναγνωρίζονται ορισμένοι περιορισμοί που σχετίζονται με τον σχεδιασμό και την υλοποίησή της.

Το δείγμα στο οποίο έγινε η παρούσα έρευνα είναι σχετικά μικρό και προέρχεται από συγκεκριμένες περιοχές, όπως είναι η Περιφέρεια Κρήτης (κατά πλειοψηφία) και η Περιφέρεια Αττικής. Η επιλογή του δείγματος από διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της Ελλάδας επέτρεψε τη διερεύνηση διαφορετικών εκπαιδευτικών περιβαλλόντων, περιορίζοντας όμως τη δυνατότητα για τη γενίκευση των ευρημάτων σε ολόκληρο τον εκπαιδευτικό πληθυσμό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Να σημειωθεί ότι εκτός από τη γεωγραφική περιοχή η έρευνα καταγράφει δεδομένα μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, χωρίς να εξετάζει τη δυναμική και ταχεία εξέλιξη του πεδίου, καθώς δέχεται επιρροές από κοινωνικές, πολιτικές και εκπαιδευτικές αλλαγές.

Αξιοσημείωτο είναι ότι τα ηγετικά στελέχη που συμμετείχαν δέχτηκαν με μεγάλη προθυμία και θετική διάθεση να συμμετάσχουν στην έρευνα, εκφράζοντας επιθυμία να μοιραστούν τις εμπειρίες τους σχετικά με την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία τους, καθώς και σκέψεις και προβληματισμούς για το πλαίσιο γενικότερα. Πρόκειται για μία παράμετρο που δείχνει την αυθεντικότητα και το βάθος στα δεδομένα μας, αν και δεν αναιρεί τους περιορισμούς της μελέτης.

Η χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων στην παρούσα μελέτη σημαίνει ότι τα δεδομένα βασίζονται στις προσωπικές εμπειρίες και αντιλήψεις των συμμετεχόντων και είναι πιθανό οι απαντήσεις τους να επηρεάζονται από υποκειμενικούς παράγοντες, όπως οι επαγγελματικές τους εμπειρίες και οι προσωπικές τους στάσεις. Η θεματική ανάλυση, αν και πρόκειται για μία έγκυρη και ευέλικτη μεθοδολογική προσέγγιση, περιλαμβάνει και κάποια ερμηνευτική υποκειμενικότητα από την πλευρά της ερευνήτριας. Οι προσωπικές αντιλήψεις, το θεωρητικό υπόβαθρο και η ερευνητική εμπειρία της ενδέχεται να επηρεάζουν τη διαδικασία κωδικοποίησης, κατηγοριοποίησης και ανάδειξης των θεματικών αξόνων. Η αξιοπιστία της μεθόδου ενισχύθηκε μέσω της συστηματικής ανάλυσης, της τεκμηρίωσης των αποτελεσμάτων και της συνεχούς συγκριτικής επεξεργασίας των δεδομένων.

13.2. Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Με βάση τους περιορισμούς που αναφέρθηκαν παραπάνω, προκύπτουν κάποιες σημαντικές κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα αναπτύσσονται σε αυτό το κεφάλαιο.

Ως ιδιαίτερα χρήσιμη κατεύθυνση για μελλοντική έρευνα προτείνεται η διεύρυνση του δείγματος, συμπεριλαμβάνοντας περισσότερους εκπαιδευτικούς και στελέχη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από διάφορες γεωγραφικές περιοχές, καθώς και η επέκταση της έρευνας στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Τα δεδομένα που θα συλλεχθούν θα ενισχύσουν την αντιπροσωπευτικότητα και θα αναδείξουν πιθανές διαφοροποιήσεις, ανάλογα με το κοινωνικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο. Ενδιαφέρον θα ήταν να συμπεριληφθούν και άλλες ομάδες συμμετεχόντων/ουσών από το κοντινό περιβάλλον του παιδιού, όπως οι ίδιοι μαθητές και οι μαθήτριες, οι γονείς και επαγγελματίες από υποστηρικτικές δομές (π.χ. ψυχολόγοι και κοινωνικοί λειτουργοί) με σκοπό να αναπτυχθεί μια πιο ολοκληρωμένη και πολυδιάστατη κατανόηση της σεξουαλικής αγωγής στο σχολικό περιβάλλον.

Μια άλλη πρόταση είναι η αξιοποίηση μικτών μεθόδων έρευνας (ποσοτικών και ποιοτικών) που μπορούν να προσφέρουν περισσότερα ολοκληρωμένα και συγκρίσιμα δεδομένα σχετικά με τις στάσεις, τις πρακτικές και τις επιμορφωτικές ανάγκες. Για τη σύνδεση της θεωρίας με την πράξη, προτείνεται η ανάπτυξη παρεμβατικών ερευνών που θα εξετάζουν την αποτελεσματικότητα συγκεκριμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων ή επιμορφωτικών δράσεων στη σεξουαλική αγωγή.

Η περαιτέρω διερεύνηση του ρόλου της εκπαιδευτικής ηγεσίας κρίνεται σημαντική, καθώς η παρούσα έρευνα αναδεικνύει ένα πεδίο που φαίνεται να έχει μείνει σχετικά ανεξερευνήτο στην ελληνική πραγματικότητα θα μπορούσε να εστιάσει πιο συστηματικά στις πρακτικές ηγεσίας και στον τρόπο που αυτές επηρεάζουν την εφαρμογή καινοτόμων εκπαιδευτικών δράσεων.

Ενδιαφέρον και επίκαιρο θα ήταν να εξεταστεί η επίδραση της ψηφιακής πραγματικότητας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των μαθητών/τριών, των γονέων και της ευρύτερης εκπαιδευτικής κοινότητας σχετικά με το αντικείμενο της μελέτης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η παρούσα μελέτη έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς εστιάζει σε ένα πεδίο που παραμένει ανεπαρκώς διερευνημένο. Σε διεθνές επίπεδο υπάρχουν μελέτες και αναφορές που εξετάζουν διάφορες πτυχές της σχολικής ηγεσίας σε σχέση με την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής και άλλων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων, οι οποίες, όπως φαίνεται, παραμένουν περιορισμένες και διάσπαρτες. Στο ελληνικό πλαίσιο, η βιβλιογραφική ανασκόπηση δεν αποκάλυψε αντίστοιχες μελέτες που να εξετάζουν ειδικά τον ρόλο, τις στάσεις και τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών της εκπαιδευτικής ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, όσον αφορά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Έτσι, η παρούσα μελέτη φαίνεται να αποτελεί την πρώτη συστηματική προσπάθεια διερεύνησης αυτού του πεδίου στην Ελλάδα.

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία αναδεικνύει τη σημασία της σεξουαλικής αγωγής στην εκπαίδευση, ένα πεδίο που απαιτεί προσεκτική, συστηματική και οργανωμένη προσέγγιση. Τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι η επιτυχία της εφαρμογής της δεν εξαρτάται μόνο από το περιεχόμενο της διδασκαλίας, αλλά και από διάφορους παράγοντες, όπως είναι η εκπαιδευτική πολιτική, η θεσμική υποστήριξη, η συνεχής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας, η συνεργασία και η επικοινωνία με την οικογένεια και την ευρύτερη κοινωνία.

Τα ευρήματα τεκμηριώνουν τον σημαντικό ρόλο των στελεχών της εκπαιδευτικής ηγεσίας, τα οποία καλούνται να λειτουργήσουν ως καταλύτες στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής σε ένα ασφαλές και υποστηρικτικό σχολικό περιβάλλον. Η συμβολή τους είναι καθοριστική, καθώς επηρεάζει τόσο το σχολικό κλίμα και την κουλτούρα όσο και την αυτοπεποίθηση των εκπαιδευτικών και την επαγγελματική τους ανάπτυξη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα που αφορούν τις επιμορφωτικές ανάγκες των στελεχών εκπαίδευσης, καθώς καταδεικνύουν ότι η αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση συναρτάται όχι μόνο με το θεσμικό πλαίσιο, αλλά και με τη δική τους επαγγελματική ετοιμότητα. Επομένως, η ανάγκη για μία στοχευμένη και συστηματική επιμόρφωση των στελεχών στη σεξουαλική αγωγή αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων, επιβεβαιώνοντας τον κεντρικό άξονα της μελέτης αυτής.

Η έρευνα δεν εξετάζει απλώς τη σεξουαλική αγωγή, αλλά μετατοπίζει το ενδιαφέρον στον ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αναδεικνύοντας έναν κρίσιμο παράγοντα της εκπαιδευτικής αλλαγής που επηρεάζει καθοριστικά τη μετάβαση από την εκπαιδευτική πολιτική στην εκπαιδευτική πράξη. Μελετώντας προσεκτικά τις ανάγκες θέτει τις βάσεις για μελλοντικές ερευνητικές και παιδαγωγικές παρεμβάσεις, με στόχο τη διαμόρφωση ενός συνεκτικού, επιστημονικά τεκμηριωμένου και παιδαγωγικά επαρκούς πλαισίου, που θα υποστηρίζει ουσιαστικά τη σεξουαλική αγωγή στο σχολείο. Υπό αυτήν την έννοια, η σεξουαλική αγωγή συνδέεται άμεσα με τον ευρύτερο ρόλο που έχει το σχολείο στη διαμόρφωση ενεργών, υπεύθυνων και δημοκρατικών πολιτών. Δε δίνει μόνο έμφαση σε δεξιότητες ζωής, αλλά επίσης προάγει τον σεβασμό, την υπευθυνότητα, την αναγνώριση των δικαιωμάτων και την αποδοχή της διαφορετικότητας. Είναι ένας τρόπος να προετοιμαστούν οι νέοι για να

γίνουν ολοκληρωμένες προσωπικότητες και ενεργά μέλη της κοινωνίας μας. Η σεξουαλική αγωγή δεν είναι απλώς ένα γνωστικό αντικείμενο, αλλά ένα δυναμικό πεδίο που αποτυπώνει τον παιδαγωγικό και αξιακό προσανατολισμό του σύγχρονου σχολείου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αβδελά, Ε. (1997). *Φύλο και ιστορία: Η ιστορία των γυναικών και το φύλο ως κατηγορία ανάλυσης*. Αλεξάνδρεια.
- Αθανασούλα-Ρέππα, Α. (1999). Επικοινωνία στον εκπαιδευτικό οργανισμό. Στο Αθανασούλα-Ρέππα, Α., Ανθοπούλου, Σ.Σ., Κατσουλάκης, Σ., & Μαυρογιώργος, Γ. (Επιμ.), *Διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων: Διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού* (Τόμ. Β΄, σσ. 37–185). ΕΑΠ.
- Αθανασούλα-Ρέππα, Α. (2008α). Ο εκπαιδευτικός οργανισμός και το ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον. Στο Αθανασούλα-Ρέππα, Α. & Κουτούζης, Μ. (Επιμ.), *Διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων: Κοινωνική και ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαιδευτικής διοίκησης* (Τόμ. Γ΄, σσ. 39–91). ΕΑΠ.
- Αθανασούλα-Ρέππα, Α. (2008β). Ο εκπαιδευτικός οργανισμός στο διεθνές και ευρωπαϊκό περιβάλλον. Στο Αθανασούλα-Ρέππα, Α. & Κουτούζης, Μ. (Επιμ.), *Διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων: Κοινωνική και ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαιδευτικής διοίκησης* (Τόμ. Γ΄, σσ. 93–138). ΕΑΠ.
- Ανθοπούλου, Σ.-Σ. (1999α). Διαχείριση ανθρώπινου δυναμικού. Στο Α. Αθανασούλα-Ρέππα, Σ.-Σ. Ανθοπούλου, Σ. Κατσουλάκης, & Γ. Μαυρογιώργος (Επιμ.), *Διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων: Διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού* (Τόμ. Β΄, σσ. 17–92). ΕΑΠ.
- Ανθοπούλου, Σ.-Σ. (1999β). Συμβουλευτική υποστήριξη και παρακίνηση εκπαιδευτικού προσωπικού. Στο Αθανασούλα-Ρέππα, Α., Ανθοπούλου, Σ.-Σ., Κατσουλάκης, Σ., & Μαυρογιώργος, Γ. (Επιμ.), *Διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων: Διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού* (Τόμ. Β΄, σσ. 187–228). ΕΑΠ.
- Ασκητής, Θ. (2007α). *Σεξουαλική αγωγή και διαφυλικές σχέσεις: Εγχειρίδιο εκπαιδευτικού για μαθητές 6–8 [Εκπαιδευτικό υλικό]*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Ασκητής, Θ. (2007β). *Σεξουαλική αγωγή και διαφυλικές σχέσεις: Εγχειρίδιο εκπαιδευτικού για μαθητές 8–12 [Εκπαιδευτικό υλικό]*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Ασκητής, Θ. (2008α). *Σεξουαλική αγωγή και διαφυλικές σχέσεις: Τετράδιο μαθητή 6–8 [Εκπαιδευτικό υλικό]*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Ασκητής, Θ. (2008β). *Σεξουαλική αγωγή και διαφυλικές σχέσεις: Τετράδιο μαθητή 9–12 [Εκπαιδευτικό υλικό]*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Ασκητής, Θ. (2010α). *Σεξουαλική αγωγή στο σχολείο*. Πατάκης.
- Ασκητής, Θ. (2010β). *Σεξουαλική αγωγή και ψυχική υγεία των εφήβων*. Καστανιώτης.
- Ασκητής, Θ. (2015). *Σεξουαλική αγωγή στο σχολείο: Πρόληψη, ενημέρωση και ψυχοκοινωνική στήριξη των μαθητών*. Κοινωνικό Σχολείο.
- Ασφαλή Ξένοιαστα Παιδιά Τώρα – Α.ΞΕ.Π.Τ. (2019). *Παίζω με τον Φρίξο και μαθαίνω για το σώμα μου και τις διαπροσωπικές σχέσεις [Εκπαιδευτικό πρόγραμμα]*. Βραβείο Αριστείας & Καινοτομίας της World Association for Sexual Health. <https://www.axeptsafecarefreechildren.org/>
- Βεργίδης, Δ. (2005). Κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις της εκπαίδευσης ενηλίκων. Στο Βεργίδης, Δ. & Πρόκου, Ε. (Επιμ.), *Στοιχεία κοινωνικο-οικονομικής*

λειτουργίας και θεσμικού πλαισίου (Τόμ. Α', σσ. 13–127). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Γαλανόπουλου, Ε., Καδιγιαννόπουλος, Γ., Καραβίδα, Μ., & Γαλανόπουλος, Α. (2020). *Η σεξουαλική αγωγή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στον ελληνικό χώρο*. Archives of Hellenic Medicine, 37(2), 267–272.

<https://www.mednet.gr/archives/2020-2/pdf/267.pdf>

Γερούκη Μ. (2011). *Η σεξουαλική αγωγή στο σχολείο: Θεωρία και πράξη – οι απόψεις των εκπαιδευτικών*. Μαραθιάς.

Γερούκη Μ., Βιταλάκη Ε., Τριαματάκη Α., Μαυράκη Δ. (2020). *Παίζω με τον Φρίξο και Μαθαίνω για το σώμα μου και τις διαπροσωπικές σχέσεις*. Πατάκης

Γερούκη, Μ. (2021). Προγράμματα σεξουαλικής αγωγής. Στο Β. Βιβαλάκη (Επιμ.), *Οικογενειακός προγραμματισμός. Σεξουαλική αγωγή* (σσ. 139–147). Broken Hill Publishers Ltd.

Δακοπούλου, Α. (2008). Η εκπαιδευτική μονάδα ως φορέας διαμόρφωσης και άσκησης εκπαιδευτικής πολιτικής. Στο Αθανασούλα-Ρέππα, Α., Κουτούζης, Μ., Μαυρογιώργος, Γ., & Χαλκιώτης, Δ. (Επιμ.), *Διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων* (Τόμ. Α', σσ. 165–208). ΕΑΠ.

Ελληνική Δημοκρατία. (1964). *Νόμος 4379/1964: Περί οργανώσεως και διοικήσεως της γενικής στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσεως* (ΦΕΚ Α' 182/24-10-1964).

Ελληνική Δημοκρατία. (1995). *Νόμος 2327/1995: Εθνικό συμβούλιο παιδείας, ρύθμιση θεμάτων έρευνας παιδείας και μετεκπαίδευσης εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις* (ΦΕΚ Α' 156/31-07-1995).

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2006). *Διερευνώντας το φύλο: Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός στη γενική, επαγγελματική και συνεχιζόμενη εκπαίδευση*. Βάνιας.

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (χ.χ.). *Εργαστήρια Δεξιοτήτων*.

<https://www2.iep.edu.gr/el/psifiako-apothetirio/skill-labs>

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2021). *Εργαστήρια δεξιοτήτων: Οδηγός για τις σχολικές μονάδες και τους εκπαιδευτικούς*.

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2021–2022). *Αποτελέσματα αξιολόγησης της εφαρμογής των εργαστηρίων δεξιοτήτων στο σχολικό έτος 2021–2022*.

https://dipe.las.sch.gr/wp-content/uploads/2023/10/%CE%95%CF%81_%CE%94%CE%B5%CE%BE_%CE%91%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%AF%CE%BC%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CE%95%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CE%AE%CF%82_2021_2022.pdf

Καβούρης, Ε. (2018). *Ηγεσία και διοίκηση της σχολικής μονάδας: Προκλήσεις και προοπτικές*. Πεδίο.

Καθημερινή. (2021, 8 Φεβρουαρίου). *Το #MeToo έφτασε και στην Ελλάδα*.

<https://www.kathimerini.gr/society/561255481/to-metoo-eftase-kai-stin-ellada/>

Κάραλης, Θ. (2005). *Σχεδιασμός, διοίκηση και αξιολόγηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων: Αξιολόγηση προγραμμάτων* (Τόμ. Δ'). ΕΑΠ.

Κόκκος, Α. (Επιμ.). (2019). *Διευρύνοντας τη θεωρία μετασχηματισμού: Η συμβολή δέκα σημαντικών στοχαστών*. Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

- Κόκκος, Α. (2017). *Εκπαίδευση και χειραφέτηση: Μετασχηματίζοντας στερεοτυπικές αντιλήψεις στο σχολείο και στην εκπαίδευση ενηλίκων*. Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Κορρέ, Μ. Π. & Λευθεριώτου, Π. (2022). *Σχεδιασμός προγραμμάτων μη τυπικής εκπαίδευσης ενηλίκων: Δια ζώσης εκπαίδευση και ηλεκτρονική μάθηση*. Ύψιλον.
- Κουτούζης, Μ. (2008). Αξιολόγηση στην εκπαιδευτική μονάδα. Στο Αθανασούλα-Ρέππα, Α. & Κουτούζης, Μ. (Επιμ.), *Διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων: Κοινωνική και ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαιδευτικής διοίκησης* (Τόμ. Γ', σσ. 13–38). ΕΑΠ.
- Κουτούζης, Μ., & Σπυριάδου, Κ. (2018). *Views and perceptions of elected members of regional administrative boards about headship selection processes in primary education: Laws 3848/2010 & 4325/2015*. Education Sciences, 2018(2), 37–61.
<https://ejournals.lib.uoc.gr/edusci/article/view/272/215>
- Κωνσταντινίδης, Θ. (2024). Ηγεσία των εκπαιδευτικών οργανισμών, τα στυλ και τα χαρακτηριστικά. Στο Ε. Καραϊσκού, Α. Κοκκίνου, Α. Μαυρογιάννη & Γ. Ρεντίφης (Επιμ.), *Πρακτικά του 3ου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου “Ελλάδα – Ευρώπη 2030: Εκπαίδευση, Έρευνα, Καινοτομία, Νέες Τεχνολογίες, Θεσμοί και Βιώσιμη Ανάπτυξη* (Τόμ. 3).
<https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/inoek/article/view/7190>
- Λαχανοπούλου, Φ. (2024). *Οι επιμορφωτικές ανάγκες των εκπαιδευτικών Α'θμιας εκπαίδευσης στη σεξουαλική αγωγή: απόψεις εκπαιδευτικών*. Κείμενα Παιδείας, (8), 41–54. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/keimena-paideias/article/view/37103>
- Λεμονής, Δ. (2024). *Απόψεις εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ως προς τη σεξουαλική αγωγή (Διπλωματική εργασία)*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. <https://pergamos.lib.uoa.gr/item/uoadl:3446609>
- Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2003). *Η σχολική τάξη Τ. Α': Χώρος, ομάδα, πειθαρχία, μέθοδος*. Ματσαγγούρας.
- Μαυρογιώργος, Γ. (1999). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών και επιμορφωτική πολιτική στην Ελλάδα. Στο Αθανασούλα-Ρέππα, Α., Ανθοπούλου, Σ. Σ., Κατσουλάκης, Σ., & Μαυρογιώργος, Γ. (Επιμ.), *Διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων: Διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού* (Τόμ. Β', σσ. 93–135). ΕΑΠ.
- Μπρουσκέλη, Β., & Γερούκη, Μ. (2025). *Ψυχική υγεία και σεξουαλικότητα: Η σεξουαλική εκπαίδευση στο σχολείο*. Gutenberg.
- Νόμος 4692/2020. *Αναβάθμιση του σχολείου και άλλες διατάξεις*. ΦΕΚ Α' 111/12.06.2020.
- Νόμος 4823/2021. *Αναβάθμιση του σχολείου, ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις*. ΦΕΚ Α' 136/03.08.2021.
- Παλάσκα, Σ., Μαστροθανάσης, Κ., & Γκιόλιας, Α. (2014). Διερεύνηση των επιμορφωτικών αναγκών των διευθυντών των σχολικών μονάδων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στο *Πρακτικά του 5ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Εκπαιδευτική Πολιτική (EduPolicies 2014)* (σσ. 231–235).
https://www.researchgate.net/publication/343386314_Diereunese_ton_epimorphotikon_anankon_ton_dieuthynton_ton_scholikon_monadon_protobathmias_ekpaideuses

- Παπαϊωάννου, Κ. (2009). *Διοίκηση εκπαιδευτικών οργανισμών: Νομικές, διοικητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις*. Gutenberg.
- Παπανούτσος, Ευάγγελος. (1965). *Αγώνες και αγωνία για την παιδεία*. Ίκαρος.
- Παπαχρήστος, Κ. & Ζαρκαδούλας, Ν. (2021). *Διοίκηση στην εκπαίδευση: Από διοικητικό οργανισμό στο σχολείο ως οργανισμός και κοινότητα μάθησης*. Αίακος.
- ΠΕΚΕΣ Δυτικής Ελλάδας. (2021). *Εγχειρίδιο κατευθυντηρίων οδηγιών για τα εργαστήρια δεξιοτήτων*. <https://blogs.sch.gr/pekesde/files/2021/09/ed1.pdf>
- Περιφέρεια Κρήτης. (2025). *Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη σεξουαλική υγεία παιδιών και την πρόληψη της κακοποίησης από την Περιφέρεια Κρήτης και την Α.ΞΕ.Π.Τ.* <https://www.crete.gov.gr/ekpaideytiko-programma-gia-ti-sexoyaliki-ygeia-paidion-kai-tin-prolipsi-tis-kakopoiisis-apo-tin-perifereia-kritis-kai-tin-a-xe-p-t/>
- Σαΐτης, Χ. (2008). *Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης: Ζητήματα θεωρίας και πράξης*. Gutenberg.
- Τσιμπουκλή, Α. (2020). Εκπαιδευτικό υλικό: Θεματική ενότητα - Δυναμική ομάδας και επικοινωνία στην εκπαίδευση ενηλίκων. ΙΝΕ. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. *Προγράμματα αγωγής υγείας στα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης* (ΦΕΚ Β' 1249/21-09-2000).
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και Τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Κριτική.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. (2001). *Σεξουαλική αγωγή: Εκπαιδευτικό υλικό για προγράμματα αγωγής υγείας*.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. (2021α). *Εργαστήρια δεξιοτήτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση* (Υπουργική Απόφαση υπ' αρ. 94185, ΦΕΚ Β' 3791/13-08-2021).
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. (2021β). *Πλαίσιο προγράμματος σπουδών για τα εργαστήρια δεξιοτήτων όλων των τύπων σχολικών μονάδων, νηπιαγωγείων, δημοτικών και γυμνασίων* (Υπουργική Απόφαση υπ' αρ. 94236/ΓΔ4/2021, ΦΕΚ Β' 3567/04-08-2021).
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. (2022). *Υπουργική Απόφαση Φ.361.22/6/149788/Ε3/2022: Ρύθμιση θεμάτων σχετικών με τη διαδικασία επιλογής και τοποθέτησης των Διευθυντών Σχολικών Μονάδων και Εργαστηριακών Κέντρων*. ΦΕΚ Β' 6141/03.12.2022.
- Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (χ.χ.). *Επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού*. Ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2026 από <https://www.minedu.gov.gr/>
- Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (2020). *Εργαστήρια δεξιοτήτων: Ενσωμάτωση στο υποχρεωτικό σχολικό πρόγραμμα και στόχοι δεξιοτήτων του 21ου αιώνα*. <https://act.digitalschool.gov.gr/ergastiria-dexiotiton/>
- Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (2023). *Υπουργική Απόφαση Φ.361.22/67/100248/Ε3/2023: Καθορισμός της διαδικασίας επιλογής και τοποθέτησης των Προϊσταμένων Νηπιαγωγείων και των Προϊσταμένων Δημοτικών Σχολείων*. ΦΕΚ Β' 5473/14.09.2023.
- Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (2024). *Πρόγραμμα Σπουδών «Δράσεις Ενεργού Πολίτη» του Νηπιαγωγείου, του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του*

- Λυκείου. ΦΕΚ Β΄ 6048/01-11-2024. <https://act.digitalschool.gov.gr/wp-content/uploads/2024/11/energospolitis.pdf>
- Υπουργείο Υγείας. (2008). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Αναπαραγωγική και Σεξουαλική Υγεία*.
- Υπουργική Απόφαση Γ2/4867/28-8-1992. Σχολικές δραστηριότητες. ΦΕΚ Β΄ 629/23.10.1992.
- Χωραΐτη, Μ. (2021, March 14). *Η σεξουαλική αγωγή υπάρχει ως μάθημα στα σχολεία από το 2001. Γιατί όμως δεν έχει διδαχθεί ποτέ; Δημοκρατική*. <https://www.dimokratiki.gr/14-03-2021/i-sexoyaliki-agogi-yparchei-os-mathima-sta-scholeia-apo-to-2001-giati-omos-den-echei-didachthei-pote/>
- Allen, L. (2011). *Young people and sexuality education: Rethinking key debates*. Palgrave Macmillan.
- Argyri, E. & Vasilikou, K. (2023). *Inclusion of students with different sexual orientation and gender identity in the Greek school*. Education Sciences, 2023(1), 37–57. <https://ejournals.lib.uoc.gr/edusci/article/view/1641/1524>
- Bancroft, J. (2009). *Human sexuality and its problems* (pp. 3–18). Churchill Livingstone/Elsevier Health Sciences. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780443051616000240>
- Barriuso-Ortega, S., Fernández-Hawrylak, M., & Heras-Sevilla, D. (2024). *Sex education in adolescence: A systematic review of programmes and meta-analysis*. Children and Youth Services Review, 166, 107926. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0190740924004985?via%3Dihub>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77–101.
- Brouskeli, V. (2017). *Σεξουαλική αγωγή ανά τον κόσμο, με έμφαση στις ευρωπαϊκές χώρες, για παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας: μία συστηματική ανασκόπηση. Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 6(1), 214–227. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hjre/article/view/14371/13196>
- Chiou, V. & Sideri, M. (2025). *Greek parents' perceptions and attitudes toward sexuality education and sexual diversity*. European Journal of Education Studies, 12(6), 163–176. <https://oapub.org/edu/index.php/ejes/article/view/6013/8637>
- Council of Europe – CDENF. (2024). Draft feasibility study on age-appropriate comprehensive sexuality education to strengthen responses for inter alia preventing and combating violence, including risky or harmful sexual behaviour by children (CDENF(2024)08). <https://rm.coe.int/cdenf-2024-08-draft-feasibility-study-on-comprehensive-sexuality-educa/1680b0d4d0>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). SAGE Publications. https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_609332/objava_105202/fajlovi/Creswell.pdf
- ECPAT International. (2025). *Addressing the need for comprehensive sexuality and relationships education to combat online child sexual exploitation and abuse* (Brief). <https://ecpat.org/resource/addressing-the-need-for-comprehensive-sexuality-and-relationships-education-to-combat-online-child-sexual-exploitation-and-abuse/>

European Commission. (2020). *LGBTIQ equality strategy 2020–2025 (COM (2020) 698 final)*. Publications Office of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020DC0698>

European Parliament. (2022). *Comprehensive sexuality education: Why is it important?* Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Brussels. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/719998/IPOL_STU\(2022\)719998_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/719998/IPOL_STU(2022)719998_EN.pdf)

European Union Agency for Fundamental Rights. (2020). *A long way to go for LGBTI equality*. Publications Office of the European Union. <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/eu-lgbti-survey-results>

Freire, Paulo. (2000). *Pedagogy of the oppressed (30th anniversary ed.; M. B. Ramos, Trans.)*. Continuum.

Fullan, Michael. (2007). *The new meaning of educational change (4th ed.)*. Teachers College Press.

Gerouki, M. (2007). *Sexuality and relationships education in the Greek primary schools: See no evil, hear no evil, speak no evil*. *Sex Education: Sexuality, Society and Learning*, 7(1), 81–100. <https://eric.ed.gov/?id=EJ828913>

Gerouki, M., Vitalaki, E., Triamataki, A., & Mavraki, D. (2019). What parents have to say on a sex education program implementation. Στο A. Giami & E. Jansen (Επιμ.), *Abstracts for the 24th Congress of the World Association for Sexual Health (WAS)*. *International Journal of Sexual Health*, 31(Suppl. 1), 609. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19317611.2019.1661941>

GLSEN. (2022). *The 2021 National School Climate Survey: The experiences of LGBTQ+ youth in our nation's schools*. <https://www.glsen.org/sites/default/files/2022-10/NSCS-2021-Full-Report.pdf>

Goldfarb, E. S., & Lieberman, L. D. (2021). *Three decades of research: The case for comprehensive sex education*. *Journal of Adolescent Health*, 68(1), 13–27. <https://www.jahonline.org/action/showPdf?pii=S1054-139X%2820%2930456-0>

Haberland, N., & Rogow, D. (2015). *Sexuality education: Emerging trends in evidence and practice*. *Journal of Adolescent Health*, 56(Suppl. 1), S15–S21. [https://www.jahonline.org/article/S1054-139X\(14\)00345-0/fulltext](https://www.jahonline.org/article/S1054-139X(14)00345-0/fulltext)

Hendriks, J., Mayberry, L., & Burns, S. (2024). *Preparation of the pre-service teacher to deliver comprehensive sexuality education: Teaching content and evaluation of provision*. *BMC Public Health*, 24, Article 1528. <https://link.springer.com/article/10.1186/s12889-024-18982-0>

Holt, L., Janek, S., & Yamey, G. (2025). Barriers and facilitators to implementing comprehensive sex education in Texas public schools: A qualitative study. *PLOS ONE*, 20(1), e0316329. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0316329>

Jaques, D. (2001). *Μάθηση σε ομάδες: Εγχειρίδιο για όσους συντονίζουν ομάδες ενήλικων εκπαιδευομένων*. Μεταίχμιο.

Jarvis, P. (2020). *Εκπαίδευση ενηλίκων και διά βίου μάθηση: Θεωρία και πράξη*. Μεταίχμιο.

- Keep Talking Greece. (2021, September 13). *Sex education protests in Greece: Orthodox associations oppose school curriculum*.
<https://www.keeptalkinggreece.com/2021/09/13/greece-sex-education-schools-protest-orthodox/>
- Ketting, E., & Ivanova, O. (2018). *Sexuality education in Europe and Central Asia: State of the art and recent developments (Report)*. Federal Centre for Health Education (BZgA) & IPPF European Network.
https://whocc.bioeg.de/fileadmin/user_upload/Dokumente/BZgA_ComprehensiveCountryReport_EN.pdf
- Kirby, D. (2007). *Emerging answers 2007: Research findings on programs to reduce teen pregnancy and sexually transmitted diseases*. The National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy.
<https://powertodecide.org/sites/default/files/resources/primary-download/emerging-answers.pdf>
- Laan, E. T. M., Klein, V., Werner, M. A., van Lunsen, R. H. W., & Janssen, E. (2021). *In pursuit of pleasure: A biopsychosocial perspective on sexual pleasure and gender*. *International Journal of Sexual Health*, 33(4), 516–536.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19317611.2021.1965689#d1e197>
- Leithwood, K. (2005). *Educational leadership: A review of the research*. Laboratory for Student Success, Temple University Center for Research in Human Development and Education. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED508502.pdf>
- LiFO.gr. (2021, February 9). *Πιλοτικά εργαστήρια δεξιοτήτων σε 218 σχολεία*.
<https://www.lifo.gr/now/greece/pilotika-ergastiria-dexiotiton-se-218-sholeia-sexoyaliki-diapaidagogisi-rompotiki>
- Mathieu, N.-C. (1991). *L'anatomie politique : catégorisations et idéologies du sexe*. Côté-femmes. https://www.persee.fr/doc/homso_0018-4306_1992_num_105_3_3314
- Mathieu, N.-C. (2005). Κατηγοριοποιήσεις και ιδεολογίες του φύλου. Στο Γιαννακόπουλος, Κ. (Ed.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας* (σσ. 120–250). Αλεξάνδρεια.
- Michielsen, K., & Ivanova, O. (2022). *Comprehensive sexuality education: Why is it important?* European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.
[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2022\)719998](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2022)719998)
- Mollen, D., Klann, E. M., Hinton, M., Vidican, M., & Romines, A. (2024). *Sex education among recent high school graduates*. *Sexuality Research and Social Policy*, 22(3), 1193–1204. <https://link.springer.com/article/10.1007/s13178-024-01041-z>
- Nimbi, F. M., Galizia, R., Rossi, R., Limoncin, E., Ciocca, G., Fontanesi, L., Jannini, E. A., Simonelli, C., & Tambelli, R. (2022). *The biopsychosocial model and the sex-positive approach: An integrative perspective for sexology and general health care*. *Sexuality Research and Social Policy*, 19(3), 894–908.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s13178-021-00647-x>
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage.
<https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=72173>
- Perelman, M. A., Giraldi, A., Parish, S., Wittmann, D., Fisher, W., Bober, S. L., Pastuszak, A., & Pfaus, J. (2025). *How has the biopsychosocial model fared in sexual*

- medicine and sex therapy? *Sexual Medicine Reviews*, 13(4), 663–673.
https://academic.oup.com/jsm/article/22/Supplement_1/qdaf068.071/8119830
- Planned Parenthood Action Fund. (2022). *Annual report 2022–2023*.
https://www.plannedparenthood.org/uploads/filer_public/54/90/5490bb95-e463-42ce-822a-0ec4ed803f7e/2024-ppaf-annualreport-c4-digital.pdf
- Rayne, K. (2023). *Σπάζοντας τη σιωπή: Δέκα κανόνες για να μιλήσετε με τα παιδιά στην εφηβεία για το σεξ*. Μαραθιάς.
- Rethnea.gr. (2020). *Ο Φρίξος επιστρέφει στα θρανία!* <https://rethnea.gr/%CE%BF-%CF%86%CF%81%CE%AF%CE%BE%CE%BF%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%81%CE%AD%CF%86%CE%B5%CE%B9-%CF%83%CF%84%CE%B1-%CE%B8%CF%81%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1/>
- SaferInternet4Kids.gr. (2024). *Αποτελέσματα έρευνας για τις διαδικτυακές συμπεριφορές ανηλίκων*. <https://saferinternet4kids.gr/nea/surveyresults2024/>
- Schneider, M., & Hirsch, J. S. (2020). *Comprehensive sexuality education as a primary prevention strategy for sexual violence perpetration*. *Trauma, Violence, & Abuse*, 21(3), 439–455. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29720047/>
- Shibuya, F., Estrada, C. A., Sari, D. P., Takeuchi, R., Sasaki, H., Warnaini, C., Kawamitsu, S., Kadriyan, H., & Kobayashi, J. (2023). Teachers' conflicts in implementing comprehensive sexuality education: A qualitative systematic review and meta-synthesis. *Tropical Medicine and Health*, 51, Article 18.
<https://link.springer.com/article/10.1186/s41182-023-00508-w>
- Sousa, D., & Gato, J. (2024). *Inclusive school policies and practices and the well-being of LGBTQ+ students in Portugal*. *Sexuality Research and Social Policy*, 22(3), 1457–1467. <https://link.springer.com/article/10.1186/s41182-023-00508-w>
- SPARK project. (2025–2027). *SPARK project 2025–27*.
<https://www.sparkprojects.org/>
- Stamatis, P. J., & Chatzinikolaou, A. M. (2020). *Practices of Greek school principals for improving school climate as a communication strategy*. *European Journal of Human Resource Management Studies*, 4(2), 93–107.
<https://oapub.org/soc/index.php/EJHRMS/article/view/822>
- Touloupis, T., & Pnevmatikos, D. (2024). *A preliminary examination of teachers' and parents' perspective on sexually inclusive primary education: The role of homophobic prejudice and moral disengagement*. *Frontiers in Education*, 9, 1421759.
<https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2024.1421759/full>
- UNESCO, & UNICEF. (2024). *Building strong foundations: How to put foundational education for health and well-being into practice*.
<https://www.unicef.org/media/158041/file/BSF4.%20How%20to%20put%20Foundational%20Education%20for%20Health%20and%20Well-being%20into%20Practice.pdf.pdf>
- UNESCO, UNAIDS, UNFPA, UNICEF, UN Women, & WHO. (2021). *The journey towards comprehensive sexuality education: Global status report*. UNESCO.
<https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/11/journey-towards-comprehensive-sexuality-education-global-status-report>

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379607>

UNESCO. (2016). *Out in the open: Education sector responses to violence based on sexual orientation and gender identity/expression*. UNESCO.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381728>

UNESCO. (2018). *International technical guidance on sexuality education: An evidence-informed approach*. UNESCO.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000393239>

UNESCO. (2024). *Καλή Εκπαιδευτική Πρακτική στον τομέα της ολοκληρωμένης σεξουαλικής αγωγής*. United Nations Committee on the Rights of the Child. *General comment No. 4: Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child* (CRC/GC/2003/4).

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GC4.pdf>

United Nations Committee on the Rights of the Child. (2016). *General comment No. 20: The implementation of the rights of the child during adolescence* (CRC/C/GC/20).

<https://www.refworld.org/legal/general/crc/2016/en/115419>

United Nations Population Fund. (2015). *The evaluation of comprehensive sexuality education programmes: A focus on the gender and empowerment outcomes*.

<https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPAEvaluationWEB4.pdf>

United Nations Population Fund. (2018). *Operational guidance for comprehensive sexuality education*. [https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20Operational%20Guidance%20for%20CSE%20-](https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20Operational%20Guidance%20for%20CSE%20-Final%20WEB%20Version.pdf)

[Final%20WEB%20Version.pdf](https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20Operational%20Guidance%20for%20CSE%20-Final%20WEB%20Version.pdf)

United Nations Population Fund. (2023). *Comprehensive sexuality education*.

<https://www.unfpa.org/comprehensive-sexuality-education>

United Nations. (1989). *Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού*.

<https://www.unicef.org/greece/%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CF%8D>

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development* (A/RES/70/1). <https://sdgs.un.org/goals>

van Ditzhuijzen, J., & Overeem, A. (2025). *Pleasure-inclusive sex education, sexual agency, and sexual well-being in adolescents and young adults: A scoping review*. *Archives of Sexual Behavior*, 54(4), 1627–1648.

<https://link.springer.com/article/10.1007/s10508-025-03103-8>

Vassilikou, K., & Ioannidi-Kapolou, E. (2016). *Sex education and sex behaviour in Greek adolescents: A research review*. *Social Cohesion and Development*, 11(2), 143–154.

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/SCAD/article/view/8912/9116>

Weeks, J. (2017). *Sexuality*. (4th ed.). Routledge.

WHO Regional Office for Europe & BZgA. (2010). *Standards for sexuality education in Europe: A framework for policymakers, educational and health authorities and*

specialists. WHO Regional Office for Europe. <https://www.icmec.org/wp-content/uploads/2016/06/WHOStandards-for-Sexuality-Education-in-Europe.pdf>

World Association for Sexual Health. (2019). *WAS sexuality education awards: Excellence and Innovation in Sexuality Education – Winners*. <https://www.worldsexualhealth.net/was-congress-of-the-world-association-for-sexual-health-sexuality-excellence-in-education-award>

World Association for Sexual Health. (2024). *Organizational members*. <https://www.worldsexualhealth.net/organizational-members>

World Health Organization. (2023a). *Comprehensive sexuality education: Q&A*. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/comprehensive-sexuality-education>

World Health Organization. (2023b). *Global public health intelligence report 2023*.
World Health Organization. <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/c4806a24-1b68-44e5-a5a8-6d2e619cc2e2/content>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Οδηγός Ημιδομημένης Συνέντευξης

Σε αυτό το παράρτημα, θα βρείτε τον οδηγό της ημιδομημένης συνέντευξης που χρησιμοποιήσαμε για να συλλέξουμε τα δεδομένα της έρευνάς μας. Οι ερωτήσεις σχεδιάστηκαν με βάση τα ερευνητικά μας ερωτήματα και είχαν ως στόχο να εξετάσουν τις αντιλήψεις, τις στάσεις και τις επιμορφωτικές ανάγκες στα ηγετικά στελέχη σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

1. Πόσα χρόνια είστε στη θέση ευθύνης που κατέχετε;
2. Ποιο είναι το εκπαιδευτικό σας υπόβαθρο;
3. Όταν ακούτε για σεξουαλική αγωγή, ποια είναι η πρώτη σκέψη που σας έρχεται στο μυαλό;
4. Τι πιστεύετε για τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής σε νηπιαγωγεία και δημοτικά σχολεία; Μπορείτε να μας εξηγήσετε τη θέση σας;
5. Πώς πιστεύετε ότι θα πρέπει να διδάσκεται η σεξουαλική αγωγή, τόσο σε επίπεδο περιεχομένου όσο και σε διδακτική προσέγγιση; Ποιες θεματικές ενότητες θεωρείτε ότι είναι σημαντικό να καλύπτονται; (π.χ. σώμα, σχέσεις, ταυτότητα, υγεία, σεβασμός)
6. Πώς τοποθετείστε απέναντι σε αυτόν τον ορισμό; Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τον ορισμό που ακολουθεί: « <i>Η σεξουαλική αγωγή αποτελεί μια εκπαιδευτική διαδικασία που αφορά τις γνωστικές, συναισθηματικές, σωματικές και κοινωνικές πτυχές της σεξουαλικότητας και στοχεύει στην ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων, στάσεων και αξιών που ενισχύουν την υγεία, την ευημερία και τον σεβασμό των δικαιωμάτων. Η Ολοκληρωμένη Σεξουαλική Αγωγή (ΟΣΑ/CSE) στοχεύει στο να εξοπλίσει τα παιδιά και τους νέους με γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις και αξίες που θα τους ενδυναμώσουν ώστε να διασφαλίσουν την υγεία, την ευημερία και την αξιοπρέπεια τους· να αναπτύξουν σεβαστές κοινωνικές και σεξουαλικές σχέσεις· να εξετάζουν πώς οι επιλογές τους επηρεάζουν τη δική τους ευημερία και εκείνη των άλλων· και να κατανοούν και να διασφαλίζουν την προστασία των δικαιωμάτων τους καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους.</i> ».
7. Πιστεύετε ότι οι γονείς αποδέχονται τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο; Για ποιους λόγους;
8. Πώς αντιλαμβάνεστε τη σχέση και τη διάκριση ρόλων μεταξύ σχολείου και οικογένειας στη σεξουαλική αγωγή των παιδιών;
9. Πώς εντάσσεται η σεξουαλική αγωγή στο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα; Τι θα μπορούσε να αλλάξει και γιατί;

10. Κατά τη γνώμη σας, ποιος θα πρέπει να υλοποιεί τη σεξουαλική αγωγή στο σχολείο (εκπαιδευτικοί, εξωτερικοί ειδικοί, συνεργασίες); Τι είδους συνεργασίες υπάρχουν ή θα θέλατε να αναπτυχθούν (π.χ. με ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς); Ποιες προκλήσεις εντοπίζετε στη διοικητική και οργανωτική υλοποίηση της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο;
11. Πώς μπορεί η σχολική διοίκηση να διασφαλίσει ένα ασφαλές και κατάλληλο περιβάλλον για τη διδασκαλία της;
12. Θεωρείτε ότι οι εκπαιδευτικοί είναι επαρκώς προετοιμασμένοι για τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής; Έχουν λάβει σχετική επιμόρφωση;
13. Τι είδους υποστήριξη θεωρείτε απαραίτητη για την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και της επάρκειας των εκπαιδευτικών;
14. Ποιες αντιστάσεις ή ανησυχίες έχετε συναντήσει από τη σχολική κοινότητα (εκπαιδευτικούς, γονείς, μαθητές); Πώς τις διαχειρίζεστε;
15. Πώς αξιολογείτε τη σημασία της συστηματικής ένταξης της σεξουαλικής αγωγής στις σχολικές πρακτικές;
16. Πώς φαντάζεστε το ιδανικό πλαίσιο εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο σας τα επόμενα χρόνια;
17. Θα θέλατε να προσθέσετε κάτι επιπλέον;